UNIVERSAL
LIBRARY

OU_206164

UNIVERSAL
LIBRARY

విద్యానిలయ కుసుమాంజలి—

నాట్య - అశోకము.

పురాణం సూరిశాస్త్రి

విద్యానిలయము, బందరు.

బందరు, సుధర్మ ముద్రాక్షరశాలయందు,
ముద్రింపబడియె

1925—1927

సర్వస్వామ్య సంకలితము [వెల 1-8-0.

తాటాకులలో పచార్లు.

I.

ప్రస్తుతము మనదేశంలో ఆడబడుచున్న స్టేజినాటకాలు సుమారు నలభైయేండ్లనుంచి ఆంగ్లగీర్వాణరూపక పద్ధతుల సంపర్కమున వ్రాయబడినవి. మొదటినాటకాలను వ్రాసినవారు సంస్కృతాంగ్లభాషా పరిచయముగల పండితులయి ఆంధ్రభాషాసేవ నుద్యమించి తెలుగున సంతరణములు, అనుకరణములు, స్వతంత్రనాటకములు వ్రాయుచుండిరి. తరువాత పార్సీ బెంగాలీ హిందీ మహారాష్ట్రరూపకముల రీతులుకూడ తెలుగునాటకములకు జేరినవి. ఇట్లు అన్యభాషా సంపర్కమున గూర్పబడిన యాటలజూచి పరభాషా పాండిత్యమొదవని వారనేకులు వందలకొద్ది డ్రామాలను వ్రాసి యచ్చొత్తించుచున్నారు.

తెలుగునాటకాల పూర్వరూపములెట్టివి? వీనిజాతీయస్వభావమెట్టిది? నవీననాటకములకు వీనికి యెవ్విధమైన సంబంధమున్నది? మొదలైన ప్రశ్నలు విచారణీయములై దట్టుచుండ నాట్యాంబుజోత్పలములలో దొల్లిటి తెలుగునాటకములు, సుద్దులు, జంగంకథలు, తోలుబొమ్మలు, యక్షగానములు వీరోత్సవాలు మొదలైన జానపద వినోదముల

నుండి పరిణమించెనని సూచించియున్నాము. ఇచ్చట నాటకమంటే దృశ్యప్రసంగమని మాఅర్థము. ఇట్లాంటిఆటలు మెరకజిల్లాలలో గొల్లభాగవతులు మొదలయిన ప్రాకృతజన వినోదులచే నాడబడుచున్నవి. కొన్నిముద్రితములై దొరకుచున్నవి. ఇవే తెలుగుదేశాన స్వతంత్ర వికాసమొందిన నాటకస్వరూపములు. వీని పూర్వరూపములు లభించుననుకోర్కెతో తంజాపురి సరస్వతీమహాలులోని ప్రాకృతనాటకములను వెదకిచూచినాము. అందు సుమారు ముప్పది తెలుగునాటకాలు మాచేతికందినవి. వీటిని చదివిచూడ నివి విద్వత్కవికృతంబులుకావనియు, శూద్రభాగవతులచే నాడబడుచుండిన యాటలనియు, వీనిభాగవతములకు సంబంధించినవనియు, ప్రస్తుతపు స్టేజినాటకములకివి సంబంధించవనియు తెలియుచున్నది. సంస్కృతాంగ్ల నాటకములమీద నాధారపడిన యధునాతనాంధ్రరూపకములలో పాత్రసంభాషణమువలన స్వభావోన్మీలనము కథావిన్యాసము యేర్పడుచున్నవి. అంతేగాని నాటకపాత్రల స్వభావమును, కథావిన్యాసమును పాత్రలకు భిన్నులైన సూత్రధారులు వర్ణించి వివరించరు. అయినను వాత్రిలో దొరికేమొదటి తెలుగు నాటకాలు యివేగనుక వీని పరిచయము మనకు సంతోషకరమగుచున్నది. వాటిలోకొన్ని రమ్యసందర్భములు, చక్కనిపలుకు కూర్పులు, ప్రవేశాదులలో ఆనాటి యాహార్యలక్షణములు, దరువులు, వర్ణనలు దొరుకుచున్నవి. ఈనాటకములన్నీ ఏొకేకాలములో వ్రాయబడినవై చాలవరకు శాహారాజకృతంబులుగ నెంచబడుచున్నవి. తంజాపురి భూజా

ములు కొందరు భాగవతులను, ఆటగాండ్రను కవినాయకులను దగ్గరబెట్టుకుని అదివరకు అమలులోనుండిన తెలుగు వీధినాటకాలను కొంతవరకు మెరుగుబెట్టి రచించి రాజసభలలో ప్రదర్శింపజేయుచుండిరి. ఈఆటలలో క్రమవికాసమును జూపు భేదములేమియు గానరావు.

సంస్కృతనాటకములు, వీరకథలాదిగాగల బీజముల నుండి తొలుదొల్త మొలకెత్తి కాలక్రమంబున విస్తారి ప్రశాంతసంపన్న పరిస్థితులలో చక్కని పరిణామమొందినవి. ఆకాలమున నాటకరచనాభినయము లొక గొప్పకళాంశముగ భాసింపబడుచు పరిషదామోదితములై రాజమాన్యములై దనరుచుండెను. బౌద్ధజైన శకముల ప్రభావమంతరించెడి వేళ దేశభాషలుదయించి వాడుకలోని కరుగెంచెను. అంతవరకు జనసామాన్యము తమసాంసారిక వ్యవహారములను దేశభాషలలో జరుపుకొనుచుండినను, కృతికర్తలు సంస్కృత ప్రాకృతంబులనే యవలంబించుచుండిరి. అటుతరువాత భరతవర్షమందు గొప్పసాంఘిక రాజకీయ విపర్యాసము లేర్పడెను. బౌద్ధ జైన మతములు వాసిదప్పి ధర్మప్రచారమొనర్పక నిరుపయోగములై జీర్ణదౌర్బల్యమున నల్లాడుచుండెను. కాపాలికాది వీరాచారములు జనుల నార్య సాత్త్విక దైవోపాసనల నుండి మరలించి వికృతయవస్థల నేర్పరచెను. శంకరాచార్యుడవతరించి క్రమ్మర నార్యసాంప్రదాయముల నిలువబెట్టెను. వీరి యుపదేశములు తత్త్వార్థమున జగన్మాన్యతనొందియు జీవనపు టోలమునంబడి పెనుగులాడు వాస్తవ్యులకు అందరానివై యుపచరింపకుండెను. శంకరమతము ప్రచ్ఛన్నబౌద్ధమనిపిం

చుకొనినది. దేశములోని బుద్ధిమంతులు మతానుబంధములచే భారతీయుల నొకకట్టులో నుంచయత్నించుచుండిరి. ప్రజలకు ఆర్యసద్ధర్మములను మతాంశములను సుబోధకముగ గరపవలసియుండెను. ఇందుకొరకు శైవ వైష్ణవ పురాణములనేకముగ నేర్పడినవి. ఇవి యార్యసంప్రదాయ ప్రాముఖ్యమునకు దోడ్పడినవి, రాజ్యాధికారములు శిథిలమై మతములు కూలబడి సాంఘికమర్యాదలు విభిన్నపరిభ్రమణంబున దల్లడిల్ల నింతకన్న తీవ్రమగు సామాన్యప్రవృత్తి దేశమందేర్పరచవలసివచ్చెను. భజనలు, రాసక్రీడలు, యాత్రలుమున్నగు భక్తిపద్ధతులలో వర్ణాశ్రమ విభేదములను మన్నించక సర్వజనుల కందునట్లుగ పద్యగీతికాసహాయమున నార్యధర్మములు ప్రీతికరముగ నుపదేశింపబడుచుండెను. ఇంతలో మ్లేచ్ఛదళము లార్యావర్తసుక్షేత్రముల నాక్రమింపదొడగెను. హైందవప్రభుత్వము లంతరింపదొడంగెను. అచ్చటచ్చట కొన్ని స్వాతంత్ర్య సంరక్షకప్రయత్నములు జరుగుచుండినను పరాధికార విజృంభణమంతకంతకు పెల్లుబ్బి భారతీయులను స్వాతంత్రవిహీనుల గావించుచుండెను. భక్తి సంప్రదాయములతో బ్రజలనొక కూడలిగగూర్చి హిందూమత సంరక్షణమొనర్ప పెద్దలు పాటుపడుచుండిరి. అచ్చటచ్చట హిందూరాజులు విజయపతాకములనెత్తి రాజ్యములనిలిపి కొంతకాలము మ్లేచ్ఛప్రకోప మాపియుండవచ్చును. కాని ప్రశాంతమైన సుస్థిరమైన పరిస్థితులేర్పడ లేదు. ప్రజానేతలు మతాచార సంరక్షణమే ముఖ్యకర్తవ్యముగ నెంచిరి. ఇందుకుదగిన వాఙ్మయమే విస్తరిల్లుచుండెను.

తెలుగుకవిత్వము పురాణసంతరణముతో నారంభించినది. తొల్లిటి యాంధ్రకవులు సంస్కృతభాషలోని కావ్యనాటక పురాణేతిహాసముల చక్కగఁ గరచియుంచిరి. అందుచేత వీరిపురాణాంధ్రీకరణములలో మహాకావ్యలక్షణములకన్న ప్రాబంధికవైచిత్ర్య మెక్కువగ గోచరించును. సంతరణముకన్న స్వతంత్రకల్పన మెక్కువగ నభిమానింపబడినది. మహాకావ్యముల విశాలోదాత్తగతులకన్న విచిత్రకావ్యసౌందర్యము నన్నయ, తిక్కన, శ్రీనాథ పోతనాదులందు గన్పడుచుండును. వీరిరచనలందు పాత్రస్వభావోన్మీలనము, సరససంభాషణలు, నాట్యావస్థలు, రసపోషణము సంస్కృతకావ్యకారులందుకన్న యినుమిక్కిలిగ నగుపడును. తరువాత స్వతంత్రకావ్యరచన మారంభించిన తెలుగుకవులుగూడ నాటకములవ్రాయలేదు. వీరు సంస్కృతవాఙ్మయం బెరిగియు, నాటకవాఙ్మయపు సరసప్రశస్త్య మెరింగియు, నాట్యకవితావైఖరు లందనురక్తి గలిగియు, రూపకసంకాశ కావ్యముల రచించియు, నాటకములను వ్రాయకుండుట మిక్కిలి యాశ్చర్యముగనున్నది. ఇందుకు రెండేకారణము లగపడుచున్నవి. నటుడు స్వయంవ్యక్తిగ చంపుకొని, పాత్రస్వభావము నావేసింపజేసుకొని, జనారాధనమే కర్తవ్యముగ నెంచి, నటవృత్తి సహజమగు నీచాచారములను అలవరచుకొనియుండుటచే నటులకు దేశమందు సభామర్యాద తప్పియుండవచ్చును. నాటకరచనాభినయములకు విద్వద్గౌరవ మేర్పడక యుండినందున పెద్దకవులెవరూ నాటకరచన నవలంబింపకుండి యుండవచ్చును. రెండవది దేశములో రూపకకవితావిర్భావమునకు

వలయు పరిశాంతోత్సాహములు లేకపోవచ్చును. ఎటులై ననేమి యాంధ్రవాఙ్మయ ధురంధరులగు మహాకవులేరును నాటకములవ్రాయలేదు. సూరనకాలములో వీధినాటకము లాడబడుచుండెననుటకు సందియములేదు. ప్రభావతీప్రద్యుమ్న మందలి నటప్రశంసనుజూచినచో సూరనకాలమందు కొన్నిరకముల నాటకము లాడబడుచుండెననియు, నటులు ముప్రిచ్చుచేతలం కీయుకొనుచుండిరనియు, రాజులు కొన్నిసమయములందీనటులను రాజ్యతంత్రమం దుపయోగించుకొనుచుండిరనియు తెలియుచున్నది. ప్రాయశః ఆకాలపు నాటకరచనము అభినయము పెద్దచదువులెరుగని శూద్రజనముల పాలబడి వారిచే జనవినోదముకొరకు ఆచరింపబడుచుండెనని దోచును. ఇట్టి శూద్రమేళములాడుచుండిన నాటకములు హిందూదేశములోని నానాప్రాంతముల వ్యాపించి ప్రజాపోషితములై ప్రాకృత వాఙ్మయాంశములై బరగుచుండెనను మాట కావంతయేనిసందియముండదు. కాని వాటివ్రాతప్రతులు లభించవు. బహుశః నటులు కులక్రమాగతముగ కర్ణాకర్ణికగ నీమాటలను నేర్చి యాడుచుండిరి. ఇవి లిఖిత వాఙ్మయములో జేరలేదు. రాజసభాగౌరవమందికొనలేదు. పండితామోద మనుభవించలేదు. చాళుక్యభూపాలురనాటి యాంధ్రవాఙ్మయము పౌరాణికస్వభావము గల్గియున్నది. ఆ తరువాతి యాంధ్రసామ్రాజ్యమగు విద్యానగరపు కళాపోషణములో ప్రాబంధికకవిత్వ మభిమానింపబడినచేగాని నాట్యవిద్య రాచమర్యాద లందికొనలేదు. ఇది శూద్రాభినేతల యాధీనమునసుండి ప్రాకృతనాట్యసమాజములచే నవలంబింప

బతుచుండెననుట వాస్తవము.

విద్యానగర సామ్రాజ్యమంతరించిన వెనుక దక్షిణాఖండియాను ప్రాభవమొప్పబాలించిన హిందూరాజ్యము మహారాష్ట్రరాజులది. అంతకుముందు గోల్కొండనవాబులు వీధినాటకముల నాదరించుచుండిరనితోచును. కూచిపూడివారికి తానీషా కొన్నిమాన్యములొసంగెనని చెప్పుచున్నారు. మహారాష్ట్రరాజ్యము దక్షిణాదికి వ్యాపించులోపలనే సిద్ధేంద్రయోగి మున్నగు విష్ణుసంకీర్తనులరుదెంచి తెలుగు బ్రాహ్మణనటులకు నృత్యగీతాభినయములతోఁగూడిన భాగవతకాలక్షేపమును గరపియుండిరని దలచవచ్చును. ఘూర్జరసంపర్కమున, పండరపురిసాంప్రదాయమున, గణేశోత్సవముల జరుపునాచారమున, మహారాష్ట్రులు భజనభాగవతాదికాలక్షేపముల నభిమానించుచుండిరని దలచవచ్చును. వీరువచ్చునరికి తెలుగుదేశములో కొందరు బ్రాహ్మణులు భాగవత ప్రదర్శనమందు శిక్షితులై యుందురు. కాని ఉషాపరిణయము, శశిరేఖ మొదలగు నాటకములను వీరిటీవల గల్పించుకొని యాడనేర్చితిమని చెప్పుచున్నారు. అందుచేత మహారాష్ట్రప్రభువుల కాలమునకు గొల్లభాగవతులు మొదలుగాఁగల శూద్రనటులు వీథినాటకములరచించి యాడుచుండిరని దలచవచ్చును.

హొసలరాజపుంగవులు కర్ణాటకులయ్యును దేశభాషలందు తెలుగుతెన్నయని మన్నించినటులనే మహారాష్ట్రభూపాలురు తంజనగరములో కుదురుదగిలి స్వస్థులై యుండి తెలుగుపాటకులను, కవులను, నటులను, ముచ్చివాండ్రను రావించి గారవించినట్లగుపడును. తంజావూరిరాజులు పెక్కు తెలుగు

నాటకములనాడించి వానిపాఠములను తాటాకు రేకులమీాద వ్రాయించియుంచినారు. వీనికట్టడి మున్ముందు విచారించి యీావల కొన్నిపట్టులను వుదాహరించెదము. నాటకములను రచించిన కవులెవ్వరో నిశ్చయముగ నిర్ణయింపజాలము. వీరికాలముగూడ తెలియదు. ఎవరురచించినను యివిచాలవరకు రాజులపేరిట బ్రవర్తించుచున్నవి. రాజచరిత్రములు ప్రభాకరశాస్త్రిగారి పొత్తమునగాననగును,

II.

తంజావూరి సరస్వతీమహాల్‌లో సుమారు అరువది తెలుగునాటకములు కలవని కొందరు పత్రికాముఖంబున వెల్లడించిరి. కాని మొదటిజాబితాలనువూర్చిన గోపాలయ్యరుగారు తెలుగులిపిలో వ్రాయబడినయితరభాషానాటకములను తెలుగువానిగ బొరపడినందున యీసంఖ్య యింతపెద్దదిగ నగుపడినది. పుస్తకములన్ని వెదకిచూడగా యిరువదియొనిమిది నాటకములే మాకు దొరికినవి. ఒక్కొకదానికి అనేకప్రతులు గలవు. ప్రతులన్ని సంపూర్ణముగ లేవు. వీనైనంతవరకు సంపూర్ణముగనున్న ప్రతినే గైకొని చదివినాము. వ్రాతప్రతినంబరు 466_630 మధ్య యీా యిరువదియొనిమిది నాటకముల ప్రతులు వున్నవి. ఇవి సత్వరముగ జీర్ణించిపోవుచున్నవి. రూపకనామమును, కవినామమును దిగువ నుదాహరించుచున్నాము.

నాటకనామము.	కవినామము.
వల్లీకల్యాణము.	శాహరాజు

నాటకనామము.		కవినామము.
గంగాపార్వతీ సంవాదం	...	శాహరాజు
పార్వతీపరిణయం, ...	...	,,
పార్వతీకల్యాణం. ...	...	,,
విఘ్నేశ్వరకల్యాణం ...	...	,,
రతీకల్యాణం. ...	...	,,
రతిపరిణయం. ...	...	,,
శివకామసుందరీ పరిణయం	...	,,
రుక్మిణీసత్యభామ సంవాదం	...	,,
సరస్వతీకల్యాణం	...	,,
కిరాతవిలాసనాటకం	...	,,
శాంతాకల్యాణం	...	,,
సతిపతిదాన విలాసనాటకం	...	,,
లీలావతికల్యాణం	...	,,
జలక్రీడానాటకం	...	,,
ప్రాకృతనాటకం	...	,,
రామపట్టాభిషేకం	...	,,
భక్తపత్నుల విలాసనాటకం	...	,,
ప్రబోధచంద్రోదయము	...	సూరయ్య
పారిజాతాపహరణము	...	మాన్యభూతికవి.
గణేశకల్యాణము	...	రంగనాథుడు
విఘ్నేశ్వరకల్యాణము	...	ఏకోజీరాజు
కొరవంజి	...	గిరిరాజు
రాజకన్యాపరిణయము	...	,,

సర్వాంగసుందరీ కల్యాణము ... గిరిరాజు
శచీపురందరనాటకం ... త్ర్యయంబక
బాలకృష్ణవిలాసనాటకం ... అకన్నలింగోజీ

ఈ నాటకములలో మాతృభూతకవి పేరట బరగు పారిజాతాపహరణము మన కూచిపూడిభాగవతు లాడెడి భామాకలాపమునకు తుల్యముగనున్నది. ప్రాయశః ఆపాఠమే కావచ్చును. గాన దానిని మేము సంగ్రహించలేదు. చల్లా సూరయ్య అనునాతడు రచించిన ప్రబోధచంద్రోదయము సంస్కృతమూలమునకుగల గౌరవమునుబట్టి కడుం గడు మాననీయమై సంపూర్ణముగ కాపీచేసి ముద్రించవలసిన యోగ్యతనొప్పుచున్నది, కాని, పూటకూండ్లిండ్లలో మొదలును తుదియైన సాంబారుచే శక్తిచచ్చుచుండ నోపక లేక కాలావకాశముచిక్కక, మచ్చుకొరకు కొంతభాగమునే వ్రాసియున్నాము. మిగిలిన నాటకములను కథాసందర్భము కొన్ని రసావస్థలు తెలియునట్లుగ సంగ్రహించి నోటున్నీ సుకొనియున్నాము. వీటిలోని సామాన్యలక్షణములను వేర్వేరు తలకట్లక్రింద విమర్శించెదము.

—♦ భాష ♦—

తంజావూరి నాటకాలు శూద్రపాత్రములనుండి వ్రాతకు దింపబడినవని మానసమ్మతము. గిడుగురామమూర్తి పంతులుగారు వీని వర్ణక్రమములో పండితజనంబులు పనివడి రసవంతమనియెంచి ప్రయోగించిన గ్రామ్యసూచనలు పొడగట్టుచున్నారు. కాని, పండితులు పదవ్యుత్పత్తి నెరింగిన వారు "సీత" ను "శీత" యనియు "వృత్తాంతము" ను

"వృత్తాంతము" అనియు వ్రాయరు. ఇటులనే యెన్నెని యసంస్కారి వర్ణక్రమంబులు నామవాచకములపట్ల నగు పడుటచే, శ, స, చ, లభేదము గమనింపబడకుండుటచే, యివి పండితప్రయుక్తములు కావనియు, శూద్రవాచికముల నుండి వ్రాయబడినవనియు, నెంచుచున్నాము. తరువాత కన్నులగట్టు ముఖ్యాంశము పూర్ణానుస్వార తరువాత వచ్చెడి హల్లును ద్విత్వమొనర్చుట "చేయించి రావించి" "చేయించ్చి రావించ్చి" అని వ్రాయబడియున్నవి. ఈ ద్విత్వము క్రియా పదముల పట్లనేగాక నామవాచకముల యెడకూడ నుపయోగింపబడినది. తాటాకు చిరిగిపోవునను తలపున దీర్ఘ ఆకారము హ్రస్వముగ కించిద్భేదముతో సూచింపబడినది. కాని యీసంజ్ఞ సార్వత్రిక మగుటవల్ల దీర్ఘముగ మార్చి కాపీచేసుకొన్నాము. ద్విత్వము ఆనాటి తంజాపూరినాటకాల ప్రత్యేకాంశము కాదనియు, యిప్పటికిని కోమటిలెక్కలందును, వ్రాతలందును, బిందుతరువాతి హల్లును రెట్టింపుచేయు నాచారమున్నదనియు, అబ్బూరి రామకృష్ణారావుగారు చెప్పినారు. దీర్ఘఏత్వము యెచ్చటను వ్రాయబడియుండ లేదు. చంచ్చులరాజును చెరిశెనాని చేరిసేనాని అనుకృతిగ వ్రాయబడినది. ఇటులనే ఈ, ఓ మొదలైన ఊర్ధ్వగామినులగు దీర్ఘాచ్చుసంజ్ఞలు హ్రస్వములుగ వ్రాయబడినవి. ఇవి తాటాకుమీద కుదరనందున నిట్లు వ్రాయబడినవనియు ఆనాటి ఆదేశపు పుచ్చారణను దెల్పు నిదర్శనంబులుగ నెంచకూడదనియు, నాకు దోచుచున్నది. ఎటులైనను అర్థ సౌకర్యముకొరకు ముద్రణా సౌకర్యముకొరకును, అచ్చు

లలో మార్పులనుచేసి మేము ముద్రించుచున్నాము. మిగిలి నవట్లు మూలములోనున్న వర్ణక్రమమునే కాపీచేయుచు న్నాము. ఇదివరకు సుప్రసిద్ధాంధ్ర కావ్యములను సంస్కరించి ముద్రింపించుటలో సంపాదకపండితోత్తములు సంపూర్ణముగ నాంధ్రవ్యాకరణమును పరిశోధించిచూడక తమ కెరింగిన పదజాలమును ప్రమాణముగ గైకొని, వ్రాతప్రతులను యిచ్చవచ్చినట్లు మార్చి సంస్కరించుచుండిరి. తరు వాత గిడుగు రామమూర్తి పంతులు మున్నగు పరిశోధకులు, వీరి లోపములను గనిపెట్టి వ్రాతప్రతుల శబ్దసౌష్ఠవమును గుర్తించి సులభాన్వయమమర్చి పండితులు తప్పుగ నెంచిన పదములు సాధుప్రయోగములని సాధించియున్నారు. ఇట్టి ప్రమాదము మా ముద్రణమునందు జరుగకుండుటకు వ్రాత ప్రతి ననుసరించియే ముద్రింపదలచినాము. అదికాక మనము విచారించు విషయము నూరు నూటయేబది సంవత్సరముల క్రింద తంజాపురి మహారాష్ట్రరాజులను వినోదపరచిన భాగవతుల రూపకపాఠములు. వాటిని ఆనాడు అచ్చట వ్రాయబడినరీతిగ నవగ్రహించుటలోనే యందముండును. వాడబడిన పదములలోనున్న ఉచ్చారణపు వైదికపు ఖత్తులో అస్తా యిస్తా, అస్తా మున్నగురీతులున్నవి. ఇవి యిటీవలి పగటి భాగవతపు బ్రాహ్మణవేషాల హాస్యభాషగ నుపయోగింప బడుచుండినను, ఆనాడు యీప్రయోగములను వైదిక బ్రాహ్మణులే వాడిరని నమ్మజాలము. ఈయుచ్చారణ వైఖరి దక్షిణదేశమందును కరాటకమందును నివసించుచుం

డెడి తెలుగువారల సంభాషణమందు సామాన్యముగ నగుపడును. బ్రాహ్మణులుకూడ దీనినే వాడుచుందురు. ఆంధ్రబ్రాహ్మణులు దక్షిణాన్ని బుతులకు వలసపోవు కాలమునకు పూర్వము మన దేశభాషయందీ ప్రయోగము లుండి, యిచ్చట నవిమార్పుజెందినను అచ్చట మార్పొందక నిలచియుండవచ్చును. లేక అచ్చటి ప్రత్యేకపరిస్థితులవలన నీప్రయోగము లేర్పడియుండవచ్చును. లేక మనదేశపు భాగవతులు, వైదికుల సంపాదనార్థము సముద్రకోటకాది దేశముల కేగి యచ్చటనుండి యీపదములను దెచ్చియుండవచ్చును. మేము చదివినంతలో మాకగుపడిన విచిత్రప్రయోగముల నొకపట్టీగా నివేదించుచున్నాము.

నాటకములలో అచ్చటచ్చట పద్యవృత్తములు చేర్చబడినవి. వ్రాతప్రతులందు గణదోషములు కొన్నితావుల గన్పడుచున్నవి. ఇవేకాక పద్యాంతమందు భాగవతులు స్వతంత్రించిచేర్చిన వృత్తలక్షణవిరోధమైన తోకలగుపడును. ఇందువల్ల పద్యముల జదివినవారు వ్రాసినవారు వృత్తరీతిపాఠము ననుసరించి నడచినవియు కావ్యలక్షణము నంతగ నెరింగినవారు కానియు, విశదమగును. గద్యవాచకములలో నచ్చటచ్చట ప్రౌఢశైలిలో విజృంభించు ప్రయోగములు కాననగును. దరువులు, పాటలు, ద్విపదములు, మాత్రయు, ముద్దులు మూటగట్టు తెలుగుపలుకులతో కర్ణపేయముగ కూర్పబడినవి. శృంగార రసమందివి చెప్పవలసినట్లుగ నందగించియున్నవి. ఈ నాటకముల భాషావిశేషములను మచ్చుతునుకలవల్ల చదువరులు మున్ముందు జూడగలుదురు.

—: నాటకపుకూర్పు :—

ఈనాటకమును కూర్చుటలో కొన్నిదరువులను, పాటలను, వృత్తములను, సంభాషణవాచకములను, చేర్చి పెట్టుకొని వాటినే పెక్కునాటకములందు సందర్భోచితముగ పాడినట్లగుపించును. కథాదియందు సూత్రధారుడు చదివెడి ద్విపదమాత్రము ప్రత్యేకముగ నేనాటకమున కది యేర్పడియున్నది. ఇందు కథాసంగ్రహ మర్పింపబడును. ఆటలన్నిటి కట్టడి తెరవును సామాన్యలక్షణముగ నేర్పరచి దిగువజెప్పుచున్నాను.

1. మున్మొదలు దనరాపాటలరీతిలో
'జయపార్వతీరమణ జయమనోభవహరణ
జయభుజంగాభరణ జయ జయ'

అను పాటలుపాడబడును. సూత్రధారుడు పాటగాండ్రతోకూడ రంగస్థలంబున కేగుదెంచి వీనిని పాడునో లేక సూత్రధారు డొక్కడే వచ్చినిలిచి వీనిని పాడుచుండ వెనుకనుండి మేళగాండ్రెల్లరు చరణముల నందికొని అనుసరింతురో తెలియదు. సూత్రధారు డొక్కడే మున్మొదలు ప్రవేశించును అని మానమ్మకము.

ఈపాట అయినతరువాత కొన్నిశ్లోకములను శివపార్వతీ బ్రహ్మవిష్ణు పరంబులుగ చదువుదురు. ఈశ్లోకములు నాటకములకొరకు గల్పింపబడినట్లగుపడవు. అంతకుముందు వాడుకలోనున్న ప్రాచీనపద్యములనుండి యివి సేకరింపబడియుండవచ్చును. తరువాత మంగళము పాడబడును. ఆవల విఘ్నేశ్వరుని దలవగ నాతడు ప్రత్యక్షమగును.

2. విఘ్నేశ్వరుడు ప్రవేశించుపట్టున సూత్రధారు డొకదరువును చదువును. అది

'వేడుకతో గణముఖ్యులుగొలువగ
మోదకహస్తుడు ముదమున వెడలెన్,

అనురీతిగ నుండును. గణపతి ప్రవేశించిన తరువాత మిక్కిలి ప్రౌఢమగు పదగుంభనముతో ధమధమలాడు శ్లోకములను చదివి గణపతిని సేవింతురు. గణపతి నిర్గమనము సూచింపబడియుండ లేదు. కాని పార్థన అయిన వెనుక గణపతి నిష్క్రమించునని తలచెదము. గణపతికి మాటలు లేవు.

3. అంతట సూత్రధారుడు "అవురా యీవిధంబున విఘ్నేశ్వరుని పాదపద్మంబులకు వందనమాచరించి యాతదనంతరంబున అభీష్టదేవతా ప్రార్థనంబు గావించి సభానాయకాదుల వర్ణించి ...... బనెడు నాటకంబు కథాక్రమముగా వినిపించెము. వినవధరించరయ్యా" అని ద్విపదలో కథావృత్తాంతమును చెప్పును.

4. పిమ్మట వికటాంగుడను ఆస్థానసంతోషి రాక దెలిపెడి దరువు చదువబడును. వికటాంగునకు సూత్రధారునకు కొంత సంభాషణము జరుగును. ఆవల, రాజు ప్రవేశించును. ప్రవేశించి కటికవాండ్రను పిలచి వారివల్ల క్రమముగా పురోహితుని మంత్రిని మిగిలిననాటక పాత్రములను పిలిపించును. ఈపిలుచుటలో పొడుగునా సూత్రధారుడు ప్రవేశింపనున్న పాత్రవేషమును స్వభావమును నడక తెరవులను దెలిపెడి పద్యమొకదానిని దరువొకదానిని చదువును.

ఈప్రవేశపద్యములు దరువులు, ఆనాటిఆహార్యాభినయపద్ధతుల నుదేటపరచుచుమనకు మిక్కిలి యుపయోగకారులుగనుండును.

ఈవేషములు, దుస్తులు, రంగమర్యాదలు ఆనాటి లౌకికపద్ధతుల ననుసరించి యేర్పడినవిగ దోచునే కాని భరతశాస్త్రీను మతముగ ప్రాచీనసంప్రదాయము ననుసరించి కూర్చబడినవిగ కనుపించవు. అనగా పురోహితులు, బోగమువాండ్రు, తలవరులు, కోమటివాండ్రు, వేటకాండ్రు, ఆటవికులు, యెరుకలవాండ్రు మున్నగుజనంబు లానాడు గానుపించిన యథారూపవేషములనే సూత్రధారుడు దరువులందు సూచించును. పాత్రాభినర్తనము స్వాభావికమేకాని సాంకేతికముకాదు. శాస్త్రీయముకాదు. ప్రతిపాత్రము ప్రవేశించునపుడు కటికవాండ్రును ఆపాత్రమును కొంత హాస్యసంభాషణ జరుగును. లోపల ఆస్థానములోచేరిన పాత్రములు కథోద్దేశ్యమును తెలుపుకొనుటతప్ప వేరొండు సంభాషణముసేయరు. ప్రవేశించినపాత్రలు నిర్గమించరు. ఈరీతిగ నొకొక్కరేవచ్చి నాట్యరంగమున జేరినవెనుక సీతాకళ్యాణాది కథాంశము నరవేర్చబడును. ఆవెనుక మంగళముతో కథపూర్తియగును.

5. అచ్చటచ్చట చాతుర్యక్రియ, నాయికా నాయక సంభాషణములు దరువులలో జరుపబడును. వీనియందు పచ్చిశృంగారము కనపడుచుండును. వల్లీదేవి కుమారస్వామి కొరకు విరహతాప మొందుచు పలికిన పాటలు యిందునకు తార్కాణము. కొన్నితావుల ప్రాబంధికపద్ధతులలో చంద్రదూషణాది విప్రలంభావస్థలు విస్తరింపబడినవి.

మొత్తముమీద యీనాటకములు గేయరూపకములు. నాటకపాత్రలమధ్య నెక్కుడు సంభాషణముకాని, కథావస్థలలో అచింతిత వ్యవహారము తీర్పదుటగాని, నాటకపాత్రల స్వభావోన్మీలనముకాని, సంధినిబద్ధమైన కథావిస్తరణముకాని, యగుపడవు. హాస్యప్రసంగము వెూటకిటిలో నుచ్చారణప్రధానముగ నుండును. పాత్రలందరు తమ తమ వేషములదాల్చి రంగమున ప్రవేశించుచు, వొక విధమైన వికృతవేష ప్రదర్శనమునతో (Tablaux) నుండును. అంతేగాని నాటకలక్షణములు వీనియందు కానరావు. ప్రవేశముల దెలుపు దరువులవల్ల ఆహార్యాభినయ సందర్భములు దెలియుగావున వాటిమచ్చులను దిగువ నుదాహరించెదము.

—: ప్రవేశములు :—

వికటాంగుడు :— దరువు.

భట్టానామామునూ బెట్టీ బారికాలాం కేలబట్టి। చట్టె పైని ముప్పటికట్టిగకప్పి। జుట్టూనిండాపూలుజుట్టి మిట్టావండ్లుమెగ బెట్టె! అట్టాహాసముతో వికటాంగ్గూ దువచ్చా॥

కాపువాళ్లు :—దరువు.

ముల్లుకోలలుచేత కొంటూ। నోటజొల్లుగార వదరుకొంట్ట। మూల్లెబెదరి చూచుకొంట్ట। కాంపులెల్లవచ్చిరి మొక్కుకుంట్ట॥

వేటకాండ్రు.

వంక్కవిండ్లబ్బులు వలలుకత్తులుబట్టి। బింక్కము మీరంగ్గబిరములాడుచు। కొంక్కక వెంపులు కొంట్టవెంటకాండ్లు। పూర్తిగవెడలిరిపుడు వింత్తగనూ॥

చెంచురాజు:—వృత్తము.

అంచితమైన విల్లు తన హస్తమునందు బూనికాం
త్తులన్మించి ఫాలదేశమున మేలగు జేగురుబొట్టు మీరగా
చెంచులవారు కొల్వగను శ్రీకరుడై తనకొల్వుజేరగా
చెంచులరాజువచ్చె నలచిత్రముగాగ విలాసశైఖరిన్॥

ఈరీతిగ నాయానాటకములలో పాత్రప్రవేశము కన్నులగట్టినట్లు చెప్పబడినది. సందర్భవశమున వాటి నుదాహరించెదము. వీటి ననుసరించి మన ప్రస్తుతనాట్యరంగములు ప్రాకృత పాత్రభూమికలను యేర్పరచుకొన వచ్చును. కొన్ని దరువులనుకూడ సంగ్రహించవచ్చును. ఇదికాక కథాదియందు కథాసంగ్రహమును ద్విపదరూపమునగాని సంభాషణలోగాని, తెలియజెప్పుపద్ధతి యాదరణీయమనియే తోచును. ధార్వాడవారు వచ్చివెళ్లిన క్రొత్తలో తెలుగు స్టేజినాటకాల సూత్రధారులు, గద్యమందు కథాంశమును, తెలుపుచుండిరి. క్రొత్తఆటను క్రొత్తగ చూడవచ్చినవారికి కథాంశము దెలియజెప్పవలసిన యగత్యముండును కాని, మరలజూచువారికిది వృథాకాలయాపనముగ దోచును. ఇప్పటి ప్రేక్షకులలో పెక్కుమంది చదువనేర్చినవారు గాన కథాంశములను ముద్రించి పంచిన చాలును.

—: విచిత్రప్రయోగములు :—

సారిరాగా ; సారిరాంగా. (గుఱ్ఱపుషికారువెళ్లగా)
తదనంతర విధానం బెట్టంటేను.
విఘ్నేశ్వరుడు వచ్చేమార్గంబే విధానమంటేను.

వచ్చినాండు.
తోడ్కొరారా (ఉత్తమపాత్ర కుమారస్వామి భాష)
శరణు శరణయ్యా కొమారస్వామీ
సామీ! (ప్రభువును సంబోధించుట)
మీరు ఆయుధాలతో ముస్తీదుకారోయీ!
తెలియపల్కరించవోయీ (తెలియజెప్పవోయి)
మేముయరగమె (ఎరుగము)
యెందిరా (ఏందిరా ఏమిటిరా)
అద్ధ్యా (అదిదా! అదే)
వస్తున్నాడు గంట్టె (కనుక) మరిగంటే అనేమాట
కధారంభానికి వాడుచుందురు.
ముస్తీదుసేసి [తయారుచేసి]
తోడకరావోయి.
వెంటకాండ్లు [వేటకాండ్లు]
రాంగా
అయ్యవారిని (పురోహితుని)
మాబాగు (మహాభాగ్యము)
కటికవాండ్లు (ద్వారపాలకులు)
వినరో (వినండి) కేళ్లో, హేళ్లోవలె
యగడికత్యలు (దాసీలు)
యిత్యరంగున (ఈతెరంగున)
శింగారించ్చి (శృంగారించి)
శ్రీగ్గారవేషభాషా
గొడవ

శేశితి (చేసితి)

మీయాలిముండోర్లయు (నీయాలిముండ మోఁర)

యీాపకూతుంను ఇక్కడకూర్చుండు

ఇదిగోసట్యా సామీా కొలువుకూట (నౌకరుప్రభువుచు సంబోధించుట.]

ఒద్యో ; అయ్యో ; [అచేసూం]

మూాప్పిగంట్లి (గంట్లి– కనుక)

పరామసించ్చి [విచారించి- పరామర్శించి]

గోధనము [కోరినప్పుడే పాలుగురియుచుండుట.]

కొంచ కాటలాడించాను.

నారివెడలివచ్చె.

యిక్కడనుండి పస్తిరిచెప్పండ [కర్నాటక తెలుగు రండా చెప్పండా కూరోస్తండా]

పుచ్చుకొానేసు (పుచ్చుకొండ్లా ;] పుచ్చుకొానండి]

దొడ్డ [గొప్ప]

ఆడేరు [ఆడుచున్నారు.] పనువడి (పనివడి)

ప్రీతిసప్తములు తెరసి వచ్చుటయును.

బంగారుసిండి

లేకంటే (లేకుంటే)

మొల్లపూావులు పొట్లముల్ విప్పినట్లు

నన్నుయెవరంట్ల అడిగేవు. [నన్ను ఎవరని అడుగుతావు.]

మరిగంట్టె

పరాకు

యక్కడవుష్టివస్తివి. (ఎక్కడనుండివస్తివి.)
కూర్చునవయ్యా
మహోత్సవమెను.
తోడ్కోరారా [తోడుకొనిరారా]
మిృగములు (మృగములు.)
మునుకొనివచ్చుట.
పెండ్లికి అడుక్కుపొన్కొటంకుకు వచ్చేమూగళం
రాండాయెనే
తామెర (తామరక; మాలము.)
పొంకిగా (పొంకముగా).
వీంపున (వీపున)

—♦ వల్లీ కల్యాణము. ♦—

వ్రాతప్రతులు 467—470 శాహరాజు కృతము.
కథాక్రమము. సూత్రధారుడు చదివినద్విపద :—
మును కౌమారస్వామి మదము మీరగను ।
తన పితృకొల్వుకు దనరవచ్చుటయు ।
వెంటకాంక్షనగూడి వేటాడగోయు ।
మెట్టున వల్లి మెలతెసజూచి
అతిమోహ విభ్రాంతుడై చెలికాని ।
అతివ విరహాగ్ని బొంచ్చి అడగబంపుటయు ।
చెలికానికిని వల్లి చెలియుడునపుడు
పలుమాటు పలికిన సంభాషణంబులును ।
తరుణీ స్వతాంత్ర్యంబు తెగ్గయునట్టి ।
ధరనుకెరలించి గొంటెని సమ్మతమున ।

చంచ్చులరాజును చేరితేనాని।
కించుఁబోణిని అప్పుడిమ్మనుటయును।
అరయుచెంచ్చులరాజు అనుమతించ్చుటయు!
పురుహూతని భశాహభూపాలుడేలు।
తంజ్జాపురిని తెక్కె ధరునికి నతికి।
మంజ్జులతరమైన మంగ్గళంబ్బగుట।
ననుకధలను చాలనమరిరాజిల్లు॥

వ॥ అవురా యీకేతినుదార శ్రిగ్గారవేషభాషాది భూషితంబ్బుగ శ్రిశాహమహారాజ ప్రీతంబైన కొమార స్వామి కళ్యాణంబ్బనెడు నాటకంబ్బువందు తొలుత కుమార స్వామి కొలువుకువచ్చుట ముందు ఆస్థానసంతోషిమైన వికటాంగుడు హెచ్చరికదెల్పవచ్చే మార్గంబెట్లంటేనూ:—

కుమారస్వామి వేటగాండ్లనుకూడి పూపొదరింట విశ్రిమించివుండే అవసరాన వల్లీదేవి చెలికత్తైలతోగూడి విలాసంగా వచ్చేమార్గము.

ద్వి॥ కనకాంగివయ్యారి నలినిమితారి।
మనశిజుసతిచిల్క। మరువంపుమొల్క।
అంగజుపూతోంట। అద్దంపుకోట
బంగారుబొమ్మ సోంపైనపూరెంమ్మ।
వలరాజుగొంకు చెలువగుచిగురాకు।
వలపులటెంకి జవ్వాజిమొల్వంక॥

వల్లీదేవి విరహతాపము. దరువు.

యింత్తిరో వానిపొంద్దు మెన్నాడుగల్గునమ్మా ముద్దుగుంమ్మా। తాళాజాలనె ముద్దుగుంమ్మా। వింతాగవాసి

మోవి విందమూ శేయుకొంన్నాడె। వలరాజు కేళిని వానిగూడు చెప్ప్వాడె। ......

తాళజాలనె చెలియారొ మెంత్తని దెల్పుదు చెలియారొ

—♦ సీతాకళ్యాణము. ♦—

(వా ప్రి) 530—36 శాహ రాజు.

ఈకథ జానకీపరిణయ వృత్తాంతము. ఇందు నాటకశాల స్త్రీలు వచ్చేమార్గము :—

సీ॥ కురుల పైనెత్తావి సరులుపిసాళించ
కలికిచూపుల నీటులొలుకుచుండ
మెరుగుగుబ్బలపైట చెరగుదువాళించ
హారువుముత్యపుసరుల్ మురుపులీన।
జాళువా యందెల లీలఘల్లని మోగ్రియ
గిలుకుమెట్టెలసద్దు గుల్కరింప।
బంగారు రవికడాల్ శృంగారమలరంగ
పలుకు తేనియలొలుకుచుండ।
చిత్తరుబొమ్మచందంబు చెలువుమీర।
చిత్తజునిమాయవైఖరి శ్రీ చెలంగ।
కొలువుభోగంపుచానలై అలర జనకు।
కొలువు సేయంగవచ్చిరి చెలువొసంగ॥

రాజుల ప్రవేశము. దరువు :—

వెడలిరిపుడు రాజులు। వెడలిరిపుడు। వెడలిరిప్పుడు పుడమిపతులిరుగడల ముత్యపుగొడుగులు। మేటిగాముద్దుకి తమసాటి లేదని మాటలాడుచు। హరునిచాపము విరుతుననుచు మురియుచును దొరలు। మిక్కిలి గరిమమీరగ॥

ఈనాటకములో కటికవాడు హెచ్చరిక తెలపవచ్చే మార్గం :—

సూత్రధారుడు :— వోయి నాయడ నివుయెవరు యక్కడ నుండి వచ్చినావు తెలియపల్కరించ్చవోయి ॥

కటికవాడు :— నేనా । నంన్నా నంన్నడుగు తునారు మీాఅయ్యాకోడక నంనెరగవు॥

సూత్ర — మెముయెగమె । తెలియజప్పవోయి.

విక — మీారెవరా.

సూ :— మేము భాగవతులం

విక :— మిరేనా ఆబ్బాగవతులు

సూ :— అవునోయి జాణకోతి నివెవరోయి తెలియజప్ప వోయి.

విక .— నన్నెరగవుట్ర జనకయ్యవాకిటి గొల్లవాడురా నేను.

సూ :— కాదురా జనకయ్య అనగా యెంద్దిరా జనకభూపా లుడని చెప్పరా.

విక :— అద్దాక్ష అద్దాక్ష

సూ :— మంచిది గట్టిది యిక్కడివచ్చినపని యెమోయి తెలియజప్పవోయి.

విక :— వారి మాజనకమహారాజు యిక్కడ కొలువ్వకువస్తు న్నాడు. గంట్రి అంద్దుకు తోరణాలుచల్లి నీళ్లుకట్టి ముస్తిదుసేసి విడిడిగిడి దివులుపగిలుప బియ్యాం గియ్యాం పప్పు గిప్పు నెయ్యి గియ్యి అంత్తాడై రెండువిని యీా గాలవారు ముస్తిదుగావుండరోయి.

సూత్రి :— మంచిది. ముస్తిదుగావుంచున్నాము. మీ దొ
రను తోడకరావోయి-

—♦ సర్వాంగసుందరీ కల్యాణము. ♦—557. గిరిరాజు.

ఇందు శాహరాజు వివాహవృత్తాంతము వర్ణింపబడియున్నది. కటికవాండ్లప్రవేశము.

దరువు ॥ వెండి బెత్తాములు బట్టి । విభూతి పెండికట్లు బెట్టి ।
ఖండేంద్రధరునిసన్నిధికి కటికవాండ్లువచ్చిరి.

కరణంప్రవేశం

ధోవతిపైన దుప్పటిగట్టి । ఘుట్టిఘంటమూరుబట్టి కరణంవాడు వచ్చెను.

వేశ్యమాతలు పాతచీరలుకట్టుకొని శివదర్శమునకు వత్తురు.

సాతానిదరువు ॥ తిరుమాలబొట్టుబెట్టి తిరునామమునుబెట్టి తిరువల్లిచదువుకొంట్లూ తిరుసాతానివాడు వచ్చె.

(సర్వాంగసుందరి ప్రవేశం)

ద్విపద ॥ మరునిపట్టపుదంతి మరువంపుబంతి । పరగు చిత్తరుబొమ్మ బంగారుబొమ్మ । వెన్నెలతోట్యాట విరువాది తోట । ఉన్నవమణిప్యాట అద్దంపుకోట । అలినీలసమవేణి అంబుజపాణి । చేతులలోనిమిత్తారి చిగిలికటారి । వన్నెలను వన్నె రాజుకన్య । చెన్నరావెడలెను చిత్రంబుమీర ॥

శాహరాజు శివరాత్రిపూజచేయుచుండ సర్వాంగసుందరి కనపించును. 'కనుగొని మోహించి కడునుతియించి మన శిజుచేజిక్కె మమతలసొక్కె.' మంత్రిచేత ఆపిల్లతల్లిదండ్రులకు కబురంపును. ఇంతలో సుందరికూడ శివుని

ధ్యానించి పవిత్యతమముగాగ శాహేందునిపొందునను అర్థించును ఆవల వివాహమగును.

551 —♦ ద్రౌపదీకళ్యాణము ♦— శాహరాజు.

అవురా యీవిధంబున వేత్రికరునిచే కొలువుకూటంబు శృంగారించ్చిన వార్త విన్నవాండై ద్రుపద ధరణీమండలాఖండు సకలభూషణ భూషితుండై నిండుకళలమీరు తొగలరాయని కైవడి తన నిత్యకొలువుకు వచ్చేమార్గం.

రాజు కటికవాడ్రిను బిలచి, 'మన పురోహితుడైన అయ్యవారినిపిలువరా?'

కటిక :— మాబాగు

యీవిధంబున ద్రుపదరాజు ఆజ్ఞావలంబనంబున వేత్రకరుండ వహితుండగుచు హితపురోహితుంబిల్వ నతండమందానందకలశ పారావార వీచీనిచయంబుల నోలలాడుచు రాజసభాంత్రరం చేరవచ్చేమార్గం; ధృష్టద్యుమ్నుని ప్రవేశము

దరువు :— వింతఠీవిగా వెడలె ధృష్టద్యుమ్నుడు వింతఠీవిగా వెడల్యా

కంతుజంత వసంతుల మించిన జక్కదనముతోడ
తొడవులు మెరయ యిరుగడల భటులుగొల్వ
తడయక రత్నాలగొడుగుల నీడలను ॥

తలవరులరాక :—

మెరయు తుపాకుల కరములబూని। తలవరులరుదెంచిరి కడువింత్రగను

ద్రుపదరాజు ధృష్టద్యుమ్ననకును పురోహితునకును తలవరులకును ద్రౌపదీకల్యాణ మొనర్ప నాజాపించి చాటింపిం

చిన సకల భూనాథులరుదెంచిరి. వీరిప్రవేశములు ఆహార్యలక్షణములు పెక్కుదరువులలో వర్ణింపబడినవి. దుర్యోధనాదులు పాండవులువచ్చిరి.

ద్రౌపతిరాక :—

తళుక్కు తళుక్కునమెరయు తొలకరిమెరుపు నిలుక డై నిలచిన పోలుపున। వొయ్యారమున వెడలె తియ్యవిల్తు శరమన శౌర్యులందరుగొల్వ నెయ్యమున ద్రౌపతి కన్య।

రాజులందరు యీమెనుచూచి వర్ణించుకొందురు. ద్రౌపతి గారికి నమస్కరించును. అంతట దృష్టద్యుమ్నుడు ద్రుపదుని యాజ్ఞచొప్పున వివాహప్రతిజ్ఞలను జలధరగర్జితాధిక గాంభీర్యభాషణంబులతో ప్రకటించును. విల్లువిరచుటకు రాజులువెడలేమార్గం :—

వెడలిరిపుడు రాజులు వెడలిరిపుడూ। వెడలిరిప్పుడు పుడమిపతులిరుగెడల। ముత్యపుగొడుగులలరంగ కడిమి। భుజబలగర్వములతో తడయక నాయంత్రమత్స్య మేయంగ మేటిగా మున్మాటికిని సాటిలేదని మాటలాడుచు.

అవురా యీవిధంబున మేరుమందర చందంబగు కోదండంబు పలక్షించి గగనంబున యంత్రపయశ్చరంబ్బునేత్రింబుల కగోచరంబ్బై జలప్రతిఫలిత ఛాయారేఖమై ప్రవర్తించినకని తలలూంచి నివ్వెరగంది తమలోతాము చనవున ద్రౌపది గొడవచాలుచాలు అనపలికిరి. మాయావిప్రుడైన అర్జునుడు విల్లువిరచవచ్చే సమయాన బ్రాహ్మణ సమూహము తమలో వొకనికి శౌర్యంబాదవెవని సంతో

సభరితాంగరంగుతై పంచలెగరవేసి పలికేమార్గం :—

మంచిమంచి వింతగంటిరా పెద్దోళ్లు । వించి బోయాని జూడరామన । మంచిగానితోడి వాడురా । నీడ యంత్రమత్స్య మేయవస్తున్నాడురా । పిల్లజట్టుచుట్టికట్టిరా మెరసింభట్లు పిల్లకాయ యంత్రం దిట్టరా । సాహసము వీనికెట్లు వలెను బుట్టెరా ॥

ద్రుపదునివప్పగింతలు :—

పోయిరావమ్మా । మాయమ్మా । పోయిరావమ్మా అత్తమామలపట్ల భక్తితో నడువుము । చిత్తమున చింతనుండకుమీ । పతియె దైవమని భావించుమీ చాలా ॥

దుర్యోధనాదులు కోపగించి ద్రుపదుని భయపెట్టు మార్గము.

కొండల కైవడి నుండెడి ధరణి । మండలేంద్రుల యంత్రమత్స్యమున । బెండువలె నేసితి కండ గరువమున । భండనమున నిను దండింతుము ద్రుపదా ॥

అర్జునుడు కుంతితో చెప్పునది :—

కం॥ నెరతీవులుగలది రాజ నికాయములకైన దొరకినదమ్మా । తరువున వాడవనిదమ్మా । తిరముగ నొక వింత ఫలము తెచ్చితినమ్మా ॥

కుంతి :— మీరిద్దరు పంచుకొనుడనా । మీరు పంచి భుజించుడి యనా ॥

వేగులవాళ్ల ప్రవేశము :—

గుడియుల చేయూని చద్దికూటిమూటలు వ్రేలాడ ।
ముదమున వేగులవారు ముక్కుచు వచ్చిరిపుడు ।

రతీకల్యాణము :— 538. శాహరాజు.

ద్విపద॥ రహిని మన్మథ మహారాజు వచ్చుటయు
రాకేంద్రు పవను లూరహి వసంతుడును
శ్రీకరంబుగ కొలువులు శాయు వచ్చుటయు
కొలుపు వేశ్యలు నంతకుండోదరుండు
వెలయు వచ్చుట నంత వేగుల వారు
చను దేర నారాజు సారి వచ్చుటయు
యనత తోరివన వృద్ధులెదుట నుండుటయు
సరణికన్యయు బ్రిహ్మచారి నచ్చుటయు
తరళాక్షి రతీదేవి దాదియు సఖియు
చను దేరుటయు నంత సఖియు చంద్రుడును
ఘనత బంధులతోడ కల్యాణ మపుడు
నెరవేర్చుటయు శాహ నరనాథుడొసరించు నవ్యనా
ఇంకొక ప్రతిలో టకము.

ద్విపద॥ శ్రీమణి విభాసిత శుభాకారు
కారుణ్య రసఝరీకనద శూపారు
పారుష్యకలుషాది భవభయదూరు...యీరీతిగ పూర్వ
పాదాంతములగు అక్షరములను తరువాతి పాదాదియందు చేర్చి
కొనుచు ద్విపదమాలిక లున్నవి, 541. నంబరు గల రతీపరి
ణయముగూడ దీనికి నకలే. సూత్రధారుడు దరువులు పద్య
ములు చదివినతరువాత అన్నాడు కనుక అవి అనుచుండును.
ఈ నాటకాలు ప్రబంధ లక్షణాలతో గూర్చబడినవి.
పవనుని ప్రవేశము. దరువు.
తాపులు వెదచల్లనట్టి! పూపూలాకొమ్మలుబట్టి

భావజుగొల్వఁగా వెడలె పవనుఁడు బడలికఁబాపెడలా
వసంతునిరాక. వృత్తము.

పొలుపుగవింత వింతలగు పూవులదండలుదివ్యవాసనల్ ।
వెలయుముఖాంబుజాళులకు విందులుసేయఁగతోఁపుదుప్పటిన్
కలితవిచిత్రభూషణనికాయము లెల్లెడ నుల్లసిల్లఁగా
అలరుల వింటిజోదు ప్రియుఁడైన వసంతుఁడువచ్చె వేడుకనూ ।

విదూషకుఁడు ప్రవేశము.

చొంగ్గాచారుతుసుచుకొంట్టా । సొట్టచూపు చూచుకొంట్టా । కొంగకాళ్లునీడ్చుచుంట్టా । కుండోదరుఁడువచ్చెననపుడు ।

వేగులవారు, చద్దిమూటలు కంబళిగొంగళ్లు కోలలు, దుడ్డుకట్టెలతో వచ్చిరి. తపంబొనరించు సుందరాంగిని వర్ణించుచూ 'తొలకరిమెరుపుల తొలగించు మెరుగు,' అను చక్రనివాక్య ముపయోగించబడినది. వృద్ధాంగనప్రవేశము.

నడ్డిసార సీలుగుకొంటా। నామస్మరణజేసూకొంటా। దుడ్డుకోలా పూనుకొంటా । దొడ్డవృద్ధవనితవచ్చె । బొమ్మల పెళ్లిచేస్తూ, అందముమీరిన మందహాసముల పొందుగ నాడేరు పొలంతులెల్ల.

——♦ శచీపురందర నాటకం. ♦—— 547 శాహరాజు.

దేవేంద్రుడు తపోవిఘ్నమొనర్చుచున్న వజ్రదంతుడను రక్కసుని జంపవెడలునప్పుడు దారిలో శచికన్యను జూచి మోహించి మంత్రిచేబిలపించి వుంగరమిచ్చి పంపించుటయు; శాహేంద్రుడేలు తంజాపురమునను వివాహంబుగావింప; వజ్రివచ్చుటయు అనిమొడికథలచేనమరినవేడ్కఁదనరెడు శచీపురంద్రనాటకంబుపనువడిఘనుఁడుశాహేంద్రుడురచించెను.

కపిలకణ్వాదుల ప్రవేశము. వొప్పుగా ముక్కుచు నవ్వుచు పనసలు చదువుచూ వచ్చిరి.

పులోమాసురుడు కుంభోద్భవుని తపోభంగమొనరింప బంపుట, మునులు కపిలాపురంబునకు వచ్చుట; అక్కడ కుంభోద్భవుడు మునులచే దండింపబడుట; అంత పులోమా సురుడువచ్చితపోభంగమొనర్చుట; మునులుదేవేంద్రునివద్దకు వెళ్లుట; రంభాప్రవేశము; దేవేంద్రు డభయమిచ్చి చంద్ర స్కందులను వెంటగొని రక్కసునిజంపనేగుట; చంద్రుని దౌత్యము శచీదేవి; విరహతాపమును నిశాకరుడు ఆలకించుట రాక్షసుడు చంద్రుని యాలోచనచొప్పున శచీదేవిని ఇంద్రు నకిచ్చి శరణుజొచ్చి కదనమాపికొనుట.

—♦ పార్వతీ కల్యాణము. ♦ — 508 శాహరాజు.

ఇందలి కథాసంవిధానమంతా పార్వతీపరిణేయము వంటిదే. హాస్యప్రసంగములు మాత్రము కొంచెము భేద ముగానున్నవి.

505—♦ పార్వతీపరిణేయము ♦—శాహరాజు

ముందుగా శుకవాణివచ్చును. తరువాత పార్వతివచ్చి శివుని ప్రార్థింపనాతడు నిజరూపమలర ప్రత్యక్షమగుటయు, సప్తఋషు లరుదెంచుట హిమవంతుడు అతని భార్యప్రవేశిం చుట ఆవలబ్రహ్మవిష్ణు దేవేంద్రాదులువచ్చుట పొగిడిరంభా దులు నద్భుతముగా నాడ శ్రీమీరపెండ్లి రంజిల్లగానగును.

పార్వతిప్రవేశము.

వెలిపట్టుపుట్టంబు వెలదివెన్నెలగాయు। మెరయవిభూతి చందురునిఛాయ। అలంతిముత్యాల రుద్రాక్షపేరు లెన్నంగ।

ముంజేత జపసరంబుపొసగ । మౌనవ్రతంబు శివాధ్యానంబు సూచించ । చేతబంగారునిండ్డి చెవులుమించ । చందురుబోలిన చక్కనినొసలను । పొందుగా భూతిధరించి॥ పార్వతీపరమేశ్వరుల పరిణయప్రశంసలు పచ్చిశృంగారముతో యున్నవి. సప్తఋషులుప్రవేశము—రుద్రాక్షమాలికలు జటాభారము ‘ఘనజపాసన యుక్తకక్షపాలలతోడ రకమైన యోగపట్టికల తోడ.’

అరుంధతివచ్చి ‘వేగిరం పెండ్లికూతురుగావె। అమ్మాము ద్దులగుమ్మా। అపరంజిబొమ్మా’ అని పార్వతినితొందరబెట్టును.

—♦ సరస్వతీకల్యాణం ♦— 516 శాహరాజు.

610 నంబరు సరస్వతీకల్యాణముకూడ దీనినకలే.

ద్విపద॥ శ్రీమోహనవిలాస చిరతరోల్లాస।
కోమల దరహాసగుణగణావాస।
చరణానుతవ్యాస సౌవర్ణవాస।
పోషిత నిజదాస పూర్ణవికాస।
శేషాచలనివాస జితమరుత్రాస।
సేవించితావక శ్రీపదాబ్జములు।
భావించిభారతీ పరిణయంబనెదు।
నాటకంబొనరించె శాహేంద్రుడిపుడు॥

నారదశిష్యుడగు విశారదుడు భారతివి వెదుక వచ్చును. వచ్చి చెలికత్తెయగు చంద్రముఖని దేవీవృత్తాంతమును జెప్పనడుగును. అంత నారదుడువచ్చి శిక్షించుతరి చంద్రముఖయరుదెంచి కలహముమాన్పి సరస్వతిని పిలచుకొని శాహేంద్రుడింటికి తెచ్చును. అంతట నారదుడు

బ్రహ్మవద్దకువెళ్లి వాణీసౌందర్య మెరుకపరచును. వేల్పు పెద్ద మరుకోలల కాగలేక సావిత్రిని బ్రతిమాలుకొనును. వారిరువురికీ కొంతకలహమైనవెనుక అందరు శాహరాజు మందిరమున కేతెంచి వాణీకల్యాణమతి వైభవంబున జరుపుదురు.

ద్విపదమాలికలో యీనాటకమును శాహరాజుపేరుగా భారద్వాజగోత్రుడు, ఆపస్తంభసూత్రుడు, సివ్వృత్తి నౌర్కృనాథ మంత్రిపుత్రుండును అగు శేషాచలుండు రచించెనని యున్నది. నాటకమున సరస్వతీ వర్ణనము వరించు ద్విపదమునందు సర్వాంగములు విచిత్రముగ వర్ణింపబడ్డవి.

కలుగుతామరలందు కనకకాహళులు । కనకకాహళులపై కరికరంబులును । కరికరంబులపై ప్రకాశించునభము అరుదైన నభమునందగు హస్తితలము । అలహస్తితలమును నందమరు శైవలము । అలరుశైవలముపై హస్తికుంభములు । పొసర శైవలముపై పొన్పుశంఖంబు । విను శంఖముపైని వెలయుచందురుండు ।

—: 581 శ్రీరామ పట్టాభిషేకము. :— శాహరాజు.

రాముడు రావణాదులదునిమి విభీషణునకు బట్టముగట్టి జానకీలక్ష్మణసమేతుడై యయోధ్యకుదగిలివచ్చుచు హనుమంతుని భరతునికడకు బంపుట. ఆంజనేయుడు రాముని సేమ మెరుకపరచుట. భరతశత్రుఘ్ను లెదురువచ్చుట. ధరణీశ్వరుండు తనతమ్ముల కరుణతో జూచి కౌగలించుట. అంత

వసిష్ఠాదులువచ్చి పట్టాభిషేకమొనర్చుట. మొదలగునకథలు యిందుగలవు.

భరతుని ప్రవేశము దరువు :—

కనకమయములైన ధనువును కరయుగములనుబూని। దనరశత్రుఘ్నునితో వెడలెను ఘనుడుభరతుడిపుడు। శిరమున జడలుమెరయా మేలగునారచీరలుధరియించి। ధరణీశుడగు రామచంద్రుని దలచుచు వచ్చిరిప్పుడూ॥

వశిష్ఠునిప్రవేశము. దరువు :—

కరమున దండముమెరయా। రుద్రాక్షసరములు మిక్కిలి సరసతదనర। గరిమెను తనశిష్యగణములతోగూడ॥

గుహునిప్రవేశము :—

వన్యమ్రిగములు కొంట్టా గుహుండిపుడు। వచ్చె శ్రీరాముకొలుపుకు। కానుకకొంట్టవచ్చె శ్రీరామకొలుపుకు॥

దైవజ్ఞుల ప్రవేశము :—

పంచాంగములు చేబట్టి। పట్టెవర్ధనముబెట్టి।యెంచం గదైవజ్ఞులు యేతెంచిరియిపుడు॥

—: 597 బాలకృష్ణవిలాసము. :—

ఇందు సత్యభామ విలాపము, కృష్ణుడు రుక్మిణియింటనుండునట్లు సత్యభామతెలుసుకొని యచ్చటికివెళ్లుట మొదలయిన వృత్తాంతములున్నవి. ఇందలి రచనపాటలు మిక్కిలి యందముగనున్నవి.

—: 630 లీలావతీకల్యాణము. :—

దీనిని బాలకవి సుబ్బన్నయనునాతడు రచించెను. దీని సంపూర్ణనామము ‘‘ లీలావతీ శాహరాజీయము ’’

—: 579 భక్తవత్సలవిలాసనాటకం. :—

ఇందు బాణాసురుడు శివునిప్రార్థించి తనవాకిట గొలు వుండుమని వరమడిగెడి సందర్భమున్నది.

—: 505 పారిజాతాపహరణము. :—

కథాంశము :—

అమరసింహ మహీపాలునకు.

సీ॥ సమరాశనుడు పారిజాతసుమముదెచ్చి
యింపుతో కృష్ణునకిచ్చుటయును ।
ఆకుసుమంబు శ్రీహరి రుక్మిణికొసంగ
ముదితవెసచియుంచు ముడుచుటయును ।
అది సత్యవిని మదినాకులబడి గుంది
తొడిబడి కృష్ణుని దూరుటయును ।
హరినాథునిగొని సురతరుతెప్పించి
యొగిసత్యముంగిట నునుచుటయును ।
ధాత్రి సీకథ పారిజాతాపహరణ !
మాటగావున నిది యెల్ల నాటకముగ ।
పూని రచియించినాడను బుధులుతప్పు ।
లెంచిచూడక నన్ను మన్నించరయ్యా॥

—: 544 రాజకన్యాపరిణయము. గిరిరాజు. :—

ఏకరాజసుతుండగు శాహేంద్రుడు సారిరాంగాజూచి రాజకన్యక మోహించి తనతలంపులను దాదికెరిగించుట, యీసంగతివిని తల్లిదండ్రులు సంతసించి రాజకన్యను శాహేంద్రునకిచ్చి పరిణయంబొనర్చుట. ఈకథనిందులో వర్ణింపబడది. శృంగారముచాల పచ్చిగానున్నది.

జలదములెల్లా మిక్కిలి । నలుదెసలందు కమ్ముకొని । తళతళమనె మెఱపులు । దనరుచున్నవి । కలికి । యీనమ లోన సాంద్రమా గాంభీర్యమునె । కదళీమేఘములెల్ల। గర్జనజేసేదిజూచి । ముదమున మయూరాదులు । మదమునునాట్యా । తామెరమొగ్గలోన । తగిలిన తుమ్మెదరీతి।

—: 492 గంగా పార్వతి సంవాదం. గిరిరాజు. :—

విద్యాచతురుని ప్రవేశము. పార్వతి విరహతాపము, పరమేశ్వరునిరాక, విద్యాచతురుడు పార్వతిని పిలుచుకొని వచ్చుట; పాదపీఠిలో భార్య పరమేశ్వరుని సమాగమము; గంగా పరమేశ్వరులు కలుసుకొనుట. పరమేశ్వరుడు పార్వతిని మహారాణిగాచేసి గంగను శిరసావహించి యర్ధనారీశ్వరుండై వెలయుట మొదలయిన సంగతులిందున్నవి.

గంగా ప్రవేశము :—

ద్వి॥ మగువమిత్రారి । మన్మథుచేకటారి ।
వగలకు టెంకి । జహ్నవిపూవంకి ।
మెలయుచుండెడిచిలుక । మరువంపుమొలక ।
జలదసన్నిభవేణి । సైకతశ్రోణి ।
చెలువంబ్బునూరంగ । చెన్నైనగంగ ।
వెలయంగ వెడలెను । వేడ్కతోనిపుడు॥

—: 524 కొరవంజి. గిరిరాజు. :—

రాజకన్యక శాహాభూపాలునిమీద మోహితచిత్తయై సఖులతో కదలివచ్చుటయు, విరహాభరంబుచే వెతలజెందుటయు, కొరవకత్తెవచ్చి యెరుకజెప్పుటయు, శాహేంద్రుడాపిల్లను బరిణయించుటయు నిందు వర్ణింపబడ్డవి. శైలికొంచెము గా

రసముగా కవి సమయ భరితమైయున్నది. కాని మార్దవము తక్కువ.

—: చంద్ర దూషణ. :—

చల్లనివాఁడవు | జనులకెల్లనీవు చంద్రమామ | నెజల్ల నాపాలికి చిచ్చువైతివినీవు | విరహిజనులనెల్ల వెతలఁబెట్టుచుంటి నీన్ను | బట్టిమరులవిడచిన పాపపు కరమె యీనోనము | పంకజపదనుల పరితపింపఁగఁజేయుచు | కొంకకనీవు కళంకివైతివిరా | ఓ చంద్రమామా.

—: మెరికల దినచర్య వర్ణనం. :—

[illegible] సరిస్థానమట్టినదట | మొగ్గ [illegible] మించంగ [illegible] | [illegible] పాలపూసలు పేరులు పొంకిగాదసర [illegible] | చనుకట్టు సరిదుకొండలగిక గిబ్బి గుబ్బలు చెలంగ | దంతపుకొమ్ములు [illegible] | [illegible] చెక్కుల విల్లిచాల | [illegible] పారుటాకుల చీరగట్టి | పాలుపైన మొరుకలు బుట్టచేబట్టి | నాడునాడులనెల్ల వారలు జాడ | వేడుకబిడ్డిన [illegible] | మొరుక మొరుకోయని మొరుకలమ్మెడలె.

మొరుకతె తానుతిరిగివచ్చిన దేశములను అచ్చటిజంతు భూరుహాది విచిత్రములను వర్ణించి యావలి మహాజాతి యాచారములను తెలియజెప్పును. అడవిమొరుకలు, కొండమొరుకలు, దేశీయమొరుకలు, [illegible] మొరుకలు [illegible].

—: మొరుకల వాండ్లు హాస్యప్రసంగము :—

దరువు || [illegible] | తగవు గానిదిమాట [illegible] నెయమ్మా | [illegible]

ఢాణేనుమ్మా । సారిదిమద్దెమె తాగిసొక్కుదుమెయమ్మా।
అర పుష్పులమూాన మాసింతుమమ్మా । సింగదూరకెగుడిసె
కారియుండు నమ్మా । రంగుగావాని మేమురచ్చింతుమమ్మా।
కట్టెడసీడ గుహాగాలివానసక । చెట్టనక చెట్టనక చెలియిం
తుసువమ్మా ।

497 —: ప్రబోధచంద్రోదయము సూరన్న :—

ఆపస్తంభసూత్రము, కౌండిన్యసగోత్రము, శంకర మఠము, వేదాధ్యయనశాలి, పొందవాకపుర కాపురస్థుడు చల్లా సూరకార్యభుని లక్ష్మమ్మల కుమారుడగు చల్లకవి సూరయ్యా రాజమన్నారుస్వామి కంకితముగ ప్రబోధచంద్రోదయమును గద్యపద్యగీతికా సమేతముగ నానాటి తెలుగు నాటకముల రీతిలో రచించెను. దీనిని ప్రత్యేకముగ సంపూర్ణముగ ముద్రించు అభిప్రాయము కలదుగాన నిందు దాని విశేషముల నుదాహరించము.

తంజాపూరి సరస్వతీ మహల్‌లో లభ్యమగు ప్రాక్తనాంధ్రనాటకములను చదివి యందులో విచిత్రముగ దోచెడి పట్టులను గొన్నిటి నుదాహరించియున్నాము. పలుకు కూర్పులు మిక్కిలి మెత్తనివై లలితమనోహరంబులై ముచ్చటలీనుచుండెను. గాని, కొన్నిదరువు తెరవులు అనుకరింప దగినవే కాని నవీనాంధ్ర నాట్యరంగమునకు వీనివలన గలుగనోపెడి ప్రయోజనముగుపడదు.

చెట్లక్రింది ముచ్చటలు.

బందరు రంగము

అది మార్గశిరశుద్ధ చవితి. మైలతుత్తపు నీలిరంగుతో మెరుగారు పట్టుదుప్పటి పరచినట్లుగ జెలువొందు గగనరంగమున— బంగరునది వెల్లువిరిగి విప్పారినట్లు— పంచవన్నియ లొకదానితో నొకటి డీకొని నిజప్రతిభా ప్రకర్షణంబున మిడిసిపడినట్లు,— భూగోళపు నగనదీద్వీప సాగరవిన్యాసమంతయు నంతరిక్షమున జిత్రింపబడినట్లు,- చిత్రోజ్వల ప్రభావానుభవమున దివ్యార్థసూచన లందికొని రసికచిత్తములానందవార్ధిలో దేలునట్లు,- ఆనాటి సంధ్యాదృశ్య మనంతశోభాసంపూర్ణమై యందంపుమూటయై దోచుచుండెను. పడమటితెరమీద, లేతయూదారంగు లలికిన యస్తగిరి శిఖరతలమున, ఖండేందుడావిర్భవించి చలువరాతిలో బొదిగిన ముత్తెంపుపేలికవలె జిలువారుచుండెను. వేల్పుటాకలి దీర్పవచ్చిన పరోపకార యశఃపుంజములు- కళాక్షయము నుండి దెప్పరిలి, దరిజేరి, కోలుకొను నవ్యారోగ్యవిలాస శోభలు,- వియోగానంతర సమావేశ సంరంభమున మిక్కిలి మెరుగారు తారపై బ్రసరించు మందహాసము,- ఆ చవితి చందురుని చలువచూపులో దేజరిలుచుండెను.

విద్యానిలయపు పూదోటనడుమ నాటకశాల యొకటి సిద్ధముగానున్నపు గారసాబగులతో నమరియున్నది. నలు పక్కల చిక్కని గడ్డిచెక్కలమధ్య పూలజొంపము లలరారుచున్నవి. గొబ్బిచెట్ల మొవ్వటాకులు సంధ్యాకిరణముల సంపర్కమున మెరయుచున్నవి. జపాపుష్పముల రక్తకాంతులు సంధ్యారాగములతో మిశ్రితమై వింతవన్నెల దాల్చుచున్నవి. మావిగుబురులు వచ్చిపోయెడి సంజపయ్యరులకు సౌరభసౌభాగ్య మొసగుచున్నవి. పులుగుజంటలు తమగూళ్ల శాఖాంతరముల విడసి తమచెట్లమీద గూయుచున్నవి. శ్వేతశాబకములు చెలగాటలాడుచు, పల్టీలగొట్టుచు, గంతుచు దొరలుచు, పిట్టగోడలు దాటుచు, సంతలో కినుక సహించి క్రీంకరించుచు, వేడుక లీనుచున్నవి. వేదికాసోపానములపై గూర్చుండి వ్యాయామపరిశ్రాంతి నపనయించుకొనుచు నొజ్జల గడుసుతనము ను జర్చించు నుత్సాహములో విద్యార్థులుండిరి. చీకటితెరలు మెల్లగ గ్రమ్ముచుండ పొద్దుతుమ్మెదలు రెక్కలెగగొట్టి పవనసాగర మీదుచున్నవి. కోటగోడమీద గటగటలాడుచు దొరలిపడెడి జట్కాబండ్ల చప్పుడు దారినదిగెడి సాయంసాటప్రియుల గానసరివంతితో మేళవించి దూరపుపొద లీనుచున్నది. ఉద్యానప్రశాంతత కప్పుడప్పుడు పిల్లగాడ్పులతో బాటు నడిచివచ్చి కలవరింపలు జేయుచుండెను.

బాతులాట కొట్టుమీద నల్గురెదుగురు కూర్చుండి లోకాభిరామాయణమందు నందడించుచుండిరి. ఇందులో నొకరు.

ప్రథమ :— నటసభ కెవరెవరు వస్తారండీ? ఇల్లుకదల కుండా రాఘవాచారి ఆటలు చూస్తావనుకుంటాను. (అందొకరివంక తిరిగి) మనకేమైనా కాంప్లిమెంటరీ టిక్కెట్లు దొరుకుతవా ?

ద్వితీయుడు :— డెలిగేటు టిక్కెట్టు కొంటేసరి— ఆటలన్నీ చూడవచ్చు. భోజనానికికూడా యేర్పాటులుచేస్తారు.

ప్ర :— ఇదేమిటండీ ఆతిథ్యానికి పేరుపడ్డ మనదేశంలో కూడా పదిమంది పెద్దలు గ్రామంలోకి వస్తే పట్టెడన్నము పెట్టలేరా ? ఏమీటింగులయినా పెద్దవాళ్ల లోనే జరుగుతవుండేది. కాంగ్రెసువంటిదయితే కలిసిన దేశమంతా చందా వేసుకొని డెలిగేట్లకు భోజనం పెట్టవచ్చు. చిన్నసభలను యేవూరైనా భరించ గలదు.

ద్వి :— అప్పుడంటే కాకినాడకాంగ్రెసులో యిట్లాంటి సత్ర యాగము చేస్తామని చీరాల రామదాసుగారు తల పెట్టారు. సాగితే బాగానే వుండేది. 'రఘురామరమణ గోవిందోహరి' అంటూ భోంచేసేవాళ్లము.

ప్ర :— గోపాలకృష్ణయ్యగారి మాటయెత్తితే జ్ఞాపకం వచ్చింది. నటసభ వారు పిలిచారటగదా యేమ యిందో ?

ద్వి :— మొన్న దిబ్బలమీటింగులో వొకకార్డు తెచ్చి చదివారు. ఆంధ్రరత్నగారికి యీసభలు రుచించ లేదట. దేశమంతాశవప్రాయంగా వున్నదట. అన్య ప్రాంతమై జీవకళారహితమై శవాకృతిలోనున్న

యాంధ్రప్రజా స్వరూపమును భగతముపట్టించు సమ
ర్థత నాకుందు లేదు. శవనాట్యశిక్షాధురంధరులు
ప్రథితకళాకోవిదులు రుద్రాకారులునగు గణాచారు
లచే ప్రోక్కించుచిందులు తక్క యేయితరత్రై
తక్కలకు దేశముసిద్ధముగా లేదు. అట్టిచిందుల విష
యమైతే నేను ప్రయత్నించుటకు అవసరముం
డును.' అవికావుకనుక రాననివ్రాసారు.

ప్ర :— మీరావుత్త్రాన్ని కంఠోపాఠం చేసినట్టున్నారే
రాఘవాచారిగారు యేమన్నారో.

ద్వి :— ఏమంటాడు! యిట్టినటసభల ప్రయోజన మగుపడ
లేదని వ్రాశాడు.

ప్ర :— ఆయనే అల్లాంటిమాట చెప్పడము యేమిటండీ?
మనదేశంలో నాటకవిషయం ప్రధానంగావుంది.
తప్పకుండా సభజరిపి అనేకవిధాల సంస్కరించవలసి
వున్నది. పెద్దలంతా పూనుకొనకపోతే కళలెట్లా
అభివృద్ధియవుతవి.

ద్వి :— రాఘవాచారి అన్న మాటకూడా కొంచెం సబబు
గానే తోస్తుంది. మీటింగులవల్లా విమర్శనాల
వల్లా, కళలూ. లోకులరుచులుమారుతవని తోచదు.
మన మెన్నిచెప్పినా లోకులు వినరు. నటులూ విన
రు. ఎవరయినా యొకమహానటుడు వచ్చి క్రొత్తత
రహాగా అభినయించి రక్తికట్టిస్తే ప్రజలందే మంచితె
రవనుకుంటారు. నాటకసమాజాలు ఆకోవలో ఆడవ
లసివసుంది. చూడలేదా. నాగరాజారావొక్క

డు వచ్చి వచనంలో అభినయించేసరికి దేశమంతా సంగీతాన్ని తగ్గించుకొన్నారు. కళలకు కళలే విమర్శనలు, లక్షణములు, అవుతవి. నటసభవారి కీగోడవ యెందుకు ?

ప్రి :— మనము మ్యూసెస్సను ఎడ్యుకేటు చెయ్యాలిగదా. నాటక కవులకు, నటులకు, రుచికరమైన శాస్త్రీయమైన పద్ధతులు తెలుపవలెనుగదా. అందుకు యిట్లాంటి మీటింగులు తోడ్పడవా ?

ద్వి :— అందరూ వస్తే పదిమందొకచోటకూర్చుండి సద్విషయమైనా చర్చిస్తే కొంతమంచి బయలుదేరక మానదు. కాని యీగోడవ సమాజాధికారులకు నటులకు నాటక కవులకు పట్టినట్లు లేదు, వారురారు. లోకారాధనము, ద్రవ్యసంపాదనము, వారిలక్ష్యాలు, వీరు తమవృత్తిలో కొన్ని లోపాలున్నవని గ్రహించి తమ అనుభవాలను కూడపలుకుకొని, శాస్త్రజ్ఞులు, రసజ్ఞులుఅయిన మహానుభావులతో సంప్రదించి మంచిచెడ్డలు తెలుసుకోవలెనని అనుకుంటే, అప్పుడు నాట్యసభ లుపయోగంగా పనిచేస్తవి. ముఖ్యంగా సమాజాధికారులు యీపని తలపెట్టవలసింది. వారికేమీ యిది రుచించలేదు. ఇక విమర్శకులైనవారు నాట్యరంగాలకు సంబంధించినవారు కారు. ఎవరైనా యొక పెద్దనటుడు అభినయించి చూపి విమర్శన చెప్పితే కొంత విశ్వాసం కలుగుతుంది.

ప్రి :— విమర్శకులు చేయవలసిన పనిలేదా? వారు నాట్య కళను సంస్కరించవలదా?

ద్వి :— చేయవచ్చు. కాని ఆపని రెండు విధాలుగా జరగాలి. ఎట్లాగైనా నాట్యకళకు ద్రవ్యసంబంధముతప్పదు. కవు లొంటరిగా కూర్చుండి అష్టకష్టములు లారగోసుకుంటూ సరసమైన కావ్యరత్నాలు కల్పించవచ్చు. చిత్రకారుడు దేశమునుండి ధిక్కరించి తన మహాసనవోత్సాహమున తనకు సాక్షాత్కరించిన రూపము చిత్రించవచ్చు. నాటక మట్లాంటిది కాదు. నటులు, వేషం, రంగము, ఆహార్యము, సంగీతము మొదలయిన ప్రత్యేకవిషయాలు చాలాయున్నవి. డబ్బు పెడితేగాని తళుకు కలుగదు. డబ్బువచ్చేది ప్రజలవల్ల. పెద్దమనుష్యు లొస్తారేమో అనుకుంటే కొంతమంది టక్కెటికెళ్లు పంపించి మర్యాదతీరిగినవారు. వీరికి రుచి లేకపోలేదు. కాని ఆ సంఘము చాలాకారణా లున్నవి. ఇక వచ్చే జనసామాన్యానికి మంచిరుచి పుట్టించాలి. నాటకకళ సంస్కరించడానికి దేమార్గము.

ప్రి — ప్రజలు మన విమర్శనలు చదువుతారా? వారల కర్ర చూపునా! రోజల్లా పొట్టకోసము పెనుగులాడుతూ ప్రొద్దుపోక నాటకాలకు వచ్చేవాళ్లకు పత్రికలెక్కడ దొరుకుతాయి. వారి రుచులను మనమెట్లా మారుస్తాము.

ద్వి — ఇదిచాలా శుభమైనపని. నాటకపు కంపెనీవాళ్లు తమరు ఆడే ప్రతినాటకాన్ని గురించీ చిన్నకరపత్రాలు అందంగా పుస్తకంవలె మడిచినవి తయారుచేయించాలి. ఇట్లాంటివి వొక్కొక్కటి పదివేలప్రతులు అచ్చుకొట్టించి వుంచుకొని, దాన్ని టిక్కెట్లతోపాటు చేర్చి, ఆటకువచ్చే ప్రతివాడికి వొక్కొక్కపత్రిక యివ్వవచ్చును. దానిలో ఆనాటకపు కథాసంగ్రహమూ, అందులో వచ్చే పాత్రల స్వభావాలు, ప్రేక్షకులు శ్రద్ధగా చూడవలసిన సందర్భాలు, తేలికశైలిలో చక్కగా వ్రాయవలెను. ఇవి మంచి కాకితాల మీద వ్రాస్తే వొకటి రెండు బొమ్మలుకూడాచేర్చి, అందంగా ముద్రిస్తే దాన్నిపారేసుకోకుండా దాచుకొంటారు. యెట్లాగైనా చదువకమానరు. కథాసందర్భం తెలిసినతరువాత అభినయాదులు తదనుకూలంగా వున్నవో లేవో వాళ్లే గ్రహిస్తారు.

ప్ర — ప్రజలు కరపత్రాలు మాకు అక్కరలేదు కొనమంటేనో?

ద్వి: — పావలాటిక్కెట్టు ఆరుఅణాలుచేస్తే వెళ్లడంలేదా! పావలాంకానీ చేసి టిక్కెట్టమ్మినా కొంటారు. అప్పుడు కరపత్రి యూరకే యిచ్చినట్లుంటుంది. సంతోషిస్తూ తీసుకుంటారు. చదువుతారు, ఇంతకూ యీ పూనిక సమాజాధికారుల కుండాలి.

ప్ర — ఇక నటులను సంస్కరించే పద్ధతి యెట్లాగంటారూ?

ద్వి — వాళ్లకూ యిట్లాగే ఆటలోని సందర్భాలన్నీ తెలు

పుతూ వారు ప్రదర్శించునప్పుడు వారి లోపాలను చక్కగా కనిపెట్టి తెలియపరచాలి.

ప్ర — అవునవును. ఇట్లాంటి విమర్శన శ్రీపాద కామేశ్వరరావుగారు చేస్తూవుండేవారు. మన శాస్త్రుల్లుగారు యిన్ని పేపర్లకు వ్రాస్తారు. ఇట్లా నటులకు అభినయంలో దిద్దుబాటు లెందుకు సూచించరో ?

అనునంతలో నేను సాయంస్నానమొనర్చివచ్చి 'పావము చాలాసేపు కూర్చొబెట్టాను. ఏదో గోష్ఠి ప్రసంగ మవుతున్నట్లున్నదే' అనికూర్చుండ ;

ప్ర :— మీరు వస్తూవుండగా జరుగుతున్న మాటలు విన్నారుకదా ? మీవిమర్శనలలో నటులకు సలహా లెందుకివ్వరు ?

నేను :— నేనిచ్చేసలహా, విస్తరించేపద్ధతి, సామాన్యంగా నాటకకథకు ప్రధానపాత్రల స్వభావాలకు సంబంధించి వుంటుంది. ప్రసిద్ధంగా అభినయించగలవాళ్లు పాత్రస్వభావాల కిచ్చిన భావవ్యాఖ్యానముకూడ తెలియజెప్పుతాను. ఈపద్ధతి రెండుఆలోచనల మీద యేర్పరచుకొన్నాను. నటులకు మనము యేపట్టున యెట్లాఅభినయించాలో చెప్పనక్కరలేదు. కథాసందర్భాలను పాత్రస్వభావాలను తేటపరచితే అందు కనుకూలంగా యెవరి అనుభవాన్నిపట్టి లోకజ్ఞానాన్నిబట్టి యానటుడు అభినయపద్ధతి నేర్పరచుకొనవలెనని నాయుద్దేశ్యము. ఇవి తెలిసిన తరువాత సందర్భానుకూలముగ భావప్రకటన జేయలేని

నటుడు రంగమున ప్రవేశించకూడదు. అర్థము తెలిసికూడా ఆడలేనివాడిని నటుడుగ నెంచుకొనను. మన రంగంలో కనిపించే లోపాలు చాలవరకు అభినయదారిద్ర్యముచేత కలిగినవి కావు. అర్థము, ఔచిత్యము, తెలియక తప్పుడాటలు పుట్టుచున్నవి. అందుకోసము ఆవిషయాలనే యెక్కువ విస్తరిస్తాను. తరువాత మీరుచెప్పినట్లు ఒకసమాజపునటులు ఒకనాటియాటలో చేసినలోపాలు వారికి తెలియబరచవలసినదే కాని వారు అడిగారా పెట్టారా? స్వతంత్రించి లోపాలు యెరుకపరిస్తే గౌరవించి మన్నించెదరో? ఈర్ష్యాభరితములని కోపగింతురో? యీపనికోసము పెద్దనాటకసమాజాలు కవులను చిత్రకారులను వుంచుకొన్నట్లే ప్రత్యేకవిమర్శకులను అప్పుడప్పుడు పిలిపించుకొని రిహార్సలు చూపించి వారివల్ల సలహా పొందవచ్చును. ప్రస్తుతంవ్రాసే విమర్శకులు తమంతటతాము తమ సంతోషాన్నో అయిష్టాన్నో తెలియబరచడానికి వ్రాస్తున్నారు. అదికాక పత్రికలలోగాని పుస్తకాలలోగాని దేశీయులంతా చదవాలిసినచోట యిట్లాంటి సూక్ష్మవిమర్శన పనికిరాదు. ఏలూరు సీతారామాంజనేయసమాజంలో ఒకనటుడు చేసిన పొరబాటును తెలుసుకోవలసిన అగత్యం బళ్లారిలోవుండే ఆంధ్రపత్రిక చందాదారుల కేమిపట్టుతుంది? వారి కేదైన రసవంతంగా సుఖంగా చదువదగినది కావాలి. అందుకే

నావిమర్శనలు బహుజనరలుగా వుంటవి. ఎవరికైనా సలహాయివ్వదలచితే యేకాంతంగా చెప్పవచ్చును. అయినా విమర్శనలలో అనేక పద్ధతులున్నవి. దారులున్నవి. ఎవరిదారి వారిదే! పదిమంది వాస్తేగాని మంచిచెడ్డలు బయటపడవు. (వాసేవాళ్లూ బయలుదేరారు.

అనగానే టిక్కెట్టుకొన్నపుచుపటాపీాద పరుండి చుక్కల లెక్కించుచు ఇంతవరకు సాక్షీభావమున నూరకుండిన నాట్యకళోపాసియొకడు మన గోష్టీప్రాసంగికులలో తృతీయపురుషు డుత్సాహోద్రేకమున నులికిపడి లేచి,

తృ :— ఇదంతా మీా నాట్యాంబుజము తెచ్చిపెట్టిన గోలయేకదా ? వెనకెప్పుడో పోటీపాటలు పెట్టి, విమర్శనాలు తెప్పించి, కొంత భాగవత మాడించారు. ఇప్పుడు మళ్లా వుడిచికూర్చోలేక యీ నాట్యాంబుజమొకటి ప్రకటించి గందరగోళము తెచ్చిపెట్టారు. మీాకేమి? లీలాపురుషులు. చక్కగా చదువుకొన్నారు. పరమేశ్వరు డిచ్చినదానిలో మీాకుతోచిన వుపకారం లోకానికిచేస్తున్నారు. అయితే పైమాట, నటనభవారు యేమంటున్నారు. రాఘవాచారిగారు వస్తారా ?

ద్వి :— ఏమంటున్నారో ? వారికేంతెలుసు ? నన్నడగండి చెప్పతాను, బందరువాళ్లు బల్ఫుండాకోరులని, కాం పెటేషనులని, నటనభలని విమర్శకగ్రంథాలని, పేరు పెట్టుకొని, చల్లగా పెద్దనటులను రప్పించి తామేదో ధనలాభం పొందుతున్నారని కొందరునటు లనుకొం

టున్నారు. ఈఅల్లరి అంతటాపాకింది. పెద్దనటులు రావడానికి సందేహిస్తున్నారు. వచ్చినా దొరికే డబ్బు వారు బొక్కడానికే చాలదు.

ప్ర :— పాపము నటప్రకాశిక శాస్త్రులుగారి విద్వత్ప్రదర్శనాలలో యిట్లాగే జరిగింది. ఆబ్రాహ్మడు చాలా నష్టపడ్డాడు.

నేను :— నష్టమేమిటిలెండి ! లాభం లేకపోవడమే నష్టము. అయినా కవిత్వమువచ్చినవాడికీ, సంగీతం వచ్చినవాడికీ, యేకళలోనైనా రూపకల్పన మొనర్పగలవానికీ విమర్శన వ్యాపారమెందుకు ? అట్టిశక్తి లేక రసికుడు మాత్రమై యున్నవాడు కావ్యనాట్యాదికళలలో గల యందమూహించి గద్యరూపకంలో ప్రజల కెరుకపరచవచ్చును. కొందరు మహాకవులు విమర్శనలు వ్రాశారుకాని అవికూడా ప్రశస్తరమ్యాంశముల విస్తరించు గద్యకావ్యములే.

ద్వి :— నటప్రకాశిక శాస్త్రిగారు నాట్యభారతాన్ని రచిస్తున్నారు. ఇంతగొప్పపని వీరుచేస్తుండగా, దేశముదాసీనత వహించి ముద్రణకేమీ సహాయము చేయకున్నది. ఏమి ఆఅన్యాయము!

ప్ర :— సామాన్యంగా మనదేశంలో పూర్వం యెట్లాజరిగిందో తెలియదుకాని, విదేశాలలో విమర్శనలు వ్రాసేవారు ధనికులుగనైనా వుంటారు. లేక, మహాపండితులై యుంటారు. ధనికుడైతే తనపుస్తకమును తానే అచ్చొత్తించుకొనగలడు. పండితుడైతే పేరు

బలిమిన యభిమానించి, ముద్రించే పిద్యాలయా లుంటవి. పైగా విమర్శనకు నిష్ఠూర్యము తప్పదు. విరోధము తప్పదు. ఎంతమంచి దలంచినా యేదో వొక వ్యతిరేకపరిణామ మేర్పడక మానదు. వీటిని సమర్థించుకొనేవాడు ధనికుడైనా కావలెను. పండితుడైనా కావలెను. పేదకవులకు యీపని కష్టకారణమేకాని, జయావహముగాదు. కవిత్వానికి, అభినయానికి, గాము పెట్టువాళ్లున్నారు. కాని, విమర్శకులకు అడ్డపడేవారు కనుపించరు.

ద్వి :— కడ్డపడడమేమిటి? అంతకూడానా? లాయరులను సంప్రదించి మానసష్టమునకు దావావేసి, రొకలను పుచ్చుకొల్పి తప్పించకుండావుంటే బ్రతికినట్లే. ఇవి జరగకపోయినా బండబూతులు మాత్రము, నాట్య విమర్శకులకు తప్పవు.

ప్ర :— తప్పవంటే, వాళ్లను అధిక్షేపించడానికి విమర్శకున కేమి అధికారముకలదు? వాళ్లు ఆడుకుంటే వీడికే మిపట్టింది.

నేను :— మీరన్నమాట న్యాయంగా లేదు. నటుడుమాత్రము విమర్శకుడుకాడాయేమిటి? రామాదులు యెట్లాంటివారో యెంత రూపసులో యెట్టి మహనీయ సద్గుణసంపన్నులో, యెట్టి తేజస్వులో యే జీవితసందర్భమందు వారి చిత్తవృత్తు లెట్లుండునో? నటులెరుగున్నారా? వారిప్రవర్తనవైఖరు లెరుగున్నారా? ఎరుగక, తమ బుద్ధిచొప్పున శ్రీరామ

హరిశ్చంద్రాది మహాపురుషుల జీవితార్థాలకు అభినయ రూపమైన వ్యాఖ్యలు చేయుచుండగా, చూచి సహించగల దేశము నాట్యరంగమున కులుకులాడు నటుని చర్యలను విచారించు విమర్శన కొప్పుకొనజాలదా? నటుడికి రామాయుల స్వభావాన్ని పసరించడానికి యెంత అధికారముందో, విమర్శకుడికి తానుచూచిన రమ్యసందర్భాల మంచిచెడ్డలను విప్పిచెప్పుట కంతేహక్కు కలదు. శ్రీప్రమేయ భగవద్వైలాన విరాజితంబులగు జగద్రహస్యముల పైన కవికెట్టి హక్కుగలదు? దేవుని వర్ణింప భట్టుకెట్టి హక్కుగలదు? అంతటి సాహసాలకే మనీషులు దుముకుచుండ నటప్రసన్నిన నాలోచింప విమర్శకులకు దగదా?

వ్రి:— ఒప్పుకుంటేంపి. విమర్శనలు వ్రాయువచ్చును. కాని, వాటివల్ల నటులనోట్లో మన్నుపడుతున్నదని కొందరనుకుంటున్నారు. శాస్త్రిగారూ మీరాకిపాపము చాలా కట్టుకొంటున్నారు.

నేను:— నాటకసమాజాధికారులు, విమర్శకాభిప్రాయమనుసరించి, నటప్రాశస్త్యము నిర్ణయింతురని మేము నమ్మాము. వారట్లా చేసియుంటే యిదివరకే నాట్యకళ, యెంతో బాగుపడేది. నటుల జీతభత్యాలు, మాయభినందనాధిక్షేపముల నాశ్రయించునని నేను నమ్మను. సమాజాధికారులు, నటులు, సామాన్యంగా గురిపెట్టిచూచే సంగతి, డబ్బురాబడి. ఇది

జనసామాన్యపు రుచులవల్ల నేర్పడుతుంది. ప్రజల రుచులెరింగి మెప్పించగల నటులకెప్పుడూ లాభముండనేయున్నది. అందుకు తగనివాడు వెనుకపడుతాడు. మేముకూడా కవులవలె కొంచములో చూపుకలిగి రాబోయే రుచిభేదాలు సూచిస్తాము. జనసామాన్యము యింకా పదిరోజులకు తెలుసుకునే సంగతి మేమీనాడే వెళ్లబెట్టుతాము. అదిచూచి ద్వేషబుద్ధితో ప్రాశామనుకుంటారు. కాని యేనటులపట్ల నేవిషయములు అన్వేషణీయములని మేము సూచించుచుందుమో, లోకముకూడ కొన్నాళ్లకు ఆలోపములనే వారియందు కనిపెట్టును. విమర్శకుడేమి? జనసామాన్యమేమి? అందరూ ఏక కాల ప్రవాహములో కొట్టుకొని పోయేవారే. విమర్శకుడు ముందుగా లోతుతెలుసుకుంటాడు. నిజానికి నటుని శాసించు అధికారము విమర్శకునకు లేదు. పైగా నటప్రతిభా సామర్థ్యమున విమర్శకుడు రూపకతాత్పర్యములను పాత్రస్వభావములను, తెలుసుకొనవచ్చును. విమర్శకుని రసవ్యాఖ్యానమువల్ల నటుడు పెక్కువిశేషముల గ్రహించవచ్చును. వీరన్యోన్యసహాయమున కళావైభవమేర్పరచగలరు. అందుకే కాళిదాస మహాకవి 'ఆపరితోషాద్విదుషాం నసాధుమన్యే ప్రయోగవిజ్ఞానం' అన్నాడు. అంతా విమర్శకులే. కవి కావ్యరూపంగా ప్రకృతిరహస్యాలను విమర్శించుచున్నాడు. నటుడు, అభినయసాధన

చేతలోకస్వభావాన్ని, విమర్శిస్తున్నాడు. విమర్శకుడు తార్కికోపాయములచేత రహస్యసందర్భాలను లెక్కిస్తున్నాడు. వీరంతా ఒకవాగడములోనివారే.

ప్ర:— పోనీ, మీరు ప్రశస్తనటులని యుద్దేశించిన వారియందు అట్టిప్రాశస్త్యము కనబడకపోవడమే కాక మీవ్రాతలు చదివినవాళ్లు కొందరు వ్యయప్రయాసలకోర్చి నాటకములను చూడబోయి భగ్నాశులై తిరిగివచ్చిరి. మీరు వ్రాసిందంతా అసత్యమని విమర్శనలు మోసపుమాటలని యనుకొంటున్నారు.

ద్వి:— అవునవును. కొందరుపత్రికాధిపతులు కూడాయిట్లానే చెప్పారు. విమర్శనములు తిమ్మినిబమ్మి, బమ్మినితిమ్మి చేస్తున్నవి. నిజమంటారా లేదా? విమర్శనాలవల్ల నాటకాభిమానులకు ఆశాభంగము వ్యయప్రయాసలు గల్గవా?

నేను:— యిప్పుడు ముఖ్యమైన నాటకసమస్యయిదే. నటన, శరీరము నాశ్రయించియున్నది. నటుని పరిస్థితిని పట్టి యున్నది. దానికితోడు, ఆనాటి పరిస్థితులు, ద్రవ్యప్రాప్తి, సభాస్వభావము, ప్రేక్షకులపొందిక రంగపరికరములు, మొదలయిన పరిస్థితులెన్నో తోడగుచున్నవి. భరతశాస్త్ర మనుసరించి, అభినయముపట్టి వెంపటి వెంకటనారాయణవంటివాండ్లు తాము చదివే పాత్రమందలి రసమును స్థాయీసంచారీభావములను నాయికానాయకలక్షణమును చక్కగ విమర్శించి, వాటి ప్రకటన కనుకూలమగు సాత్వికాంగికాభినయవైఖరు లేర్పర్చుకొని ఆడెదరు. అందుచేత వీరు

ఒకేఆటను మెన్నిసార్లు చూపినా ఒక్కరీతిలోనే అభినయించగలరు. మన ప్రాచీనాటకాంగనటులు మెప్పుకొఱకప్పుడు క్రొత్తదారిలో తమ కానిమిషమున దోచినట్లు అభినయించెదరు. పాత్రియొక్క సామాన్యస్వభావమునకు లోటుకలుగకుండ, సత్వమునిలుపుచూ, ఆప్పటికి యిచ్చవచ్చినట్లు స్వతంత్రించి మెప్పుకొఱకప్పుడు క్రొత్తవ్యాఖ్యానమొనర్చుచూ, ఆడవలెనని కొందఱందురు. మరికొందరు అభ్యస్తపద్ధతులతో, నిశ్చితాభినయవైఖరులతో, ఒకేరీతిగ భావప్రకటన మొనర్పవలెనని చెప్పుచున్నారు. కాని, ప్రకృతమందు నటులు స్వతంత్రాభినయ మభిమానించినందున, దీనికొక దారియుండదు. చిత్రశిల్పకావ్యాదులు స్థిరము లైనవికనుక వానినిగూర్చిన విమర్శనలు దృష్టాంతీకరింప నలవియగును. చిత్రశిల్పాలు ఒక్కక్షణమందున్న అవస్థనే మూర్తీకరించి, దానికి శాశ్వతరూప మొసగుచున్నవి. నటుని అభినయావస్థ క్షణభంగురము. కాని, యీనాటక నటుడు గావించిన అభినయము రేపులేకపోవచ్చును. విమర్శకుడు, ఆ రాత్రి నటునిపాత్రము అవస్థయు మొదలగున కల్పనము లేకుండా వ్రాసినను, నటుడి వర్తనము ప్రామాణికాభినయాభ్యాసపీఠమై మెప్పుకొఱకప్పుడు మారుచున్నందున, విమర్శకుడు చూచిననాటి ఆ రాత్రికిని, తత్పాఠకులు చూచిన మరియొకనాటి ఆటకునూ, ఎంతో భేదముండవచ్చును. ఇట్లాగని చివా

లున విమర్శకుని యసత్యవాదిగ నెంచగూడదు.

వ్రి:— అన్నను లేండి ఇంతకూ ఆచూచేవారి దృష్టి, పరిశీలనశక్తి, అర్థజ్ఞానము, రసికత్వము, విమర్శకుని ప్రజ్ఞతో నెనర్పొనర్పలేకర వీరి అభిరుచులు, శిక్షాసంప్రదాయములు, ఒక్కటైతేగాక వీరి అభిప్రాయాలు ఏకీభవించడానికి. అయినా నాటకాభినయముగురించి యథార్థమెరుంగుటకు ప్రమాణమేమైనా వున్నదా ?

నేను:— పాటకు గ్రామఫోనే సాక్షి. బొమ్మలకు రంగుఫొటొగ్రాఫులే రుజువు. నాటకప్రదర్శనానికి గ్రామఫోను బయస్కోపులు కలిసిన యంత్రపరికరములే యథార్థనిరూపణ సాధనములు. కాని, పలుకుటల్లికలలతో సరిగా ప్రయోగకరముగా ఆటకేరులను విపరించలేము. ఫలానాపట్టున ఫలానానటుడు, బాగాచేశాడు—లేదు అంటాము. ఆ పట్టునగల భావము, రసము, విప్పిచెపుతాము. పాత్రయొక్క మనస్థితి, అవస్థలు, ప్రక్కసందర్భములు తెలియబరుస్తాము. ఇవి మాటలతో వర్ణించడానికి వీలవుతుంది. కాని ఆరూపట్టులలో నటులు అభినయాన్ని తెలిపే సాధనం లేదు. సంగీతములో సప్తస్వరములున్నవి. ఇవే మన చెవికి వినబడు తిర్థాయిలలో ప్రస్తరించబడుతున్నవి. గాడిద కూసినా, పక్షికలు కిచకిచలాడినా, బండిచక్రము కర్ణవిదారకకర్కశ ధ్వనులతో టకటకలాడినా, శబ్దప్రపంచమందు యెట్టి వికృతమనోహార సంచలన మొదవినా, దానిని చప్పున నీయి

రువది రెండు స్వరస్థాయిలలో సూచించవచ్చును. మరల నాస్వర ప్రస్తారణముచేత ఆశబ్దమును జంత్రి వాద్యములందు పలికించవచ్చును. కాని యిందులో సూక్ష్మకాలములందు స్వరము విశుద్ధముగ నుండును. అంటే, బయస్కోపుబొమ్మలు మొగంమీద కదిలి నట్లగుపడినా, వొక్కొక్కచిత్రి మత్యల్పకాలమును దెలుపుచూ, ఆందులో నిశ్చలాంగవిన్యాసమును చూపినట్లే వొక్కొక్కస్వరము సుస్థిరవిశుద్ధ సత్వము కలిగి యుండును. అందుచేత, స్వరకల్పన సాధ్య మగుచున్నది. పాటకచ్చేరీ వినివచ్చి యందలి మంచి సంగతులను గాన విమర్శకులు స్వరరూపమున యథార్థముగ వర్ణించగలరు. నాటకపువట్టులకు కూడా యిట్లాగే అభినయసంకేతము లొసంగి, నిరూపించవచ్చు కాని, స్థిరావస్థ మన చూపుబలిమినిపట్టి సెకనుకైములో వొకనీసముమాత్రమే యుండును. 1/16 సెకన్డులో 16 నిశ్చల చిత్రములను చూడ గలము. అంతకన్న యెక్కువబొమ్మలు మనకంటి యెదుటకు వచ్చినట్లయితే వాటిలో అంగసంచలన మగుపడుతుంది. ఇదే బయస్కోపు రహస్యము కనుక మనము నాటకాభినయమును యథార్థముగ వర్ణించవలెనంటే సెకనుకు పదహారుమాట్లుచొప్పున రంగములో నిలచిన ప్రతిపాత్రయొక్క అభినయవై ఖరి తెలుపవలసియుండును. ఈ వైఖరిలో వొక్కొ కపాత్రయొక్క అంగప్రత్యంగ వుపాంగములయునికి

తెలుపవలసియుండును. అభినయస్థానాలు ముప్పది
రెండు. శిరః కొక్కొక్కదానికి పదిపదిహేను రకా
లున్నవి. అనగా సుమారు అయిదువందల సాంకే
తికపరిభాషాబీజములు (సింబల్సు) యేర్పరచుకొని
ఆరుగురు పాత్రలుండే సన్నివేశానివల్ల వీటిని యనుక్ర
మము వివరించవలెను. 1/16 సెకండులో వుంటే రం
గావస్థను తెలపడానికి ఆరుగురు నిలచిన రంగమునకు
రెండువందల సాంకేతికబీజములు వాడవలసియుం
డును. ఇట్లాగే ఆటపొడుగునా అభినయవ్యవస్థను
నిర్ణయించుకువచ్చేసరికి ఆవిమర్శన అసభ్యంగా
అర్థంకాకుండా వుంటుంది. భరతశాస్త్రపరిభాషతో
వ్రాసిన విమర్శనాలు అర్థంచేసుకోడానికి చదువరు
లుకూడా, ఆశాస్త్రమెరిగినవారు కావలెను. అను
భవజ్ఞానముకలవారు కావలెను. పారిభాషికపదాలు
వాడి మనపాండిత్యం వెళ్లబోసుకోవడమే అవుతుంద
కాని చివరకు ఎవరికేయే లాభముఫుండదు. దీని
వల్ల నటులకుకూడా వుపయోగంలేదు. అయినా
గాని, మచ్చుకోసము రాధాకృష్ణనాటకంలో పారు
పల్లి సుబ్బారావు వేషాన్ని, యీపరికారంగా విమ
ర్శించిచూపుతాను. ఇట్లాంటి ప్రక్రియవుంటే నాట్య
సందర్భాలను సప్రమాణముగా నిదర్శించవచ్చును.
కాని, ఆ పత్రికలు సరసవిమర్శనకావ్యములు కాలేవు.
'త్యాగరాజ హృదయము' నకూ, నేను రసావేశ
మున రచించిన 'హరి నాగభూషణంగారి జంత్రి

గానము' నకూ గల భేదమే యిక్కడకూడ కన్పిం
చును. ఇంతకూ ప్రకృతిలోని రమ్యదృశ్యాలు, మనుష్యులు కల్పించే మనోజ్ఞకళలు, మొత్తంమీద అందగించి, పరమానందం కలిగిస్తవి కాని, శిల్ప పరీక్షలో రమ్యంగా వుండవు. వేదాంతవిచారణ కూడ భగవద్విషయమును శిల్పపరీక్ష చేయుచూ, బుద్ధిని కలవరపెట్టునేకాని, ఈశ్వరసాక్షాత్కార మొసంగదు. నిండుగాపును చిత్రించు భక్తిప్రసంగములు రసేశ్వరానుభూతి కలిగిస్తవి.

ప్రి:— అట్లాగైతే నాట్యకళను సప్రమాణంగా వివరించలేరన్నమాటేనా? నటప్రకాశిక శాస్త్రులుగారు ప్రమాణస్ఫూర్తితో యథార్థంగా చెప్పతానన్నారే. కొన్ని పత్రికలు కొందరువిలేఖరులుకూడ మీనాట్యాంబుజము ప్రమాణవిహీనమని అన్నట్లున్నవి.

ద్వి:— పత్రికలెవరు? విలేఖరులెవరు? అంతాగామయ్యిందన్నట్లు, వారి వెలుగే యిప్పుడూపాలుగా తోస్తుంది.

నేను:— (వివరించుకొన్నట్లుండి పైప్రశ్నకు జవాబుగా) నాలుగుశ్లోకాలువిసరగానే ప్రామాణిక రచన కాదు, అనుభవజ్ఞానమే ప్రమాణం. అప్పట్లో ప్రాప్తవ్యాసము కక్కి కట్టను. ఉక్కిరి బిక్కిరిచేసి, అనవసరైన అంగాన్ని బయటకి రానివ్వను. అందుచేత నేనుయెంతోరసవంతమైన నాట్యాన్ని రసానుభవముండగానే వర్ణిస్తాను. భావపోషణ చేయవలసిన పాటిని బాగా మనుపు

తగిలేదాకా యెన్నుకొనను. అప్పుడు తప్పక్లో మాగు పడి, తాత్కాలిక విశేషజ్ఞాన మంతరించి, ఒక్కింపు టందమువలే స్మృతియందు నిలచియుండును. అది కాక చూచినఆటలో యేదోయొక ప్రధానధర్మము మనస్సుకు తట్టాలి. ఆధర్మము కనిపిస్తే దానిని జ్ఞాపకముంచుకొని స్మృతిస్థిరమైన రసానుభవముల తో జోడించాలి. చక్కని విమర్శన వ్రాయగలము. ఆధర్మము నాటకకల్పనమందుగాని, నటులొసంగిన పరసవ్యాఖ్యానమందుగాని, పొడకట్టును. అది దొరకకపోతే విమర్శన బాగుండదు. రసాస్వాదనలుకూడ రుచించవు. నాట్యవృత్తాంతాలుమాత్రమే వ్రాయు పత్రికావిలేఖకులకు, యీధర్మము అనుసరణ లేదన్న మాట. అందుచేతనే, వారి కబుర్లు చప్పిడిగా వుంటవి.

ద్వి :— మీరు నాటకము చూచేటప్పుడు, యేవిధమైన మనస్సులో వుంటారు? పనిపడి జ్ఞాపకముంచుకొంటారా! ఎప్పటికప్పుడు అవస్థను, అభినయాన్ని, విమర్శించుకొని ధారణచేస్తారా?

నేను :— సంకల్పపూర్వకముగా, ధారణచేస్తూవుంటే, అక్కడే విమర్శించుకొంటూవుంటే, మైకట్టు చూడజాలము. ఇది మానసికవిషయము.

ఇతరుల ప్రేక్షకాచారములు నాకు తెలియవు. నా అనుభవాన్ని చెపుతా వినండి. ఆట చూచేటప్పుడు నాచిత్తము మూడు ప్రత్యేకవ్యాపారములతో, మూడు కోశములుగా విభక్తమై వుంటుంది. ఒకటి,

కథావృత్తమును, రామణీయకమును, అందున జనించు రసమును, అనుభవించుచూ, విమూఢతదేకచింతతో నిస్తబ్ధమై యుండును, నటవర్తనమందలి రసభావతరంగము లన్నీ యీకోశమును గదలించుచు, అనురూప వికాసమును నా ముఖనేత్రములందు పుట్టించుచుండును. ఏనటుడైనా, నావంక చూచినయెడల నప్పటున నతని యభినయవిశేషము నావిశుద్ధనిశ్చంచలరసగ్రహణ పారవశ్యములో ప్రతిబింబినట్లు కన్పడుచుండును. రెండవకోశము, నాసంకల్పము లేకుండానే, జరుగుతున్న నటనను చూస్తూ మాటలు వింటూ అందులో వెలుగొందు వాసిని ధారణచేయుచుండును. దాని వ్యాపారము స్వాతంత్ర్యము. నాకు తెలిసి జరిగేదికాదు. నా సంకల్పమువల్ల నడిచేదికాదు. ఎందుచేతనంటే నేను రసానుభవపారవశ్యములో మైమరచియున్నాను. అట్టిమైమరపు లేకుంటే, రససమాధి లేదన్నమాట; రమ్యవస్తువునందు ఏకాగ్రత కుదురలేదన్నమాట. వ్యభిచరించి, బహిర్గతమయ్యేబుద్ధికి, అఖండరసానుభవము లేదన్నమాటే. అందుకోసము నాకు తెలియకుండా ధారణచేసేకోశము వేరేయున్నదని నిశ్చయము. కాని, యీకోశము రికార్డుచేసిన విషయాలు ఆవల సంకల్పప్రభావమున నాయిష్టమువరకు గట్టి కట్టెదుట వచ్చినిలచును. విమర్శన రచించెడివేళ నేనొందెడి రసానుభవము [illegible] నేను నాటకశాలలో పొందిన దాని శేషము కాదు. అది అప్పటితోనే సరి. ఇప్పటి

రసానుభవము, నాకు తెలియకుండ యేదోయొక విధముగ స్మృతిస్థితభావములకు నన్నుగలిగించి, యంతటితో పోవును. నాటకశాల వెడలి రాగానే మామూలుమనిషి నగుదును. కాని, మళ్లా వ్రాయవచ్చునరికి ధారణగ్రస్తమైన దృశ్యశ్రావ్యవిషయములు సాక్షాత్కరించినప్పుడు, వానిమూలమున గ్రమ్మర రసావేశ మేర్పడును. ఈరెండుకోశాలూ కళావిమర్శనకు సంబంధించినవి. ఇవికాక, మూడవకోశము యిటూఅటూచూచుచు, ప్రక్కవారితో మాట్లాడుచు, లౌకిక వ్యాపారముల జరుపుచుండును. ఇదే నా అనుభవము. నాటకం చూచేటప్పుడు మాత్రము నాబుద్ధిలో రెండుభాగములు— వొకటి తెలిసియు, వొకటి తెలియకనూ, కథావ్యవహారముతో నైక్యమొందియుండును. ఏకాగ్రతవల్ల వ్యక్తిచాంచల్యము నశించును. తన్మయత్వ మేర్పడును. చూస్తున్నాను, వింటున్నాను. అనే కర్తృత్వ మస్తమించును. ఆనందమనుభవించడమే మనపని. కాని అది ఎందువల్ల కలుగుతోందో అప్పుడు ఆలోచించము.

ప్ర:— అబ్బా! ఇవన్నీ మీకెట్లా తెలిసినవండీ.

నేను:— తన బుఱ్ఱలో జరిగే నాటకమంతా చూడనేర్చినప్పుడే, నాట్యరంగాలయాటలు సార్థకంగా చూడగల్గుతాడు. రస మందరూ ఆస్వాదిస్తారు. జీవితానుభవాలు అందరికీ వుంటవి. బుద్ధిని, మారుపాయలుగ చీల్చి, వ్యావహారికంలో భోక్తృత్వకర్తృత్వముల

కొకదాన్ని నియమించి ♦— రెండవదానితో జగన్నాటకవిలాసశోభలను, నిత్యానందతూష్ణీభావమున, అనుభవించుచూ — మూడవదాన్ని సాక్షీభావమున, ఏకాగ్రిధారణలో వర్తింపజేయగలిగినవాడే, రసరహస్యమెరింగిన విమర్శకుడగును. విమర్శకవ్యాపారమంతా లోకజ్ఞానముమీద నిలచియున్నది. లోకానుభవానికి జ్ఞానరూప మొసగూర్చుటకు, పైచెప్పిన సాక్షీభావము, యోగసాధన, అలవడవలెను.

ద్వి :— విమర్శనంటే, పనిలేని భాగ్యవంతులు, వృత్తుసుదొరుకని పత్రికావిలేఖకులు, గర్వంచేత, ఆక్షేపణబుద్ధిచేత, ద్వేషాభిమానాలచేత వ్రాసే పలగాకికబుర్లు అనుకున్నాము. దీనికీ చాలా మనశ్శక్తి కావలసినట్లుందే,

వ్రి :— కాకేమి ! దీనిలోవుండే గొప్పకష్ట మింకొకటియున్నది. చిత్రములను దగ్గిరపెట్టుకొని ఒకదానితో నొకటి పోల్చవచ్చును. ఒకసందర్భములో వివిధకవు లెట్లా వర్ణించినారో పద్యములబోల్చి నిశ్చయించవచ్చును. వాటిఅన్నిటికీ స్థాయివున్నది. నటన, నిలుకడలేనిది. ఒకనటుడే, యెప్పుడెకప్పుడు క్రొత్తతరహాగా వర్తిస్తాడు. ఇక ప్రక్కహంగూ, రాంగికంలూ, కొంత తోడ్పడుతవి. వీటివల్ల నటుల అభినయానికి కొంత వన్నెకల్గుతుంది. ఎటువంటి బొమ్మఅయినా చక్కని అంచుకట్టి మెరుగుచట్రములో బిగిస్తే, అందగిస్తుంది. కాని ప్రాతకాకితాలలో చెదలుపట్టిన దేవ

దారుపెట్టిలో, పడవేస్తే రుచించదు. అట్లాగే, నటులూ. ప్రసిద్ధనటుల ప్రదర్శనాలు అన్నీ ఒక మాటు చూడలేము. ఏండ్లతరబడి కాలావకాశము తో చూడగల్గుతాము. వివిధపరిస్థితుల అనుకూల ప్రాతికూల్యములతో వారు ఆడినారు. ఇట్లాంటి ప్రదర్శనాలు నాలుగైదింటిని ఒక్కమారు స్మరించి, ప్రేక్షకులు వదలించి నటులందరూ ఒకేపట్టున, కట్టెదుట ఆడినట్లుగ భావించి మానసరంగమున నల్గురినటుల నొక్కపర్యాయ మభినయింపజేసి, చూచి, వారి నడతలు పోల్చిచ్రాయవలె అప్పుడె అది విమర్శన ఔవుతుంది. అందర్ని ఒకమారు చూడలేనుకనుక కొన్నిపొరపాటులు రావచ్చును.

నేను :— అవును మన కంటితో ఒక్కసారి నల్గురిని చూడజాలము. ప్రజ్ఞాచక్షు వీపని చేయగలదు. అందులో ఎవ్విధమైన లోపముండినా, ధారణ నిలువకున్నా విమర్శన చెడుతుంది. భావాలను జ్ఞాపకముంచుకొనుటతేలిక. నటచేష్టలను ఏదోఒకవిధమైన భావములుగా మార్చి మానసకోశము, వాట్ని ధరించియుంచును. అవి మరల చేష్టారూపమున బుద్ధికి సాక్షాత్కరించును. బుద్ధిలో ధరించబడేవి వస్తువుల గూర్చిన భావాలు, కాన్నెప్పుడుకాని వస్తువులుకావు. ఈభావములు తొలుదోల్త యేర్పడేటప్పుడు కొంత వ్యక్తిమాలిన్యం అసంపూర్తి కలుగుతుంది. ఆత

ర్యాతవాటిని మళ్లావస్తు రూపాన సాక్షాత్కరింప జేసేటప్పుడు కొంతవ్యక్తి కల్పనమేర్పడుతుంది. ఈపని వేశ్వేరు మనుష్యుల బుద్ధివికాసము, పూర్వజన్మసంస్కారము, కులసాంప్రదాయము, ఇంద్రియపటుత్వము, మొదలైన నాటివల్ల, అనేకరీతులుగా నేర్పడును. అంతేకాని, పనివడి, అపరిమాణములను వ్రాయ నెవరునూ సమకట్టరని నాతలంపు. విమర్శకుడు తనహృదయానందమును వెలిబుచ్చడానికి వ్రాస్తాడుకాని, రాగద్వేషాలు అరబోసుకొనుటకు వ్రాయడు. ఇందులో నాకేమీ స్వార్థప్రయోజనము లేదు.

ద్వి:— మీ చిత్రము నిస్వార్థమే, కాని ఆశ్రితపక్షపాతముమాత్రము మిమ్ములను వదులదు. ఎట్లాగైనా చేబట్టినవాడ్ని పైకితీసుకురావలెననే పెనుగులాడుతారు.

ప్ర:— ఒకరిని, అణగతొక్కడానికి, ఒకర్ని పెద్దజేయుడానికి, ఇట్లాంటి వ్రాత ఉపయోగిస్తున్నవి.

ఇంతలో నొకప్రక్క గూర్చుండి, జరిగెడి ప్రసంగమును క్రీగంట వినుచుండిన తృతీయసోదరుడు మాటలందుకొని సోత్సాహుడై,

తృ:— అదుగది! ఆమాటఅదుగు బాగుంది. అస్థానకవిగారిని బాగుచేయడానికి ఆరువందలుపెట్టి బుక్కువేసే బదులు, ఆడబ్బు ఆతనిచేతిలో పెట్టితే, కాఫీహోటలుకైనా కర్రవచ్చేది. తొలకరిమెరుపుతో

చల్లపడ్డది కదా ?— ఆస్థాన కవిగారి కావ్యారాటము. అసలు, అందులో కవిత్వమేమున్నది ? రాకు బండికాడు యతికలిపాడు. చందురాత్రి, కోడిపుంజులు సాతానిపాటలు' జొన్నచేలు, యివా కవిత్వము ? బావకయిత్వాలట!

ద్వి :— సరిలేస్తురూ యీమాటలు యెప్పుడూవున్నవే. మంచుపడుతున్నది. ఇక లేతాము.

నేను :— బాబూ యేమన్నాననుకోండి. ఆంధ్రమాతగర్భ శుక్తికముల మేల్మి కాంతిని వెల్లడించడానికి నా [illegible]ంబుజ కావ్యాంబుజాలు తలపెట్టాను. కాని, వ్యక్తులతో నాకేమీ పనిలేదు. వారిపట్ల కనకాభిషేక మాశించను. వారికోపతాపాలు నన్నేమిచేయవు. భావకవిత్వంపట్ల ఎంతఅభిమానము చూపించానో, నా ట్యవిమర్శకులకు కూడా ఆంతకంటె పదరెట్లు ప్రోత్సాహ సహాయాలు చేస్తున్నాను. నాసంతోష సానుభూతులు భాషావిషయకముగాని, కళాసంబంధమైనవి కాని, వ్యక్తులకు అంటిలేవు. వారిపైబ్రివేటు విరోధాలను ఈర్ష్యలను, పట్టియెన్నిమాటలైనా పుట్టవచ్చు ! ఎవ్వరేమనిన నాకేమి కొదువ —

అందరూ లేచి యిండ్లకు పయనమైరి. చవితిచందురు డస్తమించిన చీకటిముసుగు లెల్లెడల ప్రాలియుండెను. కీచురాళ్ల గీగింత లా యుద్యానవాటిక యందొక వికృతభీభత్సమేర్పరచి, హృదయమర్మముల గదలించుచుండెను. దక్షిణమున నొక పెద్ద రాలుడుచుక్క పొడచి, నిరాఘాట ధాటీ

పరిభావమున, నంతుబొంతులేని చీకటిమింటిలో నొక వెలుగు బాట నేర్పరచి, మాసిపోయెను. ఉజ్జ్వలధూమపటలి యొకింత యా చుక్కవెనుక మెఱసి, చల్లారి, చూచునంతలో నంతరిక్షమున లీనమాయెను.

" నాట్యాంబుజమింత గల్లంతుచేసింది. మాటకు పది మాటలు బయలుదేరినవి. కావ్యాంబుజముమీద కోటీలను బల్లకెక్కించి తోలుకురావలసినదే, " అని అందులోనెవరో గొణుగుకొనుచు చెట్లమరుగున దాటిపోయిరి.

అర్ధరాత్రి రైలుదిగి, దారిబోయెడి బాటసారు లా నిర్జవపరిశాంత నిశీథసమయమున విద్యానిలయపు క్రిందిగదులలో దీపపువెలుగు సిందార గాంచిరి.

చెట్లక్రింది ముచ్చటలు.

II.

—: సీతసాగరము :—

రాధాకృష్ణుడు లేడిపిల్లవలె ప్రక్కన చెంగాటలాడుచు,—ముసిముసినగవుల గుబాళించుచు,—శిరఃకంపమున నుదుటిపై మూగివ్రాలెడి శిరోజముల నెగురవేయుచు,—వెనుకకుదిరిగి దివాణములోని యడివిపందుల వేటంకలభినయించుచు, నడుచుచుండెను. జీమూతనీలకాంతులతో చెక్కడుబొమ్మవలె జెలువారు నాతని వదనారవిందమున బాల్యచాపల్యసంచలిత దృగ్జాలవీచికలిటునటు దుముకుచుండెను.

'ఇక్కడనే' రాజహంస బెదరి, రాజుగారిని బోర్లదోసింది. చచ్చేవాడే—క్రిందరాజు, మీదబండి, గుఱ్ఱముబురదలో యిరుక్కుపోయింది. తామరతూళ్లు మాట్టడించినవి. ఆవేళకు దేవుడల్లే గొల్లవాడు నీళ్లలోకిగెంతి పిలకట్టుకు బయటికిలాగాడు. రాజు, మా లావుమనిషి, ఆవుగాని కొండదొర. వడ్డిమూకను చేరుస్తాడు. మా డిబేటింగుసొసైటీ యానివర్సరీకి మీరుకూడా రండి,—పదిరోజుల్లో వస్తుంది. బందరు వెళ్లి మళ్లీరావచ్చు?

"మీరేమి గేమ్సు ఆడుతారు?"

"హాకీ ఆడుతాగాని మాస్కూలులో ఫోర్తుఫారంలో వడిగుంటడు, మాగొప్పగా ఆడుతాడు. మంచిబలముంది.

మొన్న నాపెన్సలు లాక్కునేటప్పటికి, గిర్రునతిరిగి వొక జెల్లా అంటుకొన్నా — మా యూనివర్సిటీలో డ్రామాఆడుతాము. రమణయ్యమాస్టరు, నన్ను కృష్ణదెయ్యమంటున్నాడు. కృష్ణుడేమిటంటే? పిల్లాడివేషం. నాకు, పటాను వెయ్యాలని వుంది. గర్వటాలు తగిలించుకుని పాపారాయుడేసి, "పులిపులి బొబ్బిలిపులి" అని అరిస్తే స్కూలుఅంతా దద్దడిల్లి, విజయనగరపు క్లాకుటావరు అదరిపోవాలి." అనుచు, నూగైనా పుటకరించని నునుపుమూతిపై ప్రచండశౌర్యార్భాటముతో కోరమీసము ముడివైచినట్లభినయించెను. శౌర్యప్రతాపసంస్ఫురణ మా కోమలముఖరేఖలందొక నిమేష మావిర్భవించి నిలచెను.

సీతసాగరము పల్లాకిమిడి రాజమందిరమున కుత్తరముగ విస్ఫారియున్నది. అనతిదూరమున నలుప్రక్కల చిక్కని యడవిగుబురులతో మరకతస్థగిత మేరుగిరులవలె నెండలో జెలువొందుచు, వచ్చిపోయెడి మబ్బుపింజెలకు విశ్రాంతినివాసము లమర్చుచు, నప్పుడప్పుడు మంచుతెరలచాటున దాగుడుమూత లాడుచు, కొండలువరుసలుదీరి యుంపురాసులై యానకట్టియుండెను. ప్రకృతియంతయు మానవుని సౌభాగ్యసంతోష సంపాదనమునకే వినియోగించు ననురీతి నీసుందరరంగమునకు నడుమ రాజభవన మతికింపబడినది. ప్రాసాదగోపురములు, మిన్నుముట్టుచు, పచ్చనిగోడలమీద నెర్రగ వెలుగొందు పెంకుకప్పులతో—కొబ్బరితలలు దిట్టముగగుమిగూడి, యాకులుకలసి, పెనేసియల్లికొని, తులసిమాలికలవలె కంఠసీమల నలంకరించ—శీతకాలపు లేతయెండలో మిరమిర

లాడుచు, కలువతీగెలు అల్లికొనగ మిగిలిన నీటియద్దముల యందు తమరాజసీవిని జూచుకొని మిడిసిపడుచుండెను. సీత సాగరపు కట్టమీద రాజపథమొకటి గల్పింపబడినది. ఇరు ప్రక్కల చెట్లవరుసలు శాఖాగ్రముల జోడించి ముచ్చటలా డుకొనుచుండెను. దిగువలోయలో, వరిచేలు సస్యాభిము ఖులై పచ్చగించినవి. రోడ్డువెంట నొకింతదూరము యేమే మో మాటలాడుచు, చేరువ కరిగి కరములదాకుచు, దవ్వున కేగుచూ, పొలపు బాపుల జూచుచు, వృషభరాజముల యున్నతిగాంచియచ్చెరువందుచు, పశుపాలకుల బలుకరించుచు, గేదెల బెదరించుచు, దూడలతో గంతులిడుచు, చెట్లకొమ్మల నందికొనుచు, చింతకాయల రాల్చజూచుచు, సీతసాగర ముపై సనుక్షణము వింతరూపున వెలసి, గగనయాన మొన ర్చెడి మేఘదళముల వెండిచెంగుల నవలోకించుచు, అడుగడు నిలువబడి, నవ్యవిన్యాసమున సాక్షాత్కరించు ప్రియదర్శనం బున కులికిపడుచు నడచినడచి తుదకొకతావు జేరితిమి. ఒక పెద్దమర్రిచెట్టు సాగరతటంబున వ్రాలి, చెరువులోనికి వేళ్లువి సరి, డోలికాలంకారములవలె యూడల దిగజార్చి, చక్కని ఛాయాప్రదేశ మేర్పరచినది. దానిక్రింద నీటియంచున, నొక యరుగు కట్టియున్నది. అరుగుప్రక్క నుత్తరిమొదలులో శివలింగమొకటి నాటబడియున్నది. ఓఢ్రవనితలు కొందరు చెరువులో జలకమాడి, శూద్రులయ్యును సూర్యున కర్ఘ్యమిచ్చి గోసెడునీళ్ల నాశివునిపై విడుచుచుండిరి. చేరువ నొక కత్తి దోనె పిల్లయలలలో నూగులాడుచుండెను. తామరాకులపై కొంగలువ్రాలి, బకధ్యానమొనర్చుచు, నాసాగ్రముల సారించి,

నీటిని దడిమి జలావర్తముల రేపు చుండెను. మరకతమణిమయ తోరణమువలె సర్ధవాయాకారమున వ్రాలిన చెట్టుకొమ్మకు దిగువ తటాకము, నారికేళవనరాజి, హర్మ్యవిన్యాసము, దూరపుకొండల ననుపుమూపులు, నిర్మలవినీలవియద్విశాలశోభలు, అంచుకట్టిన చిత్రపటమువలె సొంపెక్కియుండెను. ఆహా! నేను! యీచిత్రసౌందర్య మనుశానుము, మరొకింది ప్రశాంతఛాయావృత రమ్యవేదికపై కూర్చుండి ప్రియదర్శనావలోకన తన్మయత్వమున కొంతతడి మున్నదుంటిని. రాధాకృష్ణుడు నీటిచెంగున కూర్చుండి, బొటన వ్రేళ్లతో పిల్లయలల రేపును, యిర్పునెను. రాగము పైనదే! కాని, తనను మించిన పరధ్యానవరాగుడు నాయందు సహించకచందమున, నోరచూపుతో, చివాలున నావంకదిరిగి యిట్లనియె.

రాధా :— శాస్త్రుల్లుగారు! మిమ్మల్నిగురించి పత్రికలలో చదివేటప్పుడు యెంతపెద్దగా వుంటారో అనుకున్నాను. మీరూ మరాశ్రల్లే మాఅందరితో యెంతో సోపలుగా వుంటారంటే — అయితే మీవూళ్లో పట్టాభిసీతారామయ్యగారని చెప్పుకుంటారు, ఆయన బురంపురంవచ్చినప్పుడు నేకూడా వాలంటీయరుగా వెళ్లుదామనుకున్నాను. మామాష్టర్లు వెళ్లనిచ్చారుకాదు. మా పెంకివాళ్లు. సీతారామయ్యగారు శానా గొప్పవారుకాదంటే?

నేను :— కాంగ్రెసువిషయాల్లో మనదేశాన అంతటివారు లేరు. ఇక పర్తకవ్యవహారాల్లో కోమట్లంతా ఆయన దగ్గిరకే సలహాకువస్తారు. మనిషికూడా చాలా బాగుంటాడు.

రాధా :— మీరుకూడా స్వదేశంలో తిరగరాదండీ ! మీరు వచ్చారంటే స్టేషనుదగ్గరకు స్టూడెంట్సంతావచ్చి ....కు జై అని కేకవేస్తూ తీసుకువెళ్తాము.

నేను :— అబ్బాయీ ! కొన్నాళ్ళబాటు ఈముచ్చట నేను కూడా అనుభవించాను. గ్రంథాలయాల మీటింగులకు లెక్క లేకుండా వెళ్లాను. పల్లెటూళ్లకు పోయి పూలదండలు తొడిగి—నడిఎండలో పాటిబజారుల రేగగొట్టి—ఊరేగింపు మర్యాదలందుకొని ఒంటిగంటకు భోజనం, రెండుగంటలకు తట్టెడుగా రెలపలహారం, ఆరగించి—మిడసరిలగ్నంలో గొంతుక సలుముకొని లెక్చర్లుకొట్టాను. ఆ దినాల్లో వొకటేమిటి, జిల్లాసంఘాలనీ, రైతుసంఘాలనీ, కాంగ్రెసుకమిటీలనీ తెగతిరిగాము.

రాధా :— ఇప్పుడుకూడా గాంధీగారితో వెళ్లరాదండీ. మా రామలింగంమాష్టరు చక్కగా జైలుకెళ్లిపోయొచ్చాడు. మాఅన్నయ్య, నాన్నకూడా వెళ్లారు. నే నెళ్లదామని తెనాలిలో యేడుబావులదగ్గర లెక్చరుకొట్టితే ‘కుర్రాడా నీకెంగు’ అని సబ్ యిన్స్పెక్టరు వొక లెంపకాయ యిచ్చాడు. ఆపట్టున నాన్ కోఆపరేషన్ చేసి, చదువుమానాను. మళ్లీబయలుదేరండీమీరు మీవెంట మేమందరంవస్తాము.

నేను :— నాయనా ! వెళ్లచ్చుగాని, దేశనాయకులు వొక తీరుగా, తిన్నగా నడవడంలేదు. గాంధీగారికి అంతా మంచికావాలి. మనప్రభువులు గడుసువాళ్లు. గాంధీ

సత్యకాలపుమనిషి. ఏదైనా పెద్దపని సాగిస్తాడేమో అనుకుంటే, యెప్పటికప్పుడు పక్కలో కాలేసేవాడు. ముందస్తిగా స్వార్థత్యాగ ముండాలిసిన పాలిటిక్సు డబ్బురుచి చూపించారు, చక్రివెంట సీటువచ్చింది. తెలుసునేరుగా కొందరు పట్టెడన్నం తినేవారు. నాయకులకేమి ? ఎప్పటికైనా స్వరాజ్యంవస్తే మంత్రిత్వ ముండనేవున్నది. ఇక చెడిపోయిందల్లా మధ్యస్థపు వాళ్లే — స్టూడెంట్సుకూడా కొందరు చదువులు మానారు.

రాధా :— ఇందుకు మానారంటారా యేమిటి ? ఎవరైనా నలుగురున్నారేమోగాని, బస్తువెధవలు, అల్లరిగుంటలు — పరీక్షకు చదవాలసి వస్తుందని యీవంక పెట్టుకున్నారు. వాళ్లు నిజంగా నాన్ కోఆపరేటు చేస్తే నేషనల్ స్కూళ్లు యీపాటికి కిటకిటలాడవంటే ! రామలింగంమాష్టరు బడిపెట్టారు. ఒక్క గుంట దొక్కలేదు. వీళ్లంతా మిషన్ స్కూలులోనుంచి వెళ్లిపోయొచ్చినవాళ్లు. గాంధీగోల యిప్పుడేమీ కనుపించదంటే! ఇదివరకు పిల్లలమంతా 'మహాత్మదల్లి శోకతల్లి' అనిషోగ్గా పాడేవాళ్లము. మేము గాంధీ నాటకంకూడా ఆడాలని చూచాము. నన్ను సరోజినీ వెయ్యమన్నారు.

నేను :— గాంధీగారు దేశంలోవున్న సంగతులు తెలుసుకోలేదు. ఆయన తురకల్నినమ్మారు. దేశమంతా రాగద్వేషాలులేని సాధువు లనుకున్నారు. చివర

కన్నీ వుళ్లక్కాయినవి. ఇక మావంటివాళ్లకు పాలంబొట్రా కలవాళ్లకు గవర్నమెంటుతోనూ పని తప్పిందికాదు, ఇవతల దేశాభిమానమూ వదలదు, పాలిటిక్సు గట్టిగా చదువుకున్నవాళ్లూ, ఆస్తులుకల వాళ్లూ, ఇందులో వెనకపడ్డారు. అనుబంధాలుంచుకోక ముందుకు గెంతగలవాళ్లు నాయకులైనారు. ప్రభువులమధ్య, ప్రజలసందునా పిల్లివాటంగా వున్న వాళ్ల పనిబాగుంది.

రాధా :— అందుకోసమే మీరు ఇందులో తిరగడం మానేశారా ?

నేను :— తిరుగుతూవుంటేగా నాకుదబ్బుచేసింది. కొడుకు, పినతండ్రి పోయినారు. అపట్నుంచి యిండియాఅంతా తిరిగి, ఎక్కడెక్కడవుండే పట్నాలూ, దేవళాలూ శిల్పాలూ సీనలూ నదులూ నాటకాలూచూచాను. బుద్ధంతా భావాలే. అప్పుడు ఆలోచించాను. ఎన్నాళ్లుతిరిగినా పాలిటిక్సు గాలేగదా! వట్టిన్యాసు. మనం పండితవంశంలోవాళ్లము. మాతండ్రులంతా యావజ్జీవము శానాశాస్త్రాలు చదివారు. పనిచాలించుకొని తీరికగావుండి వారి స్వామనుకుంటూ ఏదీ నెరవేర్చకుండా వెళ్లిపోయినారు. మనముద్యోగం డబ్బుసంపాదన పెట్టుకోలేదు. ఇక మనతర్వాత ఎవరో? నేనైన మెప్పుడు రాలిపోతానో! నిత్యం సన్నిహితో మృత్యుః అనేమాట అనుభవానికి వచ్చింది. మనిషికి మూడువనాలు విధించారు పెద్దలు పితృఋణం, దేవఋణం, మానవఋణంఅని. ఈమూడు తీర్చుకొనిసుఖంగా చావ

మనవాళ్లు తీర్థయాత్రలు దేవపితృఋణ విముక్తి సాధనలని చెప్పారు. అవి చేసుకున్నాము- దేవఋణానికి ఒక రామమందిరం గట్టిస్తున్నా. అందులో లైబ్రరీకూడా పెట్టుతాను.

రాధా :— అయితే పుస్తకాలు రాయటమెందుకంటే?

నేను :— అదే చెప్పుతున్నా. మనుష్యులకు చదువనేది భాష అనేది ముఖ్యంగా గురువులవల్ల వస్తుంది. వారు కష్టపడి మనిన్ని పెద్దవాళ్లను చేశారు. అదిగాక మనమెంత శ్రీమంతులమైనా లోకంలో యెందరివల్లనో మనపోషణ, సంరక్షణ, అనేక సహాయాలు, కలుగుతుంటవి. దీనినంతా మానవఋణ మంటారు. చదుకొన్నవాడు పుస్తకాలు వ్రాసి యీఋణం తీర్చుకోవచ్చు. ధనికుడైనవాడు విద్యాలయాలు సత్రాలు ఆసుపత్రిలు కట్టించి తరించవచ్చు.

రాధా :—మీకు చాలా రిలిజియస్నెగా వుంటారన్నమాట. కాప్రింగువుంచారేమండి.

నేను :—ఆ. మనస్సులో నాకు రెండేపిచ్చలు పట్టుకున్నవి. ఎప్పుడూ రాముడి తలపే! రేపు చస్తానేమో? మనం చెయ్యవలసిన పనులు పూర్తికావేమో? అనే ఆలోచనే-ఇది పుట్టినతరువాత అపరిమితంగా బలంగలిగింది నాకు; ఎన్నిగంటలు పనిచేసినా విసుగుండదు. ఎప్పుడూ చదవడం, వ్రాయడం, పనిలోనే వుంటానుకనుక రోజుకు రెండుమాట్లు వృథరిణ ఆడించి, 'యదహ్నాత్ కురుతే పాపం తదహ్నాత్ ప్రతిముచ్యతే' అని అనుకో పలసిన అవసరం నాకుతోచ లేదు. అదికాక లౌకిక

వ్యవహారాలన్నిటిలో ఏదో నిస్స్వార్థ్యము విరోధము వుంటుంది. చివరకు ఎట్టిబాధమూ కనుపించని స్వారాజ్యవాదంలోకూడా అంతులేనన్ని పోటీలు, ఈర్ష్యలు, పాట్లు వున్నవి. విరోధములేనిదల్లా రాముని పాదసేవయుందే! అది ఎవరికిని అక్కరలేనివస్తువ కనుక. అందులో వుండేవాళ్లు చల్లగా, కాలంగడపవచ్చు!

రాధా:—మనకు ముఖ్యముగా జాతీయవిద్య కావలెనంటే! బాగా సంస్కృతపు పుస్తకాలు, మన శాస్త్రీలు తెలుగులో వ్రాయాలి. మీరీపనిచేస్తున్నా.

నేను:—అబ్బాయీ! మేము చదువుకునే దినాలలో తెలుగు, సంస్కృతం, లెక్కచేసేవాళ్ళంకాము. అందులో ఆట్టే పరివేశం కలుగలేదు. నాలుగు ముక్కలు ఒంటపట్టే కాలమంతా ఇంగ్లీషుచదువులో వెళ్ళిపోయింది.. తెలుగు మాతృభాషకనుక యేదో వ్రాస్తున్నాము. నేనూ, ఆలోచించా. మనకొచ్చినయింగ్లీషుశాస్త్రాలు మనము తెలిసిస్తూ సంస్కృతపుపండితులు వాళ్ళచదువులను మాతృభాషకుచేరుస్తూవుంటే వుభయసాంప్రదాయాలు తెలుగుభాషకుచేరి దేశమభివృద్ధికి వస్తుందని. ఇంగ్లీషులోచాలా సబ్జెక్టులుచదివా. ఈ మాట నాకేకాదు. ఎందరో ఎం.ఏలు భాషాసేవ చేయాలని ఆతురపడే వాళ్లున్నారు- తెలుగుతిన్నగా చదువుకోని వారు. వీళ్లువ్రాయవలెనా? మానవలెనా?

ఈ సంభాషణ జరుగుచుండగా నొక పెద్దమనిషి సన్నదివరకు గుడిలో నుపన్యసించు చుండగా చూచిన వారు

దారిపోవుచు నన్నుబాడగట్టి నేనుండుతావుకువచ్చి కూర్చుండి

ప్ర:—ఓహో! శాస్త్రిగారూ! చెట్లక్రింద ముచ్చటిస్తున్నారే
మీరు న్యాచురల్ సీనరీ అంటే చాలా షోకీ అనుకుంటా
కృష్ణాపత్రికలో రమ్యదృశ్యాలు మా పొందికగా
వ్రాశారు.

నేను :— నాకు ఆర్టన్నా, సీనరీ అన్నా ప్రాణంలేచివస్తుంది.
వాటిమీద ఎన్నో వ్రాశాను. అచ్చుఖర్చు భరించలేక
శిల్పాలమీద వ్రాతలు ఇంకా బయటపెట్టలేదు.

ప్రి:—ఇన్నిసంగతులు తెలిసినవారు మీరు స్వంతగా ఒక
పత్రిక పెట్టినడిపించాలండీ, ఆలోచించండి దానిసంగతి.

నేను :— వీకి కెవిమిది పత్రికలుండుట నా కిష్టము లేదు.
వ్రాసేవాడికి కరువుతీర పత్రికలున్నవి. యిది యొక
వ్యాపారముగా పెట్టుకుంటే చదువు, వ్రాత, చెడుతవి
ఉపాసనకు వ్యవహార సంబంధం పనికిరాదు. తదేకదీ
క్షతోగాని ఏపని సాధించలేము.

ప్రి:—అయితే మీ వ్యాసాలన్నీ పత్రికలకు యెందుకుపంపించ
రండి? పుస్తకాలు అచ్చువేసే ఖర్చుకూడా తప్పు
తుంది?

నేను:— నిజమేఆమాట, కొంతవరకు కాని పత్రికకు వ్రాయు
వలసినతీరువేరూ. అవి చిన్నవ్యాసాలుగా పలువిష
యాలమీద తేలికగా వుండాలి. మనమొక శాస్త్రము
పట్టుకొని వక పెద్ద గ్రంథం వ్రాసి దానినంతా ప్రచు
రించమని పత్రికాధిపతులను వేధించటం న్యాయము
కాదు, నాలాగవ్రాసేవాళ్ళెందరో వుంటారు. అందరికీ

అవకాశముండాలి. చదువరులరుచు లెన్నోవిధాలుగా వుంటవి. అనేకసంగతులు వ్రాయాలి. యేవిషయము పూర్తికాదు. అందుచేత గ్రంథపరిచరణమే మొదలు పెట్టాను. అచ్చుపడే అవకాశంలేకపోతే పత్రికలకే పంపవలసివచ్చును.

ప్ర:— మీరు చాలా సైన్సులలో ప్రవేశమున్నదిగదా వాటినిగురించి వ్రాయరేమి?

నేను :— యిదివరకు కొన్నాళ్లు అనేకవిషయాల్లో గంతులు వేస్తూ నిలుకడలేక జీవితకాలమువ్యర్థపర్చుకున్నాను. యిప్పుడు, ప్రసంగవశంగా దిగినా, నాట్యవిషయం చేపట్టానుగనుక దాని సారము సంపూర్ణంగా తెలుసుకొని, నాకుతెలిసినది. తెలుగువారికి తెలియపర్చాలని దీక్షగా నున్నాను. ఒకవిషయమైనా సర్వతోముఖంగా చర్చించినవాడినవుతాను.

ప్ర:— మీరింగిలీషులో వ్రాయరాదండి? దేశమంతా తెలిసి, పెద్దపేరువస్తుంది.

నేను :— బాబూ వెలుగువుంటే యెందులోవున్నా యెక్కడవున్నా మెరుగారకతప్పదు. మన రచనలే బాగున్నయెడల విదేశీయులు మన భావాలకోసము మన భాషే చదువుకుంటారు. సరుకులేకుంటే యేభాషలో వ్రాసినా, పరువుండదు. అయినా సమస్తదేశాల కవులు, వారివారి స్వంతభాషలో వ్రాసుకొని తాము గౌరవవిహీనులు కాకపోవటమేగాక, తమ భాషకంతకూ గౌరవము తెచ్చారు. అన్యదేశీయుల

జదివింపజేశారు. రవీంద్రుడు లేకపోతే బెంగాలీని తల్చుకునేది యెవరు? అయినా నేను రెండుపనులు పెట్టుకున్నాను. యింగ్లీషు సంస్కృతభాషలలో నాట్యకావ్య శిల్పాదులనుగూర్చి దొరికేసంగతులు తెలిగించాలని ఒకపని. ఆయుర్దాయముండి యిది పూర్తి అయితే మనదేశపు కళాసిద్ధిని యాంగ్లపుస్తకముల వల్ల విజాతీయుల కెరుకపరుచవలెననేది రెండవపని.

ప్ర:— మీరు వ్రాస్తారుకాని, మీశైలి చాలా ఒడుదుడుకులుతో, ధారకుతగిన సాఫీలేదనీ, దాన్నిచక్కగా మెరుగెట్టి దిద్దితే యెంతో బాగుంటుందనీ, వ్యాకరణదోషాలు చాలావుంటవని మాశాస్త్రిల్లుగా రంటున్నారు. వింతవింత పలుకుకూర్పులు చేరుస్తారు. శాశ్వతంగా వుండవలశిన గ్రంధాలలో తప్పులుండకూడదు. యేమంటారు? మీశైలి పాణవంతమని అంతామెచ్చుతున్నారు.

నేను:— ఈనాటి పుస్తకాలకు శాశ్వతగౌరవ మేమిటండీ. పూర్వము యెవరోఒకరు కొన్నిశతాబ్దాల యెడములో వ్రాస్తూవుండేవారు. విద్యావ్యాప్తి యింత బాహాటముగా లేదు. అచ్చులులేవు. ప్రతులుదొరకవు. పత్రికలు లేవు. పూర్వకవులు ప్రతిష్ట చక్కగా పాదుగొని, వేళ్లుపారి నిలవబడడానికి చాలా వకాశమువుండేది. యిప్పుడంటారా, వేలకొద్దిమంది ఒక్కొక్కవిషయంలో పనిచేస్తూ, అచ్చుసౌకర్యాలు పత్రికలు, రాకపోకలు, విద్యాపీఠములు, సాయపడు

చున్నందున ఒక భావము వెలువడగానే దాని నాను కొని, కొంచెము పెంచి, యింకొకకొత్త భావాన్ని కల్పించేవారు, యెందరో వున్నారు. మనకొకటి తోచిందంటే వెంటనే దాన్ని ప్రచురించాలి. లేకుంటే, యింకొకరు దానిని వెలువరిస్తారు. భావతరంగములు పోటీపడి పరుగెత్తుచున్నవి. అసలుసంగతి, భావ మెల్లావున్నా భావాన్నిపట్టే, విషయాన్నిబట్టే, గ్రంధానికి గాని, సాహిత్యానికిగాని, గౌరవ మేర్పడుతున్నది. ఒకరిచేత ప్రతిపాదించబడిన భావాలు చిరకాలము నిలువగలిగినప్పుడు ఆగ్రంధములుకూడా చిరప్రతిష్ట నొందినవి. యిప్పుడు గ్రంధాత్మయగు భావమునకే నవనవోన్మేషచాంచల్య మేర్పడియుండ, గ్రంధము లెట్లా శాశ్వతగౌరవము నొందగలవు? మనము అపేక్షించవలసిన దంతా భావోద్దీపనమే. సత్వరప్రచురణమే!

ప్ర:— భాషానిర్దుష్టతవల్ల గ్రంధప్రాశస్త్య మేర్పడదా?

నేను:— రసజ్ఞుడై, భావభరితుడై, ఆవేశపూరితుడై, వుత్సాహావశమున వ్రాయువాని రచనలందు యెట్టిదోషములూ వుండవు. అపరిమితముగా కావ్యాదులను వర్ణించి, యెక్కువ పదార్భాటము సంపాదించిన వారికే వ్యర్థపదములు, వ్యాకరణదోషములు, చప్పిడియుల్లిక, నీరసగ్రంధవిస్తారము, యేర్పడుతవి. నాశైలిప్రాణవంత మన్నారుకదా? అది యెందుకొచ్చిందో తెలుసునా? నాభావాలకుమించిన భాష

నాకు లేదు. ఉత్సాహముజాస్తి- భావము, ఉనికి పొరలుతుంది- దానికికావలసిన శబ్దసౌకర్యము అదేకల్పించుకుంటుంది. అదిగాక నాశైలి యెప్పటి కప్పుడు నామనస్సు, శరీరము, వుండే స్థితిని అనుస రించి అనేకరకాలుగా నడుస్తుంది. చెప్పేవిషయా న్నిపట్టికూడా వుంటుంది. మనవ్రాతలు మనజీవిత కాలంలో యెప్పుడెప్పుడు యెట్లాభావించామో చూ పిస్తూవుండాలి. శైలిలో మార్పుకనుపించినపుడెల్లా భావమే మారుచున్నదని, ఆభావమును ప్రకటించే నేర్పు విప్పొందుచున్నదని తెలుసుకోవాలి. అయినా ఒకరు వ్రాసినది. యింకొకరు దిద్దకూడదు. యెంత అజాగ్రత్తగా వ్రాసినా, వ్రాయసియొక్క ప్రతిభా విశేషము కనుపడుచునే యుంటుంది. ఒకప్పుడు వ్యాకరణాలే తప్పకావచ్చును. వాటికట్టుదిట్టాలు ప్రకృతవిషయాలలో విస్తరింపబడు వాఙ్మయమునకు బనికిరాకపోవచ్చును. యెట్లాగయినా రచన రక్తికట్టిందంటే దానిలక్షణము మన యెరిగిన బాలవ్యాక రణానికి సంబంధించకపోయినా దానిలో వ్యాకరణ శుద్ధి, శబ్దప్రమాణపరిజ్ఞానము, లేకపోవు. లక్షణ విహీనమైనది రమ్యముగానుండదు. రమ్యవస్తు వులన్నిటికీ లక్షణమున్నది. నోటికివచ్చినట్లు వ్రా యడంనాపని. బాగుందనితోస్తే దాని లక్షణం నిర్ణ యించుకోవడం మీపని.

ప్ర:— మీరు సజీవవ్యక్తులను విమర్శించుట సాహసము

కాదా ? ఇది మన న్యూనానికి కారణమగుచున్నది.

నేను :— నేను కావ్యనాటకాదులలో తెలుగువారి కళాసిద్ధిని తెలియజెప్పుటకు యీపని మొదలెట్టినాను. ఆంధ్రమహాత్మ్య గర్వమూర్తికముల వెలికాంతి వెదజల్లుటయే నాయుద్దేశ్యము. ఆంధ్రదేశములో ఒకేమనస లికవి చిరకాలము చాలా కావ్యములు రచించినవాడు లేకపోయినను, బాలకవులందరు పుష్కలార్థకీర్తిగ తలొక కావ్యప్రసూనమును వదలెది ఆంధ్రభారతి నే యుత్తరభాషకును తీసిపోకుండ చేయుచున్నారు. నేను తిరిగిచూచినంతలో నాట్యప్రదర్శనములు తెలుగువారే యెక్కువ పరిశ్రమ చేస్తున్నారు, గ్రంథాలను కావ్యాలను పోషించేదాతలు మనదేశంలో కనపడంలేదు. నాటకాలకుమాత్రము ప్రజావినోదంగా పరిణమిస్తున్నవిగనుక కొంత పోషణ కలుగుచున్నది. అదే ప్రస్తుతము మన జాతీయకళ. మనదేశంలో గట్టివాళ్లు లేకపోలేదు. పత్రికాధిపతులు అభిమానించు పెద్దచేసుకొనవలెనంటే కావలసినంత బంగారము వున్నది.

ప్రశ్న :— అయితే యింతవరకు మన బాలకవులు, నటులు, చిత్రకారులు, తెలుగుపత్రికాధిపులవల్ల యెక్కువలాభంపొందుతున్నట్లు కనుపించదు !

నేను :— దీనికి రెండుమూడు కారణాలున్నవి. పత్రికాధిపులు, గ్రంథముద్రాపకులు, సామాన్యంగా వ్యవహారదక్షులై నడిపిస్తున్నారు. సమగ్రమైన, విద్వాంసులు పత్రికల నడిపించు శక్తిని చాలకున్నారు. ఇందు

చేత భేషజము నటించగల సామాన్యప్రజ్ఞావంతులు. ఆదరింపబడుచు, నిక్కంపు మనీషులు మన్నింపబడకుండుట కొన్నితావుల జరుగుచున్నది. అయినా యిన్ని పత్రికలుండుటచేత, దేశంలో పత్రికలచందాలుగా యెంతసొమ్ము ఖర్చుపడినను ఇది సారస్వత సేవకులకు పారితోషికఫల మొసంగకున్నది, తెలుగుబాసకు విస్తారముతక్కువ. పత్రికలు బయటి దేశాలలో అమ్ముడుపోవు. అయినా వ్రాగ గాండ్లకు కొంత పేమెంటుసిస్టము యేర్పరచడమే మంచిది. అట్లాగతే చాలమంది విద్యాధికులు ముఖ్యంగా స్కూలుమాస్టరు పదవిలో నున్నవారు వ్రాస్తారు. మనకు ఒకేమాదిరి పత్రికలు వందలకొద్దియేర్పడడంకన్న ప్రత్యేక పరిశోధకపత్రికలు కొన్ని కావలసియున్నవి. గాలి కబురులుచెప్పేకాలం గడచిపోయింది. ప్రాచ్యపాశ్చాత్య విజ్ఞాన సర్వస్వమును సమన్వయించుకొని ఆంధ్రభారతీ సామ్రాజ్య ప్రతిష్ఠాపన మేర్పరచవలసిన కాలమువచ్చినది.

ప్రః:— నాటకకళలో అంతగా వ్రాయాలిసినది యేముంటుందండీ ?

నేను :— దేనినిగురించి వ్రాస్తే యేమి. సమగ్రంగా విచారించేవాడికి యేది యెత్తుకొన్నా సమస్తశాస్త్రాలకు, అనుభవాలకు, రసాలకు, అందులో సమన్వయావకాశము కుదురుచునే యుంటుంది. వ్రాతగాడిలో సరుకువుంటే, మొండులోనైనా వాని యనుభవపటిమగ,

వ్యక్తి ప్రభావమూ, పోకడలు, మెళకువలు, రసికత్వ ము, కనిపిస్తూనే యుంటవి. ఇంకా వందలకొద్ది నా టకవిమర్శకులు [illegible]లు చేరాలి.

ప్ర :— మీరు సమకాలీనవ్యక్తులను విమర్శించుట కొంత నిష్ఠూ ర్యమునకు కారణమే!

నే :— వ్యక్తుల నుద్దేశించి, [illegible] కు మేము వ్రాయుటలేదు. ప్రపంచమునకు [illegible] జంతుసంతతు [illegible] మొదలు [illegible]. వీటి సమాంగోష్ఠి ప్రపంచో[illegible]. వారిని [illegible] కాని, మానవజాతియొక్క [illegible] కు కొందరు వ్యక్తులు కొన్ని[illegible] రాజకీయ ఆర్థిక [illegible] ప్రతిష్ఠించి [illegible], మానవ [illegible] ఎందుకల గౌరవాతిశయము చేసినే, [illegible] లకు వారి మానవసంతతి [illegible] యుపకారిగా కనుగూ పనుగినా, వ్యక్తులు నారాధించుచున్నాను. నాకు మానిషిమీద గౌరవమూ లేదు, ద్వేషమూ లేదు, వారు సాధు[illegible] ప్రదాయకులు, [illegible], ముదమైనవారికి తగుదు లేర్పరచుటకు వ్యక్తినామము లుచ్చరించుచున్నాను. విమర్శకులు కొందరిట్టు కొన్నిలోపాలు చూపించినా, నా కలమునకు ఉద్వే గ్రైనవారినే పేర్కొనుచున్నాను. నా దృష్టిలో పము, ప్రజ్ఞాదారిద్ర్యము, చాలా కొండవచ్చును. ఓగిన

గౌరవ మొసంగ నా భావ చాలకపోవచ్చును. ప్రత్యేకనటుల అభినయాభివర్ణనము శాశ్వతస్థితి గలది కాదు. నేనుచూచినపుడు బాగా ఆడినవాడు, మరునాడు చెడగొట్టవచ్చును. నేను, లోపములుచూపినవాడు, మరునాడు యెంతో జనరంజకంగా, లక్షణయుక్తంగా అభినయించవచ్చు. నటవిమర్శలు నాయొక్క తాత్కాలికాను భవముల దెల్పునే కాని, వ్యక్తులయందు యిష్టానిష్టములవల్ల నేర్పడినవి కావు. చదువరులుకూడ యిదే భావముతో పీనిని పరిగణించి, నా వ్రాతలలో శాశ్వతోపయోగముగల రసభావవిస్తీకరణమునే, పాత్రస్వభావనిరూపణమునే, గమనించవలెను.

ప్ర:— నటులు వేర్వేరు తఫాల యెక్కువతక్కువగా అభినయించడం యెట్లాకలుగుతుందో ?

నేను:— పరిస్థితులబట్టి మానవ ప్రజ్ఞ ప్రజ్వలించడమూ కలదు. దమ్ముకొని, తడియారి, వెలుగకుండడమూ కలదు. ఈబాధ నాటకాల కాంపిటీషనులలో చాలా ఎక్కువ కనుపించినది. జడ్జీలు యేమో అన్యాయము చేసారనుకొనే వారు. నిజము అదికాదు. మానవునిలో అమానుషమైన, అతీతమైన, దివ్యశక్తి. సామాన్యసందర్భాలలో వెలుపలి కుబకకుండ నుండును. ఇది కొన్నిపరిస్థితులలో విప్పొంది, దుర్వార్య ప్రతాపమున కనుపించును. ఇంతకూ, దివ్యవిభూతి తేజరిల్లినపుడే, దశావిశేషము బాగుండినపుడే, నటులు

గాని, కవులుగాని, యుపన్యాసకులుగాని, రచయితలుగాని, పాటకులుగాని, మెప్పిదముగ తమ కళాప్రశస్త్యమును చూపుకొనగలరు. అది లేకుంటే. లేనివేళల, వీరి మట్టిబుర్ర యేమీ గారంటింపలేదు. మనవాళ్లని గొప్పచేయవలెననీ, నాటిలుకడకు, చిత్తశుద్ధికి, సర్వసంగపరిత్యాగమునకు సాధనగ సారస్వతనాట్యాదికళాసేవ యుపయోగించగలదనీ,యిందుమూలమున, వినిర్మలత్వమొనర్చి, సద్గతుల పొందవలెననీ యీపని పెట్టుకున్నాను. హృదయములో యెవర్నిచూచినా సమత్వమే; ఆనందమే; ప్రోత్సాహించు కుతూహలమే! వ్రాతలో, ఏదైనాలో పాలుండవచ్చును.

ప్ర :— అట్లాగైతే, కొందరికి ఎక్కువస్థలము, కొందరికి తక్కువ ఎందుకిస్తారు ?

నేను :— ఎందులోనూ, ప్రత్యేకంగా నటులకు యిచ్చే అవకాశముతక్కువే. ఒక్కొక నాటకకథలో ప్రాసంగికాంశములు, భావవ్యాఖ్యానము, చెప్పవలసివచ్చుటచే, వ్యాసము పెద్దదిగ కనుపించవచ్చును. వ్యాసగౌరవము గ్రంథవిస్తీర్ణమువల్ల కలుగదు.

ప్ర :— మీరు ప్రశంసించిన నటులుకాక, దేశంలో యెందరో మాననీయమహానటు లున్నారే? మీ పుస్తకములు అసంపూర్ణముగా, అసమగ్రతగానుండి, మీ ప్రాంతాలలో ఆడేవాళ్లనే మెచ్చుకుంటున్నవి.

నేను :— నాట్యవిషయము మెవరునూ సమగ్రంగా వ్రాయలేరు, సాహిత్యమైతే, పుస్తకములు తెప్పించుకొని

గాని, శైత్రబకీలకు పోయిగాని, కాలావకాశమున్న వాను గ్రంథాలతో ముఖవిచారణ మొనర్పవచ్చును. నాట కాలవల్ల నిది సాధ్యముకాదు. [illegible] [illegible] [illegible] వారి [illegible] చూపలేరు. విద్యా భంగముతో కూడినది. ఆరోగ్యము చెడుతుంది, ధారణ చెడుతుంది. [illegible] ప్రయోగాన [illegible]. ఇక్క [illegible] పాశ్చాత్య [illegible] లో చా లువరకు సినిమాలు [illegible] నాటకాలను [illegible] న్నారు. ఏమిటీమార్పు? [illegible] ? [illegible] నాట్యకళ [illegible] ది. సిను లలో వస్తువైచిత్ర్యము, [illegible], [illegible] మొదలైన వన్నీ [illegible] కలిగియున్నవి. [illegible] ప్రమాణము కావు. [illegible] అంతా [illegible] కారకులైన [illegible] మొదటివాడు. [illegible] [illegible] [illegible] ప్రామాణికంగా [illegible] [illegible] [illegible] సానుభవ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] సానుభవ మొక్కడ [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] వచ్చు.

ప్ర :— జనసామాన్యము [illegible] [illegible] అనుకున్నారు. ఇందువల్ల నాటకకళ పాడవుతున్నదా ?

నేను :— ఈవిషయము సరిగా నిర్ణయించదగినదికాదు. పెద్దవుద్యోగస్థులలో రసికత్వ ముండకపోవచ్చు పెళ్లితాంబూలములకు వచ్చి, మహాగాయకులు పాడుచుండినను వినక, కచేరికబుర్లు కలవరించు జరీపాగాల మేటిమగలు రసికులన జెల్లునా? సభలోనికి జేరజాలక, వీథిలో నిలువబడి, చిత్తమర్పించి, చూచాయగ వినవచ్చెడి గానస్రవంతి నాకర్ణించుచు, నానందపరవశుడై, నిలుచుండు చింపిరిగుడ్డల బీదవాడు రసజ్ఞుడు కాడనజాలము. రసానుభవమొకరి సొమ్ముకాదు. ఇందుకు వుద్యోగాలు, ఐశ్వర్యము, కారణముకావు. కాని సంస్కారభేదముచేత జనసామాన్యము హాయిని, తాలును, రసపటిష్ఠతను, భావప్రకోపమును, అపేక్షించుచుండ, విద్యాసంస్కార మొదవినవారు ఔచిత్యమును, సాధురసవత్స్వభావములను మన్నించుచుందురు. జనసామాన్యమునకు రుచించే కళావైఖరులు దుష్కళలుకావు. అవీ, కళలే! కాని, రూపాంతరములు. అక్కడా కళాసిద్ధి రంజించునుకాని ఆభాసము రక్తికట్టదు. ఎట్లాగైనా సాంప్రదాయములకు బానిసలైన విద్యాధికులకంటె జనసామాన్యము, పసిపిల్లలు, కళావిషయములందు నిష్కల్మషపు రస మనుభవించగలరని నా నమ్మకము.

ప్ర :— నాటకసమాజాలు, చాలా సొమ్ము లాగివేస్తున్నవి. ఈసొమ్మంతా మంచిపనులకువినియోగిస్తే బాగుండును.

నేను :— సంపాదించినది, నాటకకళాభివృద్ధికి ఉపయోగపడితే బాగు! అదికూడా, కలగడంలేదు. ఇంక మన దేశంలో ఎటువంటి నాశ్రయించేసి వారెందరో బయలుదేరారు.

ప్ర :— కానంటే ఇదియొక అన్యాయముగానున్నది. మనిషికొక పత్రిక-మనిషికొక ధర్మపరిపాలనము-దేశోద్ధరణ సంకల్పము-ప్రాచీనగ్రంథోద్ధారకులను, నాటకసమాజములను, నిరంతరము పిల్చి పిల్చి చూడం. స్వాతంత్ర్యంతో దేశాభివృద్ధికి సహకారి యగుచుండునూను, కొందరువ్యక్తులను పోషించుటకు కారణముగానున్నది. ధర్మములను చాటించవలసి యుండదు. కాని, ప్రజాస్వాతంత్ర్యమునిమిత్త మార్థికశక్తి కలతేరేని స్వార్థపరుల పరిమితాలకే నాటకసమాజాలు తోడ్పడవలె. అయినా తన్నుమాలిన ధర్మము లేదని పెద్దలన్నారు. నాటకములవల్ల వచ్చిన ద్రవ్యము నాట్యకళాభివృద్ధికే వినియోగించిన బాగుండును. నిపుణులైన నాట్యరంగ పరిపాలనమును గురించి కళాభివృద్ధికొఱకు మిక్కిలి శ్రమపడి చేయవలెను.

నేను :— అందరినీ శాసించే అధికారమైనా వుండాలి. ఆదరించే శక్తైనా వుండాలి. ప్రేమదా మోదమువల్ల నాటకాభిమానులకు జీవనోపాయాలు దొరికే మార్గమైనా వుండాలి. ఈ సమాజాలు ప్రస్తుతంలో కనుపించవు. కాలము పరిణామస్వాతంత్ర్యసంకలితము. ఎవరిదారి వారిదే! శాసించేశక్తి లేదు; మాట వినే, అభిముఖ్యతా

అంతకంటే లేదు. అయినా యీమాటు పటసభలో యేమవుతుందో, రంగు తేలుతుంది.

వ్రి:— నేకూడా విజయనగరం వస్తాను. అక్కడ గోదో గట్టి ప్రయత్నం చెయ్యాలి. అప్పనబరుచ యివ్వ శటి సిహారస్సులకు సన్న రమ్మన్నాడు. ఇక సెలవు తీసుకొందునా ?

అని లేచి యావ్రిశ్నుడు వెడలినందాక రాధాకృష్ణు డొంటిమై యరుగుకొంగున నోగ్యాగముగ జేరగిలి, యొడలి వంపు లభిరామరేఖావిన్యాసమున జెన్నొంద వ్రిక్కలవరిగి మోచేతిపై నానుకొని, కోమలకరాబ్జమున మఖోత్సలమునుంచి, మోమువాల్చి, తెల్లనివాడిచూపుతో దూరపుకొండలవలోకించుచు, నీరసనిర్వ్యాపారమున గాలము దరించుచుండినవాడు-చప్పునవొకనిట్టూర్పువిడచి, "అబ్బా! వదలిపోయింది. ఈవ్రిశ్నలన్నీ యెందుకంటే? మాష్టరుగారు! పట్టుకుంటేవదలరు," అని యులికిపడెను. నాయీ సమయమే తెంచిన లేతయెండ లాగని. ముసిముబ్బుల నాశ్రయించి, సొగసులీనెడిదరహాసచంద్రికలలో గలసి కరగిపోవుచుండెను. ఇంతకాలము బిగపట్టియున్న సంభాషణకుతూహల మొక్కసారి పెక్కటిల్లి యుప్పొంగిపొరల, నిర్మలబాల్యలీలాచాపల్యమున దళుకారు చూపుమెరుపు లొకసారి నాపై, విదలించి,

రాధా :— టికాయిపారి చెబ్బాయి, మైలవరంవాళ్లతో ఖరగుల్వారు ప్రిన్సు వెళ్లాడంటే! చాలా నేర్పుకొచ్చాడు అన్నారు. వాళ్లకంపెనీ బాగుంటుందికాబోలు.

నేను :— ఇదివరకు చాలా గొప్పగా వుండేది. తిన్నవాళ్ల

కు విశ్వాసాలు లేవు. ఎంత పెట్టినా వాళ్లచోట వుం డలేరు. పైగా చుట్టూ పది పెద్దసమాజా లేర్ప డ్డవి. ఒకడు కొత్తగుంగురు వస్తున్నాడంటే' పది మంది మొగపడి వెంటనే సిరాయిస్తారు. వీడూవడిచో ట్ల తిరిగి, మేవిద్యా, అంటుమంటూ ముందుకూ కాదుం డా గొంతుక, బొమ్మ, మిసిమిసిలాడిన న్నాళ్లో, దులికి, తరువాత దరిగానక తెగ్బ్రోవలాడుతాడు.

రాధా :— నాట్యుల్లో మంచి బాన్యకర్తరులు వున్నారా ?

నేను :— ఆ, బుక్కాసుబ్బారావని వొక కుర్రాడున్నా డు. అతను రాధాకృష్ణులో సత్యభామపాత్రకు చెలి కత్తెగా వచ్చాడు. మద్రాసులో కూడా మంచిపేరు వచ్చింది.

రాధా :— అవునవును. విన్నా, అతనిపేరు ఆంధ్రపత్రిక లో వెదురుపూడి శేషగిరావుగారు ఒకపద్యం చెప్పా రు. అవిఅన్నీ వల్లించాము నేను.

అచ్చపుగవాడు పిల్లమో వచ్చెననుచు,
నళినగానిమ్మగని మెచ్చినారు సభ్యు
లిక విక్రమప్రహ్లాదాదుల పరికటగతుల
సొంపునేమందుగో బుక్కాసుబ్బరాయ !

అని మెలంగెత్తి పికస్వరంబున పాడునప్పు డాతని వెలి చూపులో సుబ్బరాయని గాంగికవిజయమందెంతయు సహాయకమైన ప్రీతిసంతోసము పొగుపడుచుండెను. దానివలె నాట్యరంగమున ముకుందమాలాదేశీ వేదుక రాధా కృష్ణుని డెందమున పులకరించినదా ?

నేను :— విక్రమడు చూచానుగాని, దానికంటే నటించే [illegible] సుబ్బారావు [illegible] చూచాను. [illegible] పులిపాక వెంకటకృష్ణయ్య యెరుగుదువా? [illegible] మీద [illegible] [illegible] సుబ్బారావు [illegible] అభినయించడంలో చాలా సంతోషము, ప్రశాన్తము, నేర్పు, చూపిస్తాడు. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] దానిమ [illegible] నన [illegible] నేను కూడా [illegible] [illegible] తో చెలువొందియున్నది.

రాధా :— అయితే పెద్దవేషాలు యెవనికి యివ్వరాదేమిటి?

నేను :— వెయ్యగలిగితే [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] చూచుకొంటారు. నటులు [illegible] [illegible], నిద్రాహారములు చాలా జాగ్రత్తగా వుండి [illegible] నాటకము లలో ప్రధానంగా వేషాలు వేస్తేగాని, ముందుకు

రారు. తెలివుంటుంది. చక్కదనం వుంటుంది. పాట కూడా వుండవచ్చును- కాని, నిలుకడ, పట్టుదల, నటవిద్యాసంపాదనైకనిరతి, సత్ప్రవర్తనము, లేకపోతే ముందుకు రావడము కష్టము. ఇవన్నీ కుదిరినవాడే బాలక వనితాపురుష వేషములను వరుసన వేసి చిరాభ్యాససంసిద్ధి నొందినవాడే, కొంతకాలానికి మహానటుడగును. బాల్యంలో ముచ్చటలీని మెప్పించే మిఠారిబొమ్మలు చాలమంది తరువాత పేరుపెంపులు లేకుండా పోతున్నారు. సుబ్బారావుకు పాట బాగారాదట. కాని, పౌరుషవేషాలలో దిట్టముగా అభినయించగలడని చెప్పుతారు. ఏలూరువాళ్లలో ఆంజనేయులని విజయనగరం కుర్రవాడొకడున్నాడు అతనుకూడా పాదరసమువలె, తాచుపామువలె, పొడుపుచుక్కవలె, గద్యాభినయంలో మెరుగుగారవలసిన వాడే.

రాధా :— మీరుచూచిన రాధాకృష్ణలో సత్యభామ యెవరువేసారు ?

నేను :— తిరుమలసెట్టి నారాయణుడు సత్యభామస్వభావాన్ని చక్కగా పోషించాడు. రామనాధశాస్త్రి కృష్ణుడివేషము-- సత్యవంతుడిలో మునిబాలభూమిక తొడగి పిలగా కనుపించాడు. ఎట్లాగైనా దేహపుష్టి తక్కువ. కృష్ణుడివేషంలో దుస్తులవల్ల యీలోపము కనుపించలేదు. అతని ముసి ముసి నవ్వులూ, మందహాసము, చూపుబెళుకులూ, కోమలసుందరానన

మూ, నిత్యయూవన విలాసములూ బాగా, రాణించిన
వి. ముఖ్యంగా అంతర్నాటకమును చూచుపట్టున
రామనాథశాస్త్రి రమ్యతమించి యభినయించాడు.
పాటసంగతి చెప్పనక్కరలేదుగదా !

రాధా :— మైలవరంవాళ్ల మట్లూ, పద్యాలూ, చక్కగా
పాడతాడుటండీ. ప్రభాకరశాస్త్రిగా రేమన్నారో
విన్నారా ?

చం ॥ప్రకటముగా రసార్ద్రముగఁ బద్యములంబఠియించె భావరీ
తికిఁదగినట్లు మోముకళతీర్చెను శ్రీరఘురామచంద్రమూ
ర్తికి దగఁబట్టభంగసుకృతిన్ సరివచ్చిన రామనాథశా
స్త్రికి నొకపద్యమే నొసఁగితిన్ గృతిగాసఁక నేమిచేయుదున్

రాధ వేసింది పారుపల్లి సుబ్బారావేనా ? అతనినిగు
రించి మీరెక్కడా వ్రాయలేదండీ.

నేను :— సావిత్రిలో యితని అభినయాన్ని విస్తరించాను.
ఇది నానాటికి మహాద్భుతముగా విప్పింది, లోకమా
న్యమగుచున్నది. మొన్న రాఘవాచారిప్రక్కన లీలా
వతివేసినదానికిబళ్లారినటసార్వభౌముడేఅబ్బురపడ్డాడు.
ఇతని రాధ రెండుమార్లు చూచాను. ప్రతిఅక్షరము
అభినయంలో సార్థకసరసత్వ మొంది, కనుపించింది.
అసలే పానుగంటాయన రాధాకృష్ణవంటి నాటకము
తెలుగులో లేదు. గుంటూరులో చూచా. అదేమొదటి
సారి, పాఠంవినడంకూడా? వినివినిఅబ్బో. కాళిదాసం
డీఅని అరిచాను. పక్కనున్న పెద్దమనుష్యులు నన్ను
దాపురుకుత్సియము వ్రాసినప్పుడే మీగురువులు తిరుప

తిలకించారు. అభినవకాళిదాసబిరుద మిచ్చారని అన్నారు. సుబ్బారావు యీవేషానికి, ఆనాటకానికి మరింత శోభ కలిగించాడు.

రాధా :— వీరి అభినయ విశేష మేమిటి ? నాగరాజరావు గార్లకంటే గొప్పవాడా ?

నేను :— ఎవరివారి బాణి. అయినా సుబ్బారావుచూపించిన రసాభివేశాలు మరుగుపడుతున్న లేదు. అందులో ప్రధానాంశం వేషగాంభీర్యం సాత్త్వికంగా ట్రిక్కు పాత్రలను వేస్తున్నారు. నాటికలో కొంత భావ సందర్భము, తత్ప్రేమలో తుపానులు పుట్టినవి. భక్తిరసమందు మానసిక సంచారమును తాచర్చించి సాధించెను. మోహము, మిక్కిలి చాపల్యమును కలుగజేయునది. అనేక మనుమానాలు, భ్రమలు, ఆయాసములు, యీర్ష్యలు, పొంగుపాటులు, అంతలో సంతోషము, యింతలో విచారము, వృథుకు, నిర్వేదపాటు, మొదలగు వికారములు మెండుగా కలుగునవి. వీటన్నిటిని స్థిరమైన భక్తితో మేళవించి; మోహము, భక్తి, ఏకటేనని చూపిస్తూ—ప్రతిపదార్థము తెలుస్తున్నట్లుగా; రసభావము లోకట్టిపోయిన గొంతువడకుండా—తల, మొల, వేళ్ళు, కళ్ళు, కాళ్ళు చేతులు, పాక మొక్కిగిన సొంపులో నియమ మొక్కిగిన కళావిచక్షణతో చక్కగ సాధించి సుబ్బారావు చూపినాడు. ఇతని రాధవేషము కన్నులకట్టినట్లుగ వర్ణించాలని అనుకుంటాను. కాని,

సూర్యుని చిత్రించు రంగులు లేవు. సముద్రములో నెడతెగక దెప్పరిల్లు తరంగపరంపరలను, మున్నీటి యాటలను, దేటపరచు పదజాలముండదు. ఆకాశ మందలి తుషారకోజ్వల రాగసంపత్తిని వర్ణించలేము. చేతి కందినట్లుండి పదములలో చిక్కుపడినట్లుగుపడి యంతలో తప్పించుకొని యుండకుండును. సుబ్బారావు రాధాభినయముకూడ మాటల కందరాని కళాపరిపూర్ణ సౌందర్యతత్త్వము.

రాధా :— పొద్దుగుంకుచున్నది. ఇక లేతామా? మీ మాటలు యెంత విన్నా తనివితీరదు. మీతో కూడా నేను దేశానికి వచ్చాను. కోడుకొండలో కలుసుకొందాము. మీదగ్గర కూర్చుండి నాటకాలు చూడాలి.

ఆలమందలు మెల్లగ నింటిమొగమై నడుచుచుండెను. డొక్కలు కేగకొట్టిన రొమ్ముదుమ్ము మింటికెగప్రాకి సంధ్యారాగములలో మతాబుకాంతుల నించుచుండెను. చిక్కని మంచుతెరలు బట్టలారేసినట్లు; కొండవరుసలనందున యాన కట్టినట్లు; మెల్లగ ప్రవలి, పార్వతీ విభుని నాట్యవిలాసములందు ప్రసరించుటకు పర్వతములనెల్ల విభూదిరేఖలతో నలంకరించినట్లు గుపడెను. రాధాకృష్ణుడు పర్ణాకిమీది కొండలోయలలో ప్రాకృతబాలుడై యనుదినము సుందరనగరంగముల వీక్షించువాడు. జగదీశ్వరుని యనంతదివ్యాద్భుత రమణీయశోభావిలాసములనను నిమేషము మారుచుండు ప్రకృతివైచిత్ర్యములో ననుభవించు నవకాశము కలవాడు, ఇట్టి నిత్యసుందరజగద్రంగమును జూడగల బాల్యచిత్తము.

నాటకరంగాల ట్రాన్స్ఫరుసీనులందునూ, నటుల కులుకులాటలందునూ, ఇట్టియపూర్వ కుతూహల మగుపరచుచున్నాడేమి? చెపుమా? ప్రాయశః కళల సహాయమునగాని ప్రకృతిలోని రససౌందర్యము తెలియంగజాలము. కళలు మనకును భగవంతునకును సంధానహేతువులు. నాట్యకళ జగన్నాటక దివ్యార్థముల నెఱుంగు సాధనమై యుండవచ్చును. సత్కళాపరిశీలనలో, సద్విషయవిచారణములో, సంధ్యారాగసౌందర్యవిలోకనములో రసపిపాసలో, మాచిత్తము లేకమై వయోభేదమును మరచి రసారాధన కుతూహలంబున నొక్కటియై మెలగుచుండెను. మాటలుగాని నిశ్శబ్దతన్మయత్వములో నల్లన నిలుజేరి యెవరిపనులమీదవారు సద్దుగొంటిమి.

పావనీ ప్రెస్ ఖోజిల్లీపేట, బందరు.

శ్రీ రా... ఉత్తరలేఖలు.

I

మహాత్మాకాంక్షి

రామచంద్రా,

సెంగుపీఠాలలో స్వప్నము ఊయుత్త
మబ్బు వన్య పూవింతో ప్రాణ్ణుపోయి
వెన్నెల వారిగా మూగకు వచ్చింది.
తేమతప్పక్కడ అంతటికీ జరిగలేదు. పొద్దుటిపూల మంచు తెరల కనోటలా మాయన్నాకాళములు గప్పివేయున్నవి. మునుగులోపలి ముత్యముల్లవలె చిల్లితలలు, కొండమెట్లలు, అంతరిక్షాంతము చెంపుకొన చల్లని సంజపయుములలో వూగులాడుతున్నవి. పగటిపేళ రవిబింబము, జాబిల్లివలె చలువ వెలుగుతో, వేడిపడకుండ వగలి, తన కిరణప్రాదపోహదమున విప్పారి వన్నెదాల్చిన పైరుపచ్చలను, పూలసొబగులను చూచుకొని కులుకుతున్నాడు. రాత్రిళ్లు నల్లని మఖ్మలిపటముపై విశ్వనగరదీపికా మాలికలవలె చుక్కలు తళుకాడుతున్నవి. ఈ చల్లని పొడిగాలిలో మొద్దుబారిన మందబుద్ధులు కూడ చివురుదొడిగి ముడిసిపముతున్నవి.

మొన్నటిదినము గొబ్బివారి క్రొత్తహాలులో ప్రవేశోత్సవమయింది. రాజసభాభూషణ పుట్టన్నచెట్టిగారు యీసందర్భములో పెద్దపీట నలంకరించారు. ఇక్కడిబిరుదు లెంత బాగుంటయ్యో? ఇంగ్లీషువాళ్ళిచ్చే బిరుదులకు అర్థాలే కనిపించవు. రావుసాహెబు, రావుబహద్దరు, సర్, యిట్లాంటి మాటలకర్థమేమిటి? మైసూరులో యిచ్చే పలువు పేర్లు రాజ్యాశంతప్రవీణ, రాజ్యధురంధర, ప్రధానశిరోమణి యిట్లాంటిసార్థకపౌరుష నామాలు. గొబ్బికంపెనీ ప్రొప్రయిటరు వీరన్నగారికి మహారాజిచ్చిన పేరు 'వినోదరత్నాకరు' అనేది అతని చేతలకు సరిపోవుచున్నది.

గొబ్బి అనేవూరు మైసూరు రాజ్యంలో తుంకూరుదగ్గర వున్నది. 1884 లో ఆవూరి దేవత పేరుగా యీ 'చిన్నబసవేశ్వర' నాటకసమాజాన్ని పెట్టారు. అప్పటినుంచి యిది క్రమముగా వృద్ధిలోకివస్తూ, కన్నడదేశంలో తిరుగుతూ, ఆటలాడుతూ వుంది. వరదాచారిగారి రత్నావళీకంపెనీకి పేరు పరువులు హెచ్చుగానున్నవి. ఇంకా మైసూరురాజ్యంలో వున్న యితర కంపెనీలలో కులుకులాడే వస్త్రవసనాలు, వుడిపి వడుగులు, యిక్కడ అంతగా లేవు. కాని మొత్తముమీద వాటన్నిటికంటె యెక్కువ దండిగా పనిచేస్తూ, డబ్బులు ముట్టచెప్పు దక్షతయ్యంతోనూ, సుందరమయాలతోనూ, వృద్ధిలోకి వచ్చినట్లు కనిపిస్తుంది. నాట్యాంబుజములో కర్ణాటక నాటకాలమాట చెప్పుతూ గొబ్బివారి సీనరీ, అందులో బాగా అభినయించే కొందరు నటులసంగతి చెప్పాను. ఇప్పుడు

నాగేశ్వరరావు, మల్లప్ప, వీరన్న, వాసుదేవను మొదలైన గట్టి వేషగాళ్ళు యిందులో వుంటున్నారు.

మొన్న రాత్రి [illegible] కొనకాలూర, సిద్ధక్షేత్రాల్లో లక్షణాన్ని తెలిపే కబీరునాటకము ఆడారు. ఎన్నిమార్లు చూచినా నీ కథలు రంజించినా, [illegible] ఒకటి కనుపించదు. కృష్ణకథలు [illegible] లీలా [illegible] చిలిపి చేష్టలు, [illegible], మునిపాసి [illegible]లు, కేవలం [illegible] అందరినీ విరోధులుగా [illegible] మాపి [illegible] కష్టాలు [illegible], [illegible] దొంగనాటకాలు, మోసపు [illegible] భూభారాన్ని తొలగించే ప్రయత్నాలు, మధ్యమధ్య [illegible] దోహా మహాత్మ్యం చెప్పుకోవడం, నృత్యాలు చూడడం. యిట్లాంటి మానవస్వభావాతీత [illegible], నిండి వుంటవి. ఇక చరిత్రనాటకాలు. ఇవి నాటకకథలు, ప్రస్తావన [illegible] తప్ప మిగిలినవి. [illegible] మునుకంటి ప్రవాహం, [illegible] చూడడానికి [illegible]గుంటాయి గాని, తరువాత వినుకోవాలి. తెలిసినకొద్దీ అనుకుంటాము. మాటిమాటికీ [illegible] అనుకుంటాము. నీ కథలెంతో [illegible] అపార రసామృత ప్రవాహంలో [illegible] కలపోసి అనుభవించినట్లు [illegible]. ముద్దుగా, అందంగా, రుచిగా, మనోహరంగా, [illegible] వ్రాంచిన వాల్మీకి, తులసీదాసు, పోతరాజు, కంబను, మొదలైన కైతగాండ్ర [illegible] పాడిన కబీరు, [illegible] దాసుడు [illegible] లో

ఆబాలగోపాలము విని పడి యానందిస్తున్న జాతీయగీతము
లె నవి. నీ నుతులకై గానసారమును గురిపించి, స్వరసరి
వంతి నాడించి కైవల్యమొందిన త్యాగరాజే, పాటకుల
యొజ్జగా వెలుగుచున్నాడు. నిన్ను దలంచి నీగుణచరిత్రముల
వర్ణించి, నీరూపు, నీచూపు, నీపలుకుచేతలు, జెప్పుకొనిన పాట
లైనా, కృతులైనా, హరికథలైనా నాటకాలయినా, భజన
లైనా, విసుగురానితియ్యదనముతో నోరూరజేయుచుండును.
కృష్ణుడి జీవితాన్ని విమర్శించినవారు పరిశోధించినవారు, అది
కా దివ్యకాదనువారు అనేకమంది బయలుదేరారు. పైకి
చిలిపిగా గర్వంగా, దుడుకుగా, దొంగటక్కరిగా కనిపించే
వ్యక్తికి పరమ వేదాంతిలక్షణాలు ఆపాదించి ఆ చేతిలో
వైకుంఠము మూడు లోకాలు [illegible]
నీకన్న అంత మానవాతీతంగా వుండడు. ఇదిమంది మంచి
మనుష్యులలో ఒక్కొక్కని యందు ఒకటి రెండు [illegible] మంచిగుణా
లున్నా నీలో [illegible] గుణము
గూడి కనిపించు [illegible] మంచి మనుష్యులవలె
సంచరించుచుండేవారు, యలౌకిక దివ్యాభిభావన, మంచి
చెడ్డలు, పాపపుణ్యములు, ధర్మాధర్మములు, అన్నిటినీ
లక్ష్యపెట్టని సామాన్యమానవ మార్గానికి వ్యతిరేకముగ
భిన్నముగ జరించెడి ప్రవృత్తిని నీవగుపరచవు. అందుచేత
బాలలు స్త్రీలు [illegible] గ్రుచ్చుచుంటవి.

గోష్ఠివారు ఆడిన కబీరులో కబీరుదాసు అనుభవిం
చిన సంసారపు కష్టాలు కొన్ని చూపబడ్డవి. అప్పటికే కబీరు
[illegible] అన్నిటిని సమర్పించి భక్తిసిద్ధుడైవున్నాడు. ఈమధ్య

బందరులో .ఆంజనేయ నటేశ నాటకసమాజమువాళ్ళు కబీరు నాటకము ఒకటి ఆడారు. దానిని వ్రాసింది విజయనగర కవిరాజు మల్లాది విశ్వనాథశర్మగారు. ఆడగా చూడలేదు గాని, జబ్బుగావుండి వెళ్ళలేకపోయినాను గాని, శర్మగారు, చదివి, వినిపించగా కథంతా విన్నాను. అందులో కబీరుదాసుకు భక్తిసాధనలో మొదటుకలిగిన యిక్కట్టులు, కాశీపురంజేరి పురదేశమొందుట, లోను తురకలు ఏంని పుతభ్రష్టుడుగ నెంచి చిక్కులు తెచ్చిపెట్టుట, సుల్తాను వద్ద దెబ్బలు, శిక్షలు, వీటన్నిటిని దాటి కబీరు నీసేవలోనిలచి యితరులకు నీభక్తజనావన సామర్థ్యమును చూపించుట మొదలయిన ప్రథమశితూ ... ందర్భాలు, చూపబడ్డవి. ఇది కొంతవరకు రామదాసు నాటకాన్ని పోలివుంటుంది. రామదాసు మొదటినుంచి కొంత సంపత్తిగలిగి నీసేవచేస్తూ తరువాత లౌకిక పదార్థాసక్తిని వదిలి యిందులోకూడ ...జసేవకమార్గాల కును, భగవత్సేవకును, భేదములగజాలక, చిక్కులజిక్కి, బాధ లనుభవించి, దానిలో ... త్రిప్పి, ... యిలిగి, నీ వుపేక్షకు విసిగి, ... చిలిపి మాటలు కోలబూనినగ నెంచి, ... డసి పించి, ... తిరిగి ... దెవులని, ... నుతానని, బెదరించి, యేది చేసినా ... ... మును, ... బలుకుస్తూ, "వూహా గలుగి ... టోలమునంబడి పోదుచున్ మహామోహాలతా ... బద్ధ ... దమున్ విడిపించుకొనంగ లేక ... దేహము ... దేహ్ ... క్రియ ... ప్రథమశిష్యుబాం దెడి బాధా కుని రీతులు కనుపడుతున్నాను. శర్మగారి నాటకకబీరులో యిట్టి సంశయాలగుపడవు. ఆ వేదన లేదు.

భ్రమ పుట్టదు. పుట్టుకతో పుర్రెకు తగిలిన రామభక్తి, విశ్వాసము వదలదు. మొదటినుంచీ కబీరు దరిద్రుడే. నేత పనిలో జీవనోపాధి సంపాదించువాడే. తలపులు, చేతలు, నీకర్పించి కర్మబంధము వదలి నీయందు బుద్ధిని, చిత్తమును, యింద్రియములను, వీటి స్వతంత్ర సంచారమును, మ్రగ్గజేసి యుండినవాడు. సంగీతమంటే చెవులు కోసుకునేవారు చక్కని పాటకచేరి నెంత సంతోషముతో వినుచుందురో, ఆటలలో కులాసాగలవారు మంచి ఫుట్ బాలు, హాకీ పోటీలను చూచునపుడు యేరీతిగ నాటగాండ్రతో తన్మయత్వమొంది పొంగి పడుచుందురో, వన నగ నదీ గగనంబుల విచిత్రానేక రమ్యా దృశ్యంబులం దుత్సాహులగువారు శ్రీనగర మార్గములో నడుగడుగున క్రొత్త వింతల గూర్చెడి ప్రాకృత చిత్రపరంపరల జూచి యేవిధి నులికిపడుచుందురో అట్టి తన్మయత్వము, ఉత్సాహము, పొంగుపాటు, యులుకు తెరపులు, రామదాసులో నగుపడును. అందమైన సంగతులు చూచి, సంతసించే రసికులందువలె రామదాసులోకూడ 'ధ్యాతృధ్యేయ విచక్షణ', కాను వలచువాడు, నీవు వలపుల కుదురు, అను జంటచూపు లగుపడును. కబీరులో యిట్టి కర్తృత్వ మగుపడదు. ద్వైదగ్పితబుద్ధి-కర్మసంగ మంతరించినవాడు సిద్ధుడు. మనోవ్యాపారాలు నశించినవాడికి నీ చింతకూడ కలగదు. సన్న తలచడం, పాడడం, నీతో కష్టసుఖాలు చెప్పుకోడం, నీ సహాయ మాశించడం, యివన్నీ నీవొకటిగాను, తానొకటిగాను, తలచే పచ్చిబుద్ధిని చూపిస్తయ్యి. కబీరు బుద్ధి నీలో చేరి పోయింది. ఇట్లా పూర్తిగ అసలే స్వతంత్ర వ్యాపార

విహీనమై నిన్ను చేరినయెడల, శుకునివలె అవధూతలల్లె, లోచూపు బయటకు రాకుండ నుండును. కాని కబీరు జ్ఞానియైనా యోగాగ్ని దగ్ధకర్ముడైనా సంసారములో ఆలుబిడ్డలతో నిలచినవాడు. దేహసంబంధమున కష్టసుఖములు, మంచిచెడ్డలు, కృత్తికరోహిణీకార్తులలో తలచూపు చలిగాలిపిసరులవలె, నీతోనొక్కటియై మొద్దుపారిన యుల్లము నప్పుడప్పుడు మొలకెత్తుచుండును. ప్రహ్లాదనారదరామదాసాదులకు నిన్నుకీర్తించుచు, పాడుచు, నీదివ్యచరిత్రలాలాపించుచు, పొద్దుపుచ్చు అలవాటు యెప్పుడూ వుంటుంది. గానాభ్యాసి వీధులవెంట నడుస్తూ తనలో తాను గుయి గుయిలాడుకొంటూ గానలోలుడైనను, గాయకప్రవృత్తిని జూపునట్లు రామదాసాదులు నీ యపారమహిమాసౌందర్య వారాశిలో మునిగియుండియూ, నైహికభావప్రకటనాసాధనములగు పద్యగీతములలో తమ సంతోషమును ఆనందసమాధిని వెలువరించుచుందురు. కబీరులో భగవత్సంకీర్తనముకూడ, బయటికి యెబికి పొరలెడిభక్తిపారవశ్యముకూడ, యెప్పుడో వొకమాటు సందర్భ వశాన మిగిలిన రసాలన్నిటివలెనే లేచాయగ-పగటివేళ మింటితెరవున నల్లాడు మబ్బుపింజల లేనీడలు దూరపుకొండల నునుపు వీపులపైయాడినట్లు, మున్నీటి మరాపుపై కెగయు చిరుచేపలు వెన్నెలరేయిలో తళుక్కారునట్లు-కనుపించి యంతలో మరల నాతని నిస్సంగ నిరహంకార యోగసమాధి బయలుపడును. ప్రహ్లాదుని యందింతమాత్రపు వెలుపరింపుకూడ వుండదు. “పారవశ లేచి దిక్కులకు బాహువులొడ్డడు బంధురాజిలో దూరడు......

..."గావలె ననడు" దేహసంబంధ మానవికాంతరమైనా కనిపించదు. కబీరులో అప్పుడప్పుడు పొడసూపుచుండు గలిగెడి పులకరింపు లగుపడవు. సర్వసామాన్యముగ త్వదర్పిత చిత్తుడై, నిష్కామియై, శాస్త్రవిహితాది భక్తిస్వరూపము లెవియుగాక, నిర్వ్యాజ... కూడ యనుభవించనేరని యోగసిద్ధితో, నిర్జీవముగ కనుపించును. భక్తిసాధనలో ఆనందోదధి తుది మెట్టుగ వేదాంతము లెంచుచున్నారు కాని, ఆనందమును అనుభవించెడి ప్రక్రియకూడ నహంకార సంజనితమనియు, భోక్తృభోక్తవ్యభేదము నపేక్షించుననియు. కర్తృత్వ భోక్తృత్వవ్యాపారములు లేని మొద్దుబారిన నిర్జీవ సమాధియే యోగసిద్ధికి పర్యవసానమనియు, వారి తలంపు.

వేదాంత భక్తుల మార్గము. కబీరు, తులసీ వంటి మహాభక్తులు మానవులుగనే లోకములో కనిపించెదరు. పుస్తకాలలో యోగిపుంగవులు ఎన్నో చెప్పబడిరి. కాని భక్తుల చిత్తవిశ్రాంతి, ... లో లేదనవచ్చు. అట్టి మహాతపస్వియో కట్టుబొమ్మలవలెనే చేతలలో యోగిప్రభావ మగుపడునని తలచి, "స్థితప్రజ్ఞస్య కా భాషా సమాధిస్థస్య కేశవ । స్థితధీః కిం ప్రభాషేత కిమాసీత వ్రజేత కిమ్॥" అని కృష్ణుని ప్రశ్నించగా, ఆయన, స్థిరబుద్ధి స్థితిలో లేదనియు, "ప్రజహాతి యదా కామాన్ సర్వాన్ పార్థ మనోగతాన్ । ఆత్మన్యేవాత్మనా తుష్టః స్థితప్రజ్ఞస్తదోచ్యతే"॥ అని జవాబిచ్చెను. ధ్యానజ్ఞాన కర్మయోగులు సహితము ఎందుచేతనో కాని భక్తులయందు దీమూడు పద్ధతులు చేరి జ్ఞానవైరాగ్యాలోక పక్వ-

నాంటూ, వినమ్ర గురించిన సందర్భములలో మోహాస్వభావ ప్రాభవముగు లక్షణము లగుచున్న. నీధర్తులు కేవలము ప్రసంగులని చెప్పారు. మామూలు లౌకిక పదార్థముల మీద వలపు తగు కన్నా, మీమీద సత్యాంత సంగము వహించి, [illegible] బిడ్డవలె, సంతివలె, దాతవలె సౌజ్జవలె, [illegible], భానువలె, భావించి నిర్విషయములో — మోహా [illegible] సుఖానుభవము - చూపించు సంకోచప్ప మనోవృత్తు లన్నిటిని చాటుచుంటరు. నిజానికి [illegible] మోహామే పరమార్థమందు భక్తి [illegible] ప్రపంచడి. స్థాయీ [illegible] భక్తి వేసి మోహాలు ప్రాకృతికే. [illegible] సర్వము మనోవృత్తులు, సంచారీభావములు, విభావానుభవములు, ఒక్క [illegible] అన్నిటిని [illegible] గా [illegible] విషయములో [illegible] మోహి[illegible]తే [illegible]. [illegible] మహాభక్తులు [illegible] ప్రండెను. [illegible] మనుష్యునికి లౌకిక ప్రవర్తన మంత్రా [illegible] సంక్రమించి భక్తుం దగునని. [illegible] భక్తులు [illegible], ఆచారము, [illegible], చేసి [illegible] నిందమని చెప్పజాలము. మిగిలిన రసాలను గురించి [illegible], ప్రస్త [illegible] చక్క [illegible] భక్త [illegible] దేవ్వలుకూడ నా అనుభవమే నా కు ప్రమాణమగుతున్నది. వ్రాయవలసిన పని

యొకటి వెంబడించుటచే భక్తిస్వభావము తెలియరానిదయ్యెను నా అనుభవాన్నిపట్టి తెలిసినంతలో కబీరాది మహాభక్తులిట్లుందురేమో యని వూహించెదము. రామదాసులో కబీరు మహమ్మదీయ భూనాథునకు హిందూ దేవతల మీద భక్తివిశ్వాసము లేర్పరచవచ్చి కథా వ్యవహారమంతకు సూత్రధారిగ నుండి నడిపించెను. రామదాసుకు స్థిరమైన రామభక్తియుపదేశించి, మరల తానేషాను కవ్వించి, రామదాసు తానేషాల విరోధములు పోగొట్టి, కథనంతను జరిపించినవాడు అక్కడి కబీరు. యోగశక్తిని లౌకిక వ్యవహార నిర్వహణము నుపయోగించెను. గొబ్బివారి కబీరు స్థిరచిత్తుడై తన సంసార సంబంధములలోనే తనకుగల దృఢభక్తి విశ్వాసములను జూపించుకొనెను. అక్కడ కబీరొకనియంత సూత్రధారి వ్యవహారదక్షుడు. ఉద్దేశ్యసమేతుడై వ్యవహరించినవాడు. ఇక్కడ తన సంసారములో యదృచ్ఛగావచ్చు సందర్భములందు స్థిరబుద్ధి చూపినాడు.

గొబ్బివారు ఆడిన "మహాత్మకబీరు" అను నాటకమును కవి కేసరి బెళ్ళావ నరహరశాస్త్రిగారు కర్నాటకంలో వ్రాశారు. మల్లప్ప కబీరు వేషాన్ని, వీరన్న సోదరుడుగాను, నాగేశ్వరావు రత్నాకరుడుగాను, వాసుదేవుడు మధుమాలినిగాను, అభినయించినారు. మొదటి సీనులో కబీరు పెళ్ళాము నూలు వడుక్కుంటూ పెనిమిటి యెల్లప్పుడు రామనామము చేసికొంటూ, కుటుంబపోషణ విషయమై ఆలోచించడని చింతపడుతూ వుంటుంది. ఇంతలో కబీరు వచ్చి 'నారు పోసినవాడు నీరుపోయడా ? రామనామామృ

తమ దాపువారికి భోజనభాజనపుంజంబు లెందుకని సతీమణి కుపదేశించి, తిరిగివచ్చిన యలసటచే పండుకొని నిదురించు చుండును. మగ్గముమీద వేసిన నూలుబట్ట అసమాప్తిగ పడియుండును. అది పూర్తి చేసి అమ్ముకొనినగాని కబీరు కుటుంబానికి ఆ పూట గంజి దొరకదు. ఇంతలో నీదివ్య మూర్తి కబీరువాకిట ప్రత్యక్షమై "యస్యానుగ్రహ మిచ్ఛామి తస్యవిత్తం హరామ్యహమ్-" ఎవ్వని గరుణింపనిచ్ఛగింతును, వాని యఖిలవిత్తంబు నే నపహరింతు" నని చెప్పుతూ కబీరు నాకొరకెన్నో త్యాగాలు, ఉపవాసాదివ్రతాలు, చేశాడుకాని నే నాతనికెట్టి సేవచేయ లేదని, 'పరిత్రాణాయసాధూనాం... సంభవామి' యనే ప్రతిజ్ఞ నీతనివట్ల ఆచరింపలేదని, అంటూ భీష్మాదులమీద నిలపిన లేతచూపు లొకసారి యా పేద దూదేకుల సాయిబుమీద సారించి, మగ్గముకడ కూర్చుండి, ఒక క్షణములో ఆ పాట ఖద్దరు పంచను స్వర్ణవల్లీసమాలంకృత దివ్యచీనాంబరముగ మార్చి పూర్తిగావించెను. కబీరు, పట్టి పట్టని నిదురలో మగ్గపు చిటుక యాటమోగిను విని యేమి టిదని లేచిచూడగా నీ వింతయగుపడెను. ఇది నీచేత జరిగి నదనితలచి ధ్యానింప, నీ భానురస్వరూప మాతని కొక్క సారి సాక్షాత్కరించి చూపి యదృశ్యుడ వైతివి. దివ్యప్రభావ లోకనమువల్ల గలిగెడి భ్రాంతి, నిశ్చేష్టత, కొంత తగ్గుపడిన వెంటనే కబీరు భార్యను లేపి యీ సంగతిని తెలుపును. మరునాటి ప్రొద్దున కబీరు ఈ మేల్మిబంగరుచీర బజారులో నమ్మజూపగ, కొంతసేపు చూచువారేకాని కొనువార లగు పడరు. ఇంతలో ఒక ముసలివాడు చలికి వణుకుతూ కబీరు

వెనుదిర్గెను. వీని జీర్ణాంబరములు చూచి, కుచేలావస్థను చింతిల్లి, ఆనాటి పొట్టకూటికి గతియైన పీతాంబర మాగును వలికి గప్పి నమస్కరించెను. ఇంతకూ యీ ముసలివాడెవరు? నీవే కబీరని దరిద్రదశలో పరీక్షింపవచ్చి, బ్రాహ్మణవేష మున నగుపడినది. మరల యీ రూపుమును గొంపోయి రామచంద్రుడాతని యింటనే పడవైచెను. కబీరింటికి వచ్చి యీసంగతి చూచుకొని, యీ రాముమూర్తి రూపుగా తెలిసికొని, రాముని కరుణాప్రసాదమునకు సంతసించును.

కాశీపురములో రత్నాకరుడను వణిగ్వ్యాపారకుడు చాల సంపన్నుడౌ కనున్నాడు. ఈతడు విత్తవ్యామోహమున విద్యా బుద్ధిశక్తులలో మిడిసిపడుతూ, దుష్ప్రవాసనాసక్తుడై, అవివేకియై, మదాంధుడై తిరుగుచుండును. ఇతనికి కాశీ నగరము దాపరించెను. ఈ కాశీనగరము మహోన్నతమైన వస్తు క్షేత్రము. చాలమంది గిరీశం పోకడ. ... నా చేతిలేకుండ, నా బిగువా లోకములు లేకుండ, గొప్పవారని పేరెట్టి, మత్యా ... చూచిన ... దలచుచూ, నమ్మక ఖర్చు పెట్టిన డబ్బు ... గిరీశానికి ఆమిరు ... స్త్రీ వాలు పూర్వ ... ఇంట్లో ... మెత్తి అయినా రెండు మెతుకులు తిని, ... దగ్గర ... పాలంది కొని, ... అనుభవించు మహాభాగ్యమని అనుకునే మనిషి. గిరీశానికి డబ్బు వెనకేసు కునే ఆలోచన లేదు. తన తెలివి తేటలకు గడుసుతనానికి

తనలో తాను సంతోషించుకొంటూ, యితరులయెదుట పెద్ద పాయాల చదువరివలె నటిస్తూ, నవ్విస్తూ పెద్ద పోకడలతో తిరుగుతుండే వేషధారి. వక్కని ఆకారాన్ని చూస్తే కన్ను చెదిరే స్వభావ మున్నదికా: గిరీశముగా డాబుతో నెట్టుకొస్తూ చాలామట్టుకు హాస్యగాడివలె చరించేవాడు. శాకోదరుడు దరిద్ర్యగ్రస్తుడు. సర్వావగుణ సంపన్నుడు. ఇతనిస్నేహం రత్నాకరుడికి ఏర్పడ్డది. రత్నాకరుడంతకు ముందు మధుమాలిని అనే కులస్త్రీని లేవదీసి యుంచుకొంటూ, దానిని జీవితకాలం ముందుగా పోషించుతానని వాడు కట్టుకొన్నాడు. శాకోదరుడు కొత్తస్త్రీలను చూపిస్తానని, ఒకనాడు గంగా ఘట్టములకు రత్నాకరుని దీసుకొని వెళ్ళును. అక్కడ వీరు నీళ్ళకోసము వచ్చిన కబీరు భార్య పతివ్రతను చూచి, వ్యామోహితులై రూపె నెట్లయిన చేబట్టవలెనని నిశ్చయించుతురు. అప్పటినుంచి రత్నాకరుడికి మధుమాలినిమీది ప్రేమ తగ్గి — బగస్వ కబీరు పెండ్లాము మీదగ కోర్కె తీయకూడదు. శాకోదరుడీ పెందు కనిపెట్టి డబ్బు లాగుతూ, ఆ దెంకపని "కబీరు వట్టిగరీబ్ అద్రీ రామనామము చేస్తూ, సంసారమేమిటో చూచుకోడు." అని చెపుతూ, ఒకనాడు నీళ్ళు తీసుకొ పీధ్నవెంట పోయే సమయంలో, శాకోదరుడు ఆమెను సంబోధించి నగరులోకి దింపవలెనని యాలోచించాడు. కాని యీ ప్రయత్నము కొనసాగనట్లు కనిపించెను. కబీర్ బీగము విదిలించుకొని తనదారిన తాను పోవును.

ఇంతలో తలవని తలపుగ ముగ్గురు సాధువులు కబీరింటికి వచ్చి యాతిథ్య మాశింతురు. ఇంటిలో వొక గింజైనా

లేదు. ఎంతతిరిగినా బట్ట లమ్ముడుపోలేదు. డబ్బు దొరకలేదు. అందుమీద కబీరు, అతని కొడుకు-సిరియాభుని మించిన గుణశాలి-కమాలు, ఒక కోమటింటి కిటికీ కన్నముల పెకలించి యతిథి భోజనమునకు వలయు పదార్థములను సంగ్రహించిరి. కాని, తమను తెరచిన కిటికీగుండా నిక్కముగా దొంగలు లోన జొచ్చి గృహస్థులకు ద్రవ్యనాశము కలిగింతురేమో! ఆపాప ముకూడ తమకు చుట్టుకొనును గదా యని కమాలు మళ్లా యింటిలోకి వెళ్ళి యింటివారిని నిద్ర లేపును. దొంగలని వెంటపడి వారతని కాళ్ళు గట్టిగ పట్టుకొందురు. కుర్రవాడు తాను చిక్కితే తండ్రిసంగతి బయలుపడి యతిథి సత్కారము నకు ఆటంక మేర్పడునని తలచి తన తలకాయి కోసుకొని పొమ్మని తండ్రితో చెప్పును. కబీరు పుత్రశిరమును ఛేదించి యింటికి జని, దొంగిలించిన పదార్థములతో సాధువుల భోజన మమర్చి, ఆవల నిల్లాలునకు కమాలు శిరమును చూపును. ఆమె దుఃఖించి యాతలను గంగలో పారవైచును. రాజ భటులు చోరీవృత్తాంత మెరిగి తలలేని మొండె కట్టెనే కొరత వేయుదురు. ఇంతలో సాధువు లీసంగతి తెలిసికొనిరి. గంగవొడ్డుకు నీ స్మరణము చేయుచు, వీరందరూ వెళ్లునరికి కొరత బల్లెముమీద నాటబడిన కమాలుని మొండెకాయము నీ నామోచ్చారణ మూకర్ణించి చేతులు మొగిడ్చి భజనలో పాల్గొనుచుండును. గంగాదేవి శిరమునొసంగును. సాధువులు దాని సతికించి, కమాలుని మరల బ్రతికింతురు.

ఇంతలో కాశోదరుడు కబీరు నివసించు గుడిసెకు దగ్గ రగా నొక రత్నాభరణ క్రియాలయమును యేర్పరచుకొని

దారివెంట వస్తూ పోతూ వుండు వీలుచూపున కబీరుపరిచయ
మొకటింత సంపాదించి, చాల మంచివానివలె నటించుచుండెను.
కబీరు పేరుగా, తుకారాం, గురూరామదాసు మున్నగు
భక్తులందరికీ కొన్ని జాబులు వ్రాసెను. కబీరు రామయజ్ఞ
మొకటి తలపెట్టినట్లును, వీరందరు ఆనాటికి సుత శిష్య బృంద
ములతో వచ్చి, రామ కార్యము నెరవేర్చ వలసినదనిన్ని,
కబీరు ప్రార్థించినట్లు వ్రాసెను. వ్రాసి, రత్నాకరునితో
“ వీళ్ళంతా వచ్చి పడ్తారు. ఇంట్లో గవ్వైనా లేదు. కబీరు
రామయజ్ఞం మానడు. మెల్లిగా నీదగ్గరకు డబ్బుకోసం తీసు
కొస్తాను. కొందుకూ, పెళ్ళాంతప్ప వేరేఆస్తి లేదు. పెళ్ళాని
నీకు వప్పగిస్తే, అడిగినడబ్బు యిస్తాసను. కబీరెంతపనీ చేస్తాడు.
చేస్తాడుకాని ప్రతిజ్ఞాయాగం వదలుకోడు. ఇక నీకోర్కె దీరు
నని చెప్పెను. ఈసంగతి మధుమాలిని వెనుకనుంచి విన్నది.
ఆ ఒకనాడు రత్నాకరుని గంగాతటోపాంత విహారోద్యాన
సీమలో గలసికొని, హరికుట్రాలోచన వెల్లడించెదనని, భయ
పెట్టెను. అందుమీద రత్నాకరుడీయమను గంగలో పార
వేయును.

తరువాత సంగతంతా కాకోదరుని వన్నిదము వెంటనే
జరిగినది. వందలకొద్దీ రామభక్తులు, పెద్దపిన్నలు, విచ్చేసి
కబీరు యింటిమీద పడ్డారు. కబీరు అమాయకుడై, కాకో
దరునినమ్మి, డబ్బు యిప్పించునను తలపుతో వచ్చి, రత్నాకరు
నకు తనభార్యను వశపరచ నిశ్చయించి, యింటికిపోయి,
ఆమెను వీపుపై నెక్కించుకొని, పిడుగులవానలో తడియుచు,
తెచ్చి, ధనికునియింట ప్రవేశపెట్టి, రామయజ్ఞమాచరింప వెళ్ల

లును. రత్నాకరుడు భోగముపొందుదగుల నామెయొద్ద వలపువేతలు [illegible]. [illegible] రాగసాలోకి [illegible] సరికి, [illegible]! [illegible]! [illegible] రాళ్లుపరచిన [illegible], రత్నాకరుని బెదరించసాగెను. ఇవ్విధి [illegible] యాయాపడి, రత్నాకరుడు [illegible] తెలిసికొని, యాంపె చరణారవిందముల శిరమును దాకి మన్నింపవేడును. ఇంతలో కబీరు ఇంట రామయజ్ఞ మహోత్సవ వైభవముతో -విద్వద్వరేణ్యులు, ధర్మమూర్తులు, త్రిజగద్విఖ్యాతతేజులు, రామచంద్ర భక్తులు, తపోధనులగు పెద్దలందరు [illegible] చేరి [illegible] -వీరు [illegible] సభాంగణంబున [illegible] సాధు [illegible] స్తుతి [illegible] మ[illegible] దివ్యగీతికాలాప[illegible], [illegible], కొలు[illegible] - [illegible] సభ్యులందరూ [illegible] సంగీత[illegible] చేలుచుండెడి [illegible], [illegible] రత్నాకరుడు వచ్చి, తనతప్పులు తెల్పుకొని, [illegible] రామకైంకర్యమున కర్పించి, కబీరు శిష్యులందరిలో నొకడగును. నిరంతర రామభక్తిచే, సర్వసమర్పిత చిత్తవృత్తిచే కబీరునకు కలిగిన దారిద్ర్యకష్టములు తొలగి, యర్ధాంగి పాతివ్రత్యము నిలిచి, సుతుని యసువులు తిరిగి వచ్చినవి. వీని కాటంకములు కలిగించినందున ధనమదాంధుడగు రత్నాకరునికి రామభక్తి కుదిరినది.

పై చెప్పిన కథాంశమువల్ల యీనాటకములో యెక్కడెక్కడ రసవత్సందర్భము లుండునో తెలియగలదు. మల్లప్పగారు మొదటినుంచి చివరవరకు, కబీరుని సిద్ధభక్తిరూపమును చూపుచు, అంతర్దృష్టి సంపూర్ణముగ సిద్ధించిన, భక్తివిశ్వాసములు కుదురుగానేర్పడిన, కామ్యకర్మ వివర్జితుడైన, మొద్దు మొగమును నిలుపుకొనుచు, మధ్యమధ్య సందర్భాగతములైన అవస్థలను చూచాయగ ప్రకటించుచుండిరి. వీరు హిందీ, తెలుగు, కన్నడ భాషలలో సర్వస్వతంత్రముగ మిక్కిలి రసవంతముగ వాచికాంగికాభినయముల జరిపి, కబీరుమహాత్ముడు కన్నెదుట నిలచి, తన జీవితోదంతములు 20 వ శతాబ్దపు పాపిష్ఠిప్రేక్షకులకు చూపవచ్చినట్లుగ, నపార నటకౌశల మగుపరచిరి. నిజముగా కబీరుచరిత్రమే మన యెదుట జరిగినట్లు కనుపించినదిగాని, ఒకనాటక మాడుకొరకు రేపుకొనిన, తెచ్చిపెట్టుకొనిన, సాంకల్పిక నటప్రయత్నము లీ మహానటుని వర్తనమం దగుపడలేదు. వీరి యభినయ విశేషములను తెలుగువారు చూచెడి భాగ్య మెప్పుడు కలుగునో! నాగేశ్వరరావుగారు చక్కని రూపు కలవారు. నాట్యాంబుజములో చాలసార్లు యీతని రాజవేషములను రూప సౌభాగ్య విషయములో ముచ్చటించి యున్నాను. వరదాచారి శిష్యుడందురు. వరదాచారి నాట్యకళలో నిగ్రహామగుపమును సహజమైఖ్యు లభించును. నాగేశ్వరరావు పాటకచ్చేరీ సమయముల కచ్చేరువంది చెవులు నిక్కపొడుచుకొని ప్రక్కవారి యావలింపుకూడ సైపనేరక కొంకర్లాడు, బెంగుళూరు జరీపాగాల ...కొన్నాగ్ర ప్రముఖు

లీతని యాటలతీరుల నెట్లు అభినందింతునో కాని నాకు మాత్రము యితని గానమాధుర్యమందును, మహాద్భుత స్వర ప్రసరణ నైపుణ్యమందును, గొంతు వారక మొద తెరపి లేకుండ, సంగీతసంగతి ప్రపంచన మొనర్చు గానవిద్యా కౌశల్యమందును యెంతగౌరవ మున్నను, యితను ప్రవేశిస్తే యెప్పుడు ముగించివెళ్ళునా యనిమాత్ర ముండేది. కొన్నిమాట్లు 'కచేరీ చాలించమని తరువాతి ప్రవేశమున కెడమీయుమని' సైడువింగులో గంటకొట్టినట్లు నాకనుమానం తగిలింది. వీరన్నగారు హాస్యప్రసంగములో సర్వసమర్థుడనియు, ప్రహసనాభినయ విద్యాసర్వస్వ కోవిదుండనియు, మన్నించి, మహిసూరు మహారాజుగారు 'వినోదరత్నాకరు' అను బిరుదమొసంగి యున్నారు. ఈ బిరుదమునకు ఒప్పిదముగ వీరన్నగారు తమ కాకోదర పాత్రమును నిర్వహించిరి. మల్లప్పగారి కళానైపుణ్యముమాత్రము మిక్కిలి మెచ్చదగి యున్నది. వీరు తెలుగులోకూడ చక్కగ అభినయించగలరు. కనుక యేనాటికైనా తెలుగుసీమలలో తమ తెలివితేటలు చూపుదురని కోరుచున్నాను. వీరి కంసవేషము రేపుచూచి ఆసంగతికూడ త్వరలో దివ్యసన్నిధికి వ్రాసి, యర్పించుకొంటాను. ఏది చూచుటకైనా, చూచినదాని సరసముగ సూక్ష్మార్థదృష్టితో మన్నించి యమర్చి వ్రాయుటకైనా శ్రీకృపాసంపూర్ణకటాక్ష ప్రసాదములే, కదా? కారణము!

వాని ప్రసాదింప వేడెడి భవత్సేవార్పితస్వాంతుడు,

పురాణం సూరిశాస్త్రి.

శ్రీరామ నాట్యలేఖలు.

II

రామదాసు.

భక్తత్రాణపరాయణా! వేయికన్నుల చూచు ప్రోడవు. నీ వెరుగనిదీ, విననిదీ, కననిదీ, యుండదు. నా కడుపులో గుటగుటలాడు భావభారాన్ని సడలించుకొనుటకు నే చూచిన మంచి సంగతులు నీకు రాస్తున్నాను కాని, నీకే కాదు నీ పేరుగా యీ జాబులను చదివే తెలంగీలోకులకు కూడ, వీనివల్ల ఫలానా లాభం కలుగుతుందని చెప్పలేను. ప్రత్యక్షంగా అనుభవిస్తేనే నాట్యగీతాదుల సొబగు తెలియగలదు కాని, వట్టి మాటలతో యెంత అల్లుకొచ్చినా మనోజ్ఞవిషయాలను కన్నులగట్టినట్టు కూర్చిచూపలేము. అయినా, మా దేశంలో బుద్ధిమంతు లేయేకళల నేవిధి సాధించుచున్నారో విచారించు తెరవున నీకీ లేఖలు పంపుకుంటున్నాను.

మా తెలుగు దేశంలో యింతవరకు శాశ్వతసత్కీర్తి గలిగిన నాటకాలు ఫలానావని యేర్పడ్డవని చెప్పలేము. సాహిత్యప్రసక్తిలో, యిప్పటి నాటకా లేవి ముందునాటికి

నిలుచునో కాని, నాట్యరంగాన మాత్రము మూన్నాళ్ళ ముచ్చటగ వొక వెలుగెలిగించి తరువాత వాసితప్పుతున్నవి. గయోపాఖ్యానం, రసపుత్రవిజయం, పాండవ నాటకాలు, చింతామణి, తళ్ళికోట వీటన్నిటిసారమూగిరిపోయినట్టు కనిపిస్తున్నది. సావిత్రి, హరిశ్చంద్ర, చిత్రనళీయము, ప్రహ్లాద, మొదలైనవికూడ వెనకటంత వొత్తిడిగా చూపరుల రాబట్టడంలేదు. ఇప్పుడు కొన్ని క్రొత్తఆటలు తెలుగు రంగాన చిందులాడుతున్నవి. కాని, యివి యెన్నాళ్ళు ముచ్చటించునో చెప్పలేము. సామాన్యంగా కావ్య నాటక సంగీతాలు పదిమార్లు వింటే, గారెలు కనరెక్కినట్లు వెగటు పారుతవి. 'హరినామస్తుతి సేయుకావ్యము సువర్ణాంభోజ హంసావళీసు రుచిభ్రాజితమయిన మానస రసస్ఫూర్తిన్ వెలుంగొందు' నని పోతన్న చెప్పినట్టు, యెన్నిపాటలు విన్నా "ఇకనైన నామొరవినరాదా" "ఏతీరుగ నను నీకృప జూచెదవో ఇనవంశోత్తమరామా" వగైరాపాటలో కనుపించే అందం, యేపల్లవిలోను, రాగాలాపంలోను కానరాదు. నాటకాల్లోకూడ నీమహిమార్ణవతరంగములను చిత్రించు ఆటలే యెన్నిమార్లుచూచిన వెగటొందని యందంపుప్రోగులై జెన్నారుతున్నవి. ఇంతకూ, లలితకళలు రచించుట వాటిని చూచి ఆనందించుట, నిన్ను జేరు ముముక్షుసాధనలలో ఒక పద్ధతిగా కనిపిస్తుంది. మనుష్యుడి పెద్దకోర్కె, బాల్యం నుంచి ముదిమిదాకా నిలిచే సర్వవయః సామాన్యసంకల్పము పరమసంతోషము, నీదివ్యస్వరూపసౌందర్యాన్ని తెలిసికొను వేడుకగా కనిపిస్తుంది. ఈకోర్కె కడుపులో మండుచుండుట

చేతనే మనుష్యుడు కల్పించుమనోజ్ఞకళలన్నీ నీపరంగా, నీ విశ్వధర్మాలను, లీలావిలాసాలను, రూపసంపదను, చూపునవి గనున్నవి. రమ్యవిషయానుభూతి, రమణీయ వస్తుసంకలనము, మోక్షాపేక్షతో నరుని మనోవృత్తు లవలంబించెడి మార్గాలే.

" నినుజింతించుచు బాడుచున్ బొగడుచున్ నీదివ్య
చారిత్రముల్
వినుచున్ జాతురుగాని యితరాన్వేషంబులన్ జాతురే
ఘనదుర్జన్మపరంపరాహరణ దక్షుంబై మహాయోగి వా
గ్వినుతంబైనభవత్పదాబ్జయుగమున్ విశ్వేశవిశ్వంభరా॥"

సావిత్రి, హరిశ్చంద్ర, నాగానందం, మొదలైన నాటకాలు ప్రాపంచిక ధర్మాలమీద ఆధారపడివుంటవి. ధీర నాయకులందరిలో కొంతపట్టుదల, బిగింపు; లౌకికమర్యాదలను మానవధర్మాలను, పరమప్రమాణంగా యెంచుకొని వాటికోసం పెనుగులాడే యహంకారము,—సంకల్ప ప్రవృత్తి కనుపడుతుంది. అంతేకాని "సర్వధర్మాన్ పరిత్యజ్య మామేకం శరణం వ్రజ। అహంత్వాంసర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి మాశుచ॥

‘ చిక్కడు వ్రతముల క్రతువుల జిక్కడు దానముల శౌచశీల తపముల ... హరిభక్తి జిక్కినభంగిన్ ।

అనేమాట వారిలో కనపడదు. ఇట్లాంటి యూహలు వదలుకొని స్థిరచిత్తులై, నిన్నే తలచుతూ, నీమీదనే దేహసంబంధమైన మనోవృత్తులన్నిటిని చూపుకొంటూ, ఆత్మత్వ

ప్తులై చరించు మహాభక్తుల జీవితాలను తెలిపేఆటలు దరిలేని మరందసాగరములై, యనంతసౌందర్యరాసులై యున్నవి. మా తెలుగువాళ్ళు యీనాటికీ వృథాచమత్కార కలుషితంబులగు నాట్య వినోదములతో విసుగొంది, నీ భక్తకథల నాదరింప మొదలిడినారు.

హిందూదేశంలోకల్లా నీపేరు పెంపులు తెలుగుసీమ లందే యెక్కువ నిలచి యున్నవి. నీగొప్పశక్తులు చాల వరకీప్రాంతాలలోనే వాడుకకువచ్చి, ప్రాచుర్యమొందినవి. నీ కష్టాలన్నీ యిక్కడనే వెళ్ళమారినయి. ఇంటింటా రామ పటము. పూరపల్లెలలో రామభజన. సరిగోలు ఏ నా ని కి సీతారామనామధేయాలు. పాటలన్నీ రామమయం.

“గౌతమ్యాంత్రితయంవరం” అన బేరొంది, పవిత్రమై చెలగు గోదావరితల్లిచే తన మూపుపై నీవుమెట్టిన గుట్టనీడలను మోయుచు, నీవు తిరిగిన భీకరారణ్య ముద్రిలను దాల్చుచు, సీతమ్మ జలకమాడిన వేడిబుగ్గల మొదలు, పట్టిసపు కొండ వరకుగల కొండకొండకు, చెట్టుచెట్టుకూ, వాగువాగుకూ, పట్టి యున్న నీ దివ్యపాదాంబుజ రజస్సంపర్కమును పొంది యులరుచు, గాలి యూపులకు మూలిగెడి వెదురుపొదలలో నీస్మృతి గీతికారవముల నాలకించుచు, మెలికమెలికలలో వింతరూపుల తేజూపు వన్య సౌందర్యమున కబ్బురపడుచు. కొండదరులపై నొంటరిగ నిలచు పొదరిండ్లలో, నీ బహుపర్ణాశ్రమమున వీత కంటకమై, మునిజనావాస యోగ్యమై, చెన్నారుచుండిన జన స్థానపు జడదారి గుడిసెల స్మరించి, యులరుచు, అడుగడుగున

మ్రొక్కలిడు వేడుకతో నల్లన పారశాలకు జేరనరిగెడియూట లమారి బాలకునివలె, వంకరటింకరలు దిరుగుచు, యుగసం ధులవలె దినసంధ్యలందునూ, విశ్రాంతరాశముల దీండ్రించు నీరవి కుల పవిత్రాప ప్రభావపరిపూర్ణ రాగవల్లరి నవలోకించి, సంబరపడుచూ, గిరితటంబులపిల్లయలలతో నీ భజనరాశముల వినురుచు, మెట్టలనుండి దొర్లుచు, పల్లాన పొరలుచు, రాళ్ళ సందున బురబురలాడుచు, సుడిగుండములలో సలసలలాడుచు నీ వనవాస చరితాలంకృత సారభూముల సంపర్కమున దోహ దవర్గముల సంగ్రహించుచు, నీ లోకాభిరామ నిత్యకల్యాణ సంకల్పములు నెరవేర విప్పొంది చవిటికారుచే నల్లాడు పల్లపు ప్రలను బహు సస్యశోభితంబులగు సుక్షేత్రములుగ జేయు చు, ఘన దురితానుబంధమున నలసులై కలిదోషతుపార విలుంఠిత మానసాంబుజులగు త్రిలింగ దేశీయుల కైహికా ముష్మిక విభూతిపరంపర లొసంగుచు, దనరెడి మా గోదావరి తల్లి, నీ భద్రగిరీ సామిప్య సంచారిణీ యగుటనేగదా యింతటి పుణ్యశీల మైనది ? నీసేవక వనేచరుల నివాస నిలయముల నుండి పారివచ్చెడి పంపాతరంగిణీ సలిలపరిలతములేగదా మా భాగ్యభోగాలు? ఏనాడు విడిసితివో పర్ణశాలయందు? ఏనాడు చూచితివో పంపాసరోవరపు తమ్మిసొబగులను? ఇక్ష్వాకుమొద లఖండైశ్వర్య మనుభవించిన సాకేత సామ్రాజ్య నిలయమే సిథిలమైనది. ఇక నీ వనవాసచిహ్నము లేగతి నిలువగలవు? ఆర్యకులప్రదీపకుడవై, రవివంశ ప్రభాభరితుండవై, యఖం డైశ్వర్యముల ననుభవింపవలసియు, మాపుణ్యవశమున నెటు లనో యీప్రాంతముల దిరుగ వచ్చితివి. తప్పిపోయిన సీత

మ్మను ఒడిలో బెట్టుకొని యూనాడే గాలితెరవున 'ఇదిగో జనస్థాన'మని చూపుచు ఒకపూటయిన విడిది సేయక, మొగిరి పోతివి. నిన్ను పట్టి, కట్టి, తెచ్చి, మా యందరి నడుమ నిలువజేసినది - యింటింట నీపేరు మోగునట్లొనర్చినది - మా బైరాగిబంటు గోపన్న. వీని భక్తిప్రభావాలే రామదాసు నాటకంలో కనపడేవి!

నే నీయేడు మూడు రామదాసు ప్రదర్శనాలు చూశాను. మోతేవారిదొకటి, నటప్రకాశక శాస్త్రుర్లుగారు ఆడించిన దొకటి, అల్లూరి కృష్ణవిలాస సభవారి దొకటి. ఇందులో చెప్పదగిన పెద్దవేషాలలో అల్లూరు రామచంద్రారెడ్డిగారు, ఘంటసాల రాధాకృష్ణయ్యగారు కబీరుగాను; కొచ్చర్లకోట రంగారావుగారు తానీషాగాను; యడవల్లి సూర్యనారాయణ, రామాయణం సర్వేశ్వరశాస్త్రి, అల్లూరు రామరెడ్డి గార్లు భద్రాద్రి భక్తాగ్రేసరుని రూపులోను, చెప్పకోతగినట్టుగా అభినయించినారు.

నాట్యాంబుజంలో రామదాసు భక్తిస్వభావాన్ని విపులంగా విప్పి చెప్పాను. అందులో బళ్ళారి రాఘవాచారిగారి అభినయ వైఖరిని తప్సీలుగా విడిమాటలకందువరకు చిత్రించినాను. ఇప్పట్లో వీరి వ్యాఖ్యానమే ప్రమాణంగా తోస్తుంది. వీరి ఆటను బట్టేన్నీ, దాశరథీ శతకం, రామదాసు కీర్తనలు భక్తియోగపు లక్షణాలు, చదివిన్నీ, నేను తెల్సుకొనిన స్వభావస్వరూపములోనే రామదాసు నాకంటి కగుపడుతాడు.

ఈతని భక్తిస్వభావంలో బాలకచేష్ట లగుపడును. చిన్నారి వేల్పు పెద్దగ, నెక్కడనో పాలకడలి పాము సెజ్జపై బరుండి సుఖించు శ్రీపతిగ నూహించలేదు. వైకుంఠ పురములోని మందార వనాంతరంబుల చలువరాతి యరుగులపై భక్తశ్రేణి గుమిగూడి శాంతింప రసావినోదమున హాయిగ కాలముగడపు లీలాపురుషునిగ భావించలేదు. సాకేత నగరములో తమ్ములు గొలువ, నాంజనేయాది మహాబలులు దాసులై పరివేష్టింప, దుష్టభీకరంబుగ శిష్టజనానంద సంధాయకంబుగ భూశాసనమొనర్చు చక్రవర్తిగ నెంచలేదు. తనతో ఆడుకొను సైదోడువలె, తమ్మునివలె, ముద్దుల మరందివలె, గొప్పగుణాల పెనురాశివలె, సకల సద్గుణ సంపన్నుడగు పరిచయస్తునివలె చింతించి. యీ భావమునకు తగిన ప్రవర్తనతో రాఘవాచారిగారు రామదాసునడతలను చూపించిరి. రాముని కళ్యాణోత్సవములో చూపిన యుత్సాహము తనకూతురు పెళ్ళియైనట్టు కనుపరచెను. కబీరు వచ్చినప్పుడు వాని మహిమను చప్పున తెలిసికొనడంలో ఆదరించడంలోకూడ నిట్టి యమాయక బాల్యోత్సాహమునే వెలిబుచ్చిరి. తరువాత తాశీల్దారీ పని రాకముందు భద్రాద్రి పౌరులను రామాలయము గట్టించుటకు డబ్బు వేడినప్పుడును, రఘురాముడు పిల్లవాండ్లతో రామభజన వేడుక జరుపునపుడు వెనుకనుండి వచ్చి 'పుత్రాదిచ్ఛేత్ పరాజయం' అను న్యాయ మీబుడుతని భక్తివిశేషములో సిద్ధించెనను గర్వానందముల ప్రకటించునపుడును, తానీషావద్ద జరిపిన సంభాషణములోను, రాఘవాచారిగారి పోకడలు పైచెప్పిన స్వభావ నిర్వచనానికి అను

గుణ్యంగా వుండినవి. మొత్తంమీద వీరి అభినయంలో, రామదాసు మంచి గృహస్థుగాను, మూడు తరాలనుండి వంట బట్టి జీర్ణించిన రామభక్తి కుదిరిన వాడుగాను, అపారమైన నిత్యానంద చిత్తవృత్తికలవాడుగాను కనబడ్డాడు.

జైలుసీనులో రసానేకముల ప్రకటించుచు, భావ పరంపరల రేపుకుంటూ, నాస్తికపు అవిశ్వాసము మొదలు సర్వము రామునకు వశపరచిన చిత్తవృత్తిపరకు గల వృత్తి భేదములను, రాము నొక పెంకెపిలిపివదుగుగ దలంచుట మొదలు, సకలకళ్యాణ నిలయుమగు రమావిభునిగ దలంచు వరకును ఏర్పడు మర్యాదక్రమములను, మీనుమిక్కిలి తానేషావచ్చి రాము దగువడి వెళ్ళెనని చెప్పినప్పుడు గలుగు నుత్కంఠ పరితాపములను, నిరుపమానంగా రాఘవాచారి గారు చూపించినారు. వీరి అభినయంలో సామాన్య మానవ స్వభావోచితమైన రసభావప్రకోపన మెక్కువగ కనుపించినది. కాని పైకలవరింపు చర్మమాత్రముగ గోచరించెను. సర్వేశ్వరశాస్త్రిగారి జైలునడతలు వైరాగ్యమును, సాధు త్వమును, సంస్కారమును, చూపునవిగనుండి మొత్తము మీద జనరంజకముగ నందముగ మాననీయముగ నుండెను. జైలుసీనులో సూర్యనారాయణగారు తైకమాట వచ్చినప్పుడు ఆచార్యులగారికంటె యెక్కువ రసస్ఫురణ కలిగించినారు. కాని దశరథుడితో చెపుతాను, శపిస్తాను మొదలైన పటు వలలో వెనుకపడ్డారు. మొదటిరంగాల్లో సూర్యనారాయణ గారు సిద్ధభక్తి చూపించదలచి లోచూపు లమర్చుకొని

కండ్లలో తెలివితేటలు, జీవసంచలనము, కనుపించకుండ చేసెను. కబీరును కలిసికొనినప్పుడితని వర్తనము బాగున్నది. కాని, గురుసాంప్రదాయపద్ధతిలో కబీరునకుస్వస్తిచెప్పిన సందర్భాన్ని కొందరభినందించలేదు. మొత్తంమీద రాఘవాచారిగారి తరహాలో మెక్కువచోట్ల నీతడే యభినయించ గలిగెనని, చెప్పవచ్చును. కాని, ఆపద్ధతియే ప్రమాణమని వారి అభినయరీతులనే అనుకరించినగాని రామదాసు స్వభావము వ్యక్తపడనేరదని, చెప్పజాలము. కొన్ని భక్తజన సామాన్యపరిమితులలో, కొన్ని లక్షణాలతో వుండి, నటులు తమతమ స్వతంత్రరీతులలో అభినయించవచ్చును. సర్వేశ్వర శాస్త్రిగారు జైలుసీనులో స్వతంత్రముగ సరసముగ వర్తించి ప్రేక్షకులను తృప్తిపరచిరి. ఇటులనే మొదటిభాగమునను అల్లూరి రామదాసు నిరాడంబరముగ, సహజముగ, చక్కని యభినయ మర్యాదలతో మనోరంజకముగ నెరవేర్చెను. ఈ సమాజమువారు పీఠెనంతవరకు రామదాసు కీర్తనల పాడుచు, నపూర్వరామణీయక మొనగూర్చిరి. మిగిలినహంగు విషయములో బెంగుళూరు యామెచ్యూర్సు కంపెనీవారితో నెనయైనది యీ మూడునాటక సమాజాలలోను కనుపించలేదు. తెలుగుదేశపు కూడలియందుండి, నిజాము రాజ్యాన కనతిదూరమునందుండి యీ యుభయప్రాంతముల సాంఘిక జీవనమును చూపవలసిన పట్టులను మన సమాజములు యింకెక్కువ నైపుణ్యముతో నిర్వహించి యుండవచ్చును. రామదాసులో సూర్యనారాయణగారు కొంతకౌశల్య మగు పరచారు. కాని, యాతనిరూపు రాజవేషాలకు తగినంత

మెరుపుగా యుక్తంగా రామదాసు మున్నగు భక్తపాత్రల కొప్పదేమోయని సంశయించుచున్నాను. చక్కని అర్థజ్ఞానం, మంచిగాత్రము, రాచనడవడికి పెట్టినపేరు, వొప్పియున్న పీతడు గద్యాభినేతల దారులంటక తనకు దైవమొసంగిన ప్రత్యేకశక్తి ప్రసాదములు విప్పారి రంజించునట్లుగ, ధీరోదార శృంగార నాయక వేషములను, దుర్యోధనాది రాజరాజభూమిక లను ధరించి, యాంధ్రుల నెక్కువసంతోష పెట్టగలరని యను కొను చున్నాను. సర్వేశ్వరశాస్త్రిగారు సహజముగ బ్రహ్మ తేజంబొలికించు స్ఫురద్రూపి. ఆడంబరము, గందరగోళము లేక యుక్తముగ మంచి నిగ్రహముతో కథాంశములను జాగరూకతతో పరిశీలించి సందర్భోచితముగ అభినయించగల సమర్థుడు, వివేకి, తూకమెరిగిన మనస్వి. వీరు యేమూలనోవుండి ప్రస్తుతనాట్యలోకపు నడతలను గరవ జాలకున్నారు. వీరిస్థితిగతులు కొంచమిరకాటపు వైనను మహారాజుగారే యిట్టి నటులను అప్పుడప్పుడు యితరప్రాంత ములకు బంపి యచ్చటి నాట్యాభినయ విశేషములను జూచు అవకాశము లేర్పరచినచో, సర్వేశ్వరశాస్త్రిగారు తెలుగు నటులలో పెద్దపేరు వహించగలరని నానమ్మకము.

అల్లూరి రామచంద్రారెడ్డిగారి కబీరు వేషమునుగురించి యెరుగనివారు లేరు. వీరి విగ్రహము, గాత్రము, నడవడి, ప్రశంసాశీలమై ప్రథమప్రవేశమందు తక్కుసుటులను, ప్రేక్షక సమాజమును, ఒకవిధమైన భక్తివారిధిలో ముంచివైచును. ఈపట్టులో నాటకకర్తయే కబీరునకు యెక్కువ యవకాశ మిచ్చి యున్నాడు. అదియొకపాటకచేరీగా పరిణమిస్తూ,

మిక్కిలి బాగు సేయుచున్నది. గానలోలుర కిది యెంతయునో హారముగ నున్నను, కథాసంవిధానమునకు అడ్డము వచ్చి, బండ కొయ్యవలె కథతో అతుకని యడ్డంకి కలుగుచున్నది. రామదాసు, కబీరునకు ప్రణమిల్లు నవసరమున రామచంద్రారెడ్డి గారుకూడ రామదాసునకు వందనమొనర్చిరి ఇది యితర కబీరు లెవరును చేయలేదు. శిష్యుడు కొంచె మించుమించుగా గురువంతవాడు అయినప్పుడే గురువుయొక్క మహిమాతిశయములు తనంతట తాను తెలిసికొనగలుగును. గురుశిష్యులొకరి నొకరు తెలిసికొనినప్పుడే, వీరి మానసప్రవృత్తులొక్క రీతిగ నుండినప్పుడే. పొందు కలియును. అట్టి గురుశిష్యసమాగము యేర్పడినప్పుడే, లోకోపకారకంబగు మహాకార్యములు సిద్ధించుచుండును. ఈ విషయమును ప్రకటించి, కబీరుని వినయ హృదయముల చూపినందుకు రెడ్డిగారిని మెచ్చుకొన్నాను. చివరభాగాలలో తానీషాతో మాటాడు సందర్భాల్లో, బెంగుళూరి రాఘవాచారిగారి అభినయ మిప్పటికిని యుత్కృష్టతముగ నెంచుచున్నాను. కబీరు, రామదాసునకు భక్తితాత్పర్యములు కలుగచేయుటకన్న మహమ్మదీయ ప్రభుపుకు హైందవదేవతలమహిమాప్రభావములనుచూపించి, భక్తుల తపశ్శక్తిని తెలియపరచి, హిందూమతమం దాదరణ కుదర్చవచ్చిన సూత్రధారిగ భావించి, రాఘవాచారిగారు అభినయించారు. అదే సమంజసముగ తోస్తున్నది. ఈ అర్థమును రెడ్డిగారు సంపూర్తిగ మన్నించి నట్లగుపడదు.

ఘంటసాల రాధాకృష్ణయ్యగారి రూపరేఖావిలాసములు, గారినమాధు నాట్యాంబుజములో ముచ్చటింపబడినవి.

వీరి అభినయము చాలవరకు, రెడ్డిగారి పోకడల ననుసరించి వుండును. మొత్తముమీద సిద్ధకబీరు వేషధారణ కుపయుక్తమగు అంగవిన్యాసగలిగి, హిందీకీర్తనల పాడుటలో మనోహరముగ నృత్యించగలరు. ఈనాటకంలో కబీరు సిద్ధభక్తుడై ప్రవేశించి, కథాంశములు యితనికి అంటీఅంట కుండుటచే, యిందులో నాతడు అభినయించాలిసిన భావవిపర్యయాలు-రసోద్రేకాలు వుండవు.

తానీషా వేషంలో కొచ్చర్లకోట రంగారావుగారు బహుబాగుగా చేసిరని విన్నవించుచున్నాను. వీరి నబాబు ముస్తాబు, నడవడి, గాంభీర్యము, పటుకుపదునులు, గోలకొండ ధరాధినాథునకు ఒప్పిదముగ నున్నవి. గూఢచారిగ రామదాసును పరీక్షింప వెళ్లినప్పుడును, రామలక్ష్మణులు, సొమ్ము చెల్లింపవచ్చినప్పుడును రంగారావుగారు చక్కని సందర్భశుద్ధిని రసపారవశ్యమును వెల్లడించిరి. సత్ప్రకాశిక శాస్త్రిగారి నాటకాల్లో రంగారావుగారు చిల్లరవేషాలు కూడ కొన్నిటిని అందముగ నాడి హాస్యప్రసంగములో కొంతసామర్థ్యమును చూపించెను.

చిల్లరవేషాలలో, బందరులో పెద్దవేషాలు రాజపార్టులు అభినయిస్తూ నాట్యసంబంధమైన ప్రజ్ఞలుచాలా సంపాదించిన కృత్తివెంటి సుబ్బారావుగారు మంచి హాస్యనైపుణ్యమగుపరుస్తారు. తెలివితేటలకుతోడు నిగర్వము, యేవేషమిచ్చినా సంతోషంగా అందుకొని చక్కగా నేర్పుగా ఆడడం, కలిసికట్టు, యీతనిలో మెంచదగిన గుణాలు. పెద్దవేషాలలో మెప్పించగల సర్వాంగశిక్షితులైన నటులు హాస్య

భూమికల దాల్చుచు చిల్లర వేషములు వేసేయెడల నాటక మెక్కువ రక్తి కట్టుతుంది. భావభారమున్నచోట సంగీతాన్ని విసిరి రసాభినయాన్ని అడ్డపరచేకన్న, హాస్యప్రసంగాల్లోనే సంగీతాని కెక్కువ యవకాశ మివ్వవలసి వుంటుంది.

తెలుగుదేశానికి పేరెత్తిన దివ్యమూర్తి భద్రాద్రి నివాసు డొకడే. వానిపేరు పెంపులకు కారణమైనది, గోపన త్యాగన పోతనాదుల భక్తివిశేషమే. అందుచేత మా దేశంలో నీ యుత్సవాలు జరిగినచోటల్లా రామదాసు చరిత్ర జనరంజకంగా వలువురాడేటట్టు నీవు ప్రసాదించవలెను. ఆడగల నటులు లేకపోలేదు. ఇదివరకు పేరెన్నిక లేకపోయినా నీ యనుగ్రహాన నిన్న మన్నించు మంచి ఆటలో పెద్దవేషాలు వేసి ముందుకు రాగలరు. తెలుగుదేశపు యూరివల్లెలలో నీభజనలు, నీ నామ సంకీర్తనము, నీభక్తుల చరిత్రములు సర్వదా తాండవించునట్లు నీవే చేయవలెను. భవద్భక్తిమేన భవాన్దేహి మహ్యం భవానేవదాతా త్వదన్యంనయాచే,"।

ఇట్లు ప్రార్థించు,

భవత్కటాక్ష చంద్రికా సంతృప్త ధీశ్చాతకంబు—

సూరిశాస్త్రి.

శ్రీ రామ నాట్య లేఖలు.

III

హరిశ్చంద్ర.

సర్వేశ్వరశాస్త్రి — హరిశ్చంద్రుడు.

విభీషణవిభో! జానకీమనోహరా !!

మావూళ్లో ఒక అపూర్వమైన నాటక మయింది. ఆట పాతదేకాని ఆడినరీతి క్రొత్తది. తెలుసుకొనేవాళ్ళకు దానిలో కావలసినంత తెలివగుపడ్డది. విజయనగరాన్నించి వచ్చిన ఒక బ్రాహ్మడు సత్య హరిశ్చంద్ర నాటకాని కొక క్రొత్తఅర్థము తెచ్చిపెట్టాడు.

రామాయణం సర్వేశ్వరశాస్త్రి స్వాభావికంగా మంచి సాధువు, నిగర్వి. పుట్టుకపరువు, కొంచెము సంస్కారము, సత్ప్రవర్తన నియమపరిజ్ఞానము, చల్లనిమనస్సు, కొంత భక్తి వైరాగ్యసంపత్తి, యీతని నిత్యజీవనములోనే స్ఫురించుచుండును. మంచిబ్రాహ్మడు, స్ఫురద్రూపి. నిష్కపటమైన నిరాడంబరమైన మనస్సు. ఇదంతా, యీతని పరోపకారసంకల్పము లన్నీ, చందమామవలె నగవుసొబగులతో ప్రకాశించు ముఖ

మండలంబున తేజరిల్లుచుండును. ఇతను నాబుద్ధిలో విద్యానాథవేషము వేయడానికి తగిన తేజస్వి. పరాశరుడు, పరశురాముడు, అశ్వత్థామ మొదలైన బ్రాహ్మణ తపోధనులకితడు నిస్సంశయముగ పనికివచ్చునని నమ్ముతాను. నిజంగా విశ్వప్రదర్శనాలనాటి యాపత్కాలములో సర్వేశ్వరశాస్త్రిగారే దయదలచి అడ్డుపడకుండిన నటప్రకాశిక నప్పుడే క్రింద పెట్టియుందుము. ప్రసిద్ధనటులందరివలె నీతనుకూడ పాత్రస్వభావమును, కథాసందర్భమును లోతుగ పరిశీలించి అభినయించువాడు. హరిశ్చంద్రనాటకమున కీతడొసంగిన భావవ్యాఖ్యాన మపూర్వ మగుటయేకాక, అందీతని యభినయరీతులు నవీనాంధ్ర నాట్యాభినయాభిజయములలో నొక్కటిగ నెంచునని భావించుచున్నారు. ఈతని విగ్రహము కొంచెము కుదిమట్టపుదై షట్చక్రవర్తులలో మొదటివాడగ బరిఢవిల్లున సప్తద్వీపవిశాల భూధరణభార ధురంధరుని పెంపుకటిముల జూపకున్నది. ఈ విషయములో హరిప్రసాదరావుగారికి చాలినవాళ్ళు మనవైపున లేరనే చెప్పవచ్చును. సర్వేశ్వరశాస్త్రి, గానలో కొంచెము మునిగిపోయినట్లు కనుపించెను.

సామాన్యంగా హరిశ్చంద్రనాటకం చూచేవాళ్ళకు ఆకథ యీరీతిగ తోస్తుంది. రవికుల సంజాతుడగు హరిశ్చంద్రుడు సత్యశీలుడై పుడమి నేలుచుండెను. వనితాసందర్భములందుకూడ నితడు నిగ్రహము కలవాడు. ఇంద్రసభలో సత్యవంతుల ప్రశంస రాగా, రవికులపురోహితుడగు వసిష్ఠుడు హరిశ్చంద్రుని పేరు, వేల్పుకూడలిలో బాహాటముగ ప్రకటించెను. ఏనాటినుండో వసిష్ఠునిమీద పాడుగొనియున్న విరో

థమును మనస్సులో పెట్టుకొని, విశ్వామిత్రుడు, హరిశ్చం
ద్రుని సత్యవ్రతము చెడగొట్టి చూపెదనని అసూయామాత్స
ర్యప్రేరిత మగు ప్రతిజ్ఞ బట్టెను. హరిశ్చంద్రుని పెక్కు కష్ట
ములలో పరీక్షించి చూచెను. హరిశ్చంద్రుడు తనమాట
నిలువుకొనుటయందుగల పట్టుదలచేతనో, వసిష్ఠుని సంకల్పా
శీర్వచన ప్రభావమునకో, మాట తప్పకుండ చివరవరకు నిల్పు
కొనెను. ఈతని సత్యదీక్షకు విశ్వామిత్రుడు లొంగిపోయెను.
వసిష్ఠునిమాట చెల్లినది. ఈకథాసంవిధానములో, సత్యవ్రత
మును పట్టుదలతో నిర్వహించు పెంకితనములో "ఏకాత
పత్రం జగతః ప్రభుత్వం నవంవయఃకాంతమిదం వపుశ్చ।
అల్పస్య హేతో ర్బహుహాతు మిచ్ఛన్ విచారమూఢః ప్రతి
భాసిమేత్వం"॥ అనునట్లుగా, హరిశ్చంద్రుడు, లౌకికనీతి
మర్యాదలలో నొకదాని సమర్థించుకొరకు తన్ను నమ్మియు
న్నప్రజలను, తన్ను వరించి యాశ్రయించిన సామ్రాజ్యలక్ష్మిని
విడనాడి యడవులబట్టిన పెంకెతనముగుపడును. ఈశాస్త్రక
కథాంతమున త్రిమూర్తు లరుదెంచు అవసరముగుపడదు.
ఇదంతా యీదేవతాసాక్షాత్కారము కథాంతమును సరస
ముగ కూర్చలేని కావ్యదౌర్బల్యముగ కనుపిస్తూవుండేది. దేవ
తలువచ్చి మానవవ్యవహార పరిష్కారణమందు పాల్గొనుట
నాటకకవుల తెలివితక్కువను జూపు తరుణోపాయముగ నెంచి
యేవగించుకొనుచుంటిమి.

సర్వేశ్వరశాస్త్రిగారు యీకథకు ఒక దివ్యమైన అంత
రార్థమును కల్పించుకొన్నారు. ఇతను మొదటినుంచి చివర
వరకు కథలోని అవస్థలను, భంగపాటులను, దశావిపర్యయ

ములను లౌకికార్థమున మన్నించక, చిట్టచివరకు త్రిమూర్తు లగుపడుదాని యాధ్యాత్మికార్థమును కథకంతకు పునాదిగ చేసి కొన్నారు. త్రిమూర్తులగుపడుటలో మోక్షసిద్ధిని యూహించెను. విష్ణుమూర్తి వైరాగ్య మొసంగెడివాడు. గౌరీమనోహరుడు అష్టైశ్వర్యములను, నిత్యసంపదలను ప్రసాదించువాడు. మొదటివేల్పు సాత్త్వికమైన బ్రహ్మానంద మొసగూర్చువాడు. వీరి ముగ్గురిలో యే యొకడు ప్రత్యక్షమై, వర మొసంగినా యేదో యొక రకపు సంపద గల్గియుండును. త్రిమూర్తులు ఒకేసారి వచ్చుటచే సచ్చిదానంద స్వరూపమగు పరమేశ్వరాంశము సాక్షాత్కరించి, గుణత్రయ సంపర్కమును వదలించి, సంపూర్ణమగు కైవల్య మొసంగెనను అర్థము తేలుచున్నది. ('త్రైగుణ్యవిషయా వేదానిస్త్రైగుణ్యో భవార్జునా నిర్ద్వంద్వో నిత్యసత్త్వస్థో నిర్యోగక్షేమఆత్మవాన్') యీ విధమైన మానసిక శిక్ష మోక్షప్రాప్తికి సాధనముగ శ్రీకృష్ణ భగవాను డాదేశించి యున్నాడు. హరిశ్చంద్రునకు కథాంతమున గల్గిన సుఖప్రాప్తి రాజ్యము, పెండ్లాము, కొడుకు, తిరిగి హస్తగతమగుట కాదు. ఇన్నికష్టాలు పడ్డతర్వాత, యీ యైహికసంపదల పునఃప్రాప్తికూడ వెగటుగనే యుండును. షేక్స్పియరు మహాకవి యిట్టి సందర్భాలలో నిత్యసుఖ మీ జన్మమందు లేదనుటకు కథానాయకులను చంపివైచెను. మన నాటకాలలో సాధారణంగా మరణాంత మేర్పడకున్నా, కష్ట పరంపరల దాటిన కథానాయకుడు సన్యాసాదితురీ యాశ్రమముల జేయుచుండును. హరిశ్చంద్రునికి లభిం

చిదానందము త్రిగుణాతీతమగు బ్రహ్మానందోపలబ్ధి- మోక్షము. దీనిని మనవారు తపస్సువలన సాధింపవచ్చునని చెప్పుచున్నారు. తపస్సంటే మంత్ర పునశ్చరణము కాదు. శిష్టవేష ధారణము కాదు. 'సత్యం తపశ్శాంతం తపః ఋతంతపః శమ స్తపః దమస్తపః' మున్నగు శ్రుతివాక్యములలో దానము, విద్య, సత్యము, శమదమాదులు, శాంతము మున్నగు మానసిక వ్రత విశేషములను మోక్ష సాధకంబులగు, పరతత్వ నిరూపక సమర్థంబులగు, తపో విశేషములుగ నెంచి యున్నారు. సత్య తపంబున మోక్షము సిద్ధించగలదు. కాని అభ్యాసములో సత్యయోగి నిర్ద్వంద్వుడై యోగసిద్ధిని సంపాదింపవలెను. అనగా సుఖదుఃఖములు, లాభాలాభములు; జయాపజయములు అనే విచక్షణ నశింపవలెను. వీనిని సాధించుటకు ధన దార పుత్రాత్మకంబగు నీషణత్రయము సంపూర్ణముగ నశించవలెను. హరిశ్చంద్ర నాటకములో మును మొదలు హరిశ్చంద్రుని ధనమంతయు కౌశికున కర్పింపబడినది. ఇందులో హరిశ్చంద్రుడు ధనేషణమును జయించినాడు. తరువాత చంద్రమతి లోహితాస్యుని అమ్ముకొనుటయే గాక పుత్రుని మృత కళేబరముపై నిర్మొగమాటముగ శ్మశాన సుంకమును వసూలుచేయగల ధీరుడైనాడు. ఆవల పెండ్లాము గొంతు తెగనరుకు దండిగుండెను సంపాదించినాడు. ఈరీతిగ ధన దారా పుత్రరూపమున మనుష్యుల కర్మబద్ధుల గావించు నీషణత్రయముల జయించుటచే, సుఖదుఃఖ సమీకరణముచే నియత కర్మానుష్ఠానముచే, హరిశ్చంద్రుని సత్యతపస్సు మోక్షదాయకమైనది. ఊరకే 'నేనబద్ధమాడను' అను ప్రతిజ్ఞ

పెట్టుకొని మొండిపట్టుతో పెనుగులాడినందువల్ల మోక్షము సిద్ధించదు. అప్పట్టున సత్యవ్రతముకూడ రాజస సంకల్పము లలో నొకటి యగును. సంకల్పమున్న కావున యోగ సమాధి కుదరదు. సంకల్పము సద్విషయాశ్రితమైనా దుర్విషయ సంగ ప్రేరకమైనా, సరే, కర్మస్పర్శ కలిగించక మానదు. ఈషణత్రయములను జయించుటకు ప్రేరణ హేతువై, బుద్ధిని ద్వంద్వ విహీనముగ నొనర్చుటకు కారణమై, యుపచరించినప్పుడే యేవ్రతమైనా, యెట్టి నియతియైనా, తపస్సనిపించుకొనును. ఇట్టి తపస్సుచేతనే మోక్షము సిద్ధించును. హరిశ్చంద్రనాటకపు పరమావధి రాజసంకల్పమైన సత్యసంరక్షణము కాదనియు, నిర్గుణమైన మోక్షోపలబ్ధి అనియు, నాటకములోవచ్చు రాజ్యదానము దారాపుత్రవిక్ర యము మున్నగు అవస్థలు ఒకమహారాజునకు దశావిపర్యయ ముచేత కాలవశమున యేర్పడ్డ యిక్కట్టులు కావనియు, నివియన్నియు నీషణాత్రయమును జయించు యోగసాధనము లనియు, శిబిరంతిదేవ బలిచక్రవర్తిఇత్యాదులు దానతపస్సుచే మోక్షమును సాధించినట్లు-వ్యాసాదులు విద్యాతపస్సుచే కైవల్యమొందినట్లు - హరిశ్చంద్రుడు సత్యతపస్సుచే సంసారవారిధి దరించి త్రిమూర్త్యాత్మకంబగు నిర్గుణబ్రహ్మ స్వరూప సాక్షాత్కారమును పొందెననియు, హరిశ్చంద్ర నాటకపు ఆధ్యాత్మికార్థ మిదియనియు, సర్వేశ్వరశాస్త్రిగారు భావించి తదనుకూలముగ ప్రతిసందర్భములో నిర్ద్వంద్వ యోగసమాధిని, అరిషడ్వర్గములను, ఈషణత్రయములను, యించు సాధకవైఖరిని యగుపరచిరి. చిన్ననాట నుండి

బాలివాలా మున్నగు ప్రసిద్ధనాటకసమాజాలు పెక్కింటిలో హరిశ్చంద్రనాటకమును చూచుచుంటిని. ఇంద్రసభ, ఆటవిక రంగములు, అడవులు కాలుట, గంగదాటుట, శ్మశానవాటికల భీభత్సతామసాకారములు, విశ్వేశ్వరాలయము, నక్షత్రకుని వెకిలిగంతులు, విశ్వామిత్రుని క్రోధానల విస్ఫులింగములు, కలహకంఠిని 'అనేక శతభాండాని భిన్నానిమత్తకే' యనెడి సంసారతాపత్రయము, బడిపిల్లల చెలగాటలు, లోహితుని పాముగరచుట, రాజసభలకొలువు బడాయిలు, దండధరుల దుడుకుడాబులు, మున్నగు ప్రాసంగికరంగ ప్రదర్శనాలంకార సంపత్తితో నొకరినిమించి యొకరు కలకలలాడించుచుండిరే కాని, యీనాటకపుఆధ్యాత్మికార్థమును నాటకావస్థల వేదాంతసాధన సూచనలను, గుర్తించి వెలిబుచ్చినవారొకరైన కనుపడలేదు. ఈ మహాకార్యమును క్రొత్తగా స్వతంత్రముగా భావించి యొద్దికపొందికలతో రమ్యముగ నిర్వహించి యభినయించిన మొదటినటుడు మన సర్వేశ్వరశాస్త్రియని దివ్యసన్నిధి కెరుకపరచు సాధువిధేయుడు, సూరిశాస్త్రి.

శ్రీ రామ నాట్య లేఖలు

IV

సటపరిశాశిక నాటకాలు.

హానుమద్గురో! కరుణానిధే!

మావూరొక చవిటిపఱ్ఱ. నీవు నివాసముగ నేర్పరచుకొన్న భద్రగిరీ ప్రాంతముల జెన్నొందు విచిత్రాద్భుత రమణీయదృశ్యములు మా మాగాని గోతులలో కనపడవు. కొండ లేవు, నదులు లేవు, చెరువునున్న సముద్రమైనా, నూతుల్లో వుప్పు నీళ్ళు, యిండ్లగోడలకు చవిటిపెత్తికలు కలిగిస్తున్నదే కాని సైకత వేదికాతలంబుల వెన్నెలరాత్రుల విశ్రమించి వినీలవీచికాపరంపరలను తరంగభంగ ముక్తాహారరామణీయకమును వీక్షించు భాగ్యమొసంగదయ్యె. బందరు వాళ్ళము చల్లగాలికికూడ కరువు వాచాము. నీవు పదునాల్గేండ్లు అడవులపట్టి దిమ్మరిన దక్షిణాపథములో యీనాటికి నిలచియున్న హిందూరాజ్య మిదియొకటి అనే కాబోలు, నీభక్త సేవకుడు ఆంజనేయుని యునికిపట్టు లీసీమ లని కాబోలు, మహిసూరు రాజ్యములో యింత వనారామసౌందర్యమేర్పరచి చల్లని

పిల్లగాడ్పులతో, వచ్చి పోయే జల్లువానలతో, చక్కని పచ్చిక పట్టులతో, కమ్మని ప్రసూనసౌరభములతో, కండ్లకింపుగ విలుగొందు సంజసొబగులతో, నలంకరించియున్నావు. ఈగాలిలో నిచ్చటి పచ్చిక పూజొంపముల మనోహర పరిస్థితులలో చేలము చల్లవడి కలము కాకితము సందడించుచున్నవి. బందరులో డెందము గందళించు ప్రకృతివైచిత్ర్య మగుపడకున్నను పౌరప్రధానుల యంతఃకరణలు వువ్వగాలిలో తువ్వపట్టి కళాప్రసంగములందు విముఖులై యున్నను, యీయేడు మాయూర నాట్యకళాలలామ నిజరసస్ఫూర్తితో తాండవమాడ జూచెడియవకాశము లేర్పడ్డవి.

ఎన్నేళ్ళనుంచో పసుమర్తి యజ్ఞనారాయణ శాస్త్రుల్లుగారు ఆంధ్రనాటక సమాజాలకు వుపయోగించే పెద్ద పుస్తకమొకటి రాయాలని అనుకుంటూ వుండేవారట. ఈయనకు కవిత్వంలో కొంత ప్రవేశముంది. సంగీతంలో కొంత నేర్పేర్పడ్డది. చిన్నప్పటినుంచి అనేక నాటక సమాజాలలో మెంబరుగా వుండి వేషాలు వేశారు. సమాజాలకు తర్ఫీదు యిచ్చారు. లంకా దహనం, రామరావణ సంగ్రామం, సావిత్రి మొదలయిన నాటకాలు వ్రాసి, అందులో ఆంజనేయవేషాన్ని మెప్పుగా అభినయించారు. కొన్నాళ్ళబాటు వీరి లంకాదహనం పూర్వైపు నాట్యరంగాన్ని యేలింది. వీరు, నాటక సంబంధమైన సంగీత విషయాలు, భరతము, అభినయ సందర్భాలు, కావ్య లక్షణాలు పనివడి నేర్చుకొన్నట్టు తెలుస్తుంది. లక్ష్య లక్షణ సమన్వితంగా ఒక పెద్దబుక్కు వ్రాయాలనుకుం

టూ, వుండగా నాట్యాంబుజ కుచ్చింది. కడుపులోనున్న భావాలన్నీ రగుల్కొని జ్వాలా పరితాపమున బయట పడ్డవి.

శాస్త్రుల్లుగారు తెలుగు దేశపు నాట్య చరిత్రమంతా తెలిపే నాట్య మహాభారతాన్ని వ్రాయ తలపెట్టారు. ఆదరి నటులను అన్ని ఆటలను చూడాలని, చూచి సమగ్రంగా రాయాలని అనుకున్నారు. చాలా పెద్దప్రయత్నం మొదలెట్టి పత్రికలన్నీ మోగించారు. నటులు, సమాజాలు ఎవరికితోచినసహాయము వారు చేయబూనారు. బందరులో చిట్టూరి నరసింహంగారు, తురగా నరసింగరావుగారు, వడ్డి రామయ్యగారు, వీరికిసంబంధించిన రామమోహన్, బాలభరత, దేశీయనాటకసమాజాలు, నేను, పడ్డమన్నాటి కుటుంబరావుగారు శాస్త్రిగారికి తోడుపడ్డాము. కాని, అనేక ప్రత్యర్థి వ్యవహారాలుదయించినవి. కాలమానపరిస్థితులు వ్యతిరేకించినవి. శాస్త్రిగారు నాంచినటులను బందరు కేరప్పించి విద్వత్ప్రదర్శనాలు ఆరంభించారు.

శాస్త్రుల్లుగారు కొంతవరకు పుస్తకంవ్రాసి, చేత్తోపుచ్చుకుని, ఆంధ్రదేశమంతా పర్యటనమొనర్చి, అక్కడక్కడ లెక్చర్లిచ్చి, తమ వుద్యమాన్ని తెలుపుకుంటూ, పోషకులసంపాదిస్తూ, ఎక్కడినాటకాలను అక్కడచూచి విమర్శించుకొంటూ వస్తే వీరికార్యము సుళువుగా తీరేది. అచ్చుఆలస్యమైనా పత్రికలకు వ్రాస్తే కొంతపేరు వచ్చేది. కాని అందరినీ బందరే రావించాలని సంకల్పించుకొని నాట్యవిద్వత్ప్రదర్శనాలు మొదలెట్టారు. దేశమంతా గోడచీటీలంటించారు. పత్రికలలో మోగించారు. అడిగిన ప్రసిద్ధనటులంతా వుత్సా

పొంగా మాటలీ సేయకుండా వచ్చారు. కాని యిక్కడ సరియైన సమాజము మిగతా వేషాలు వేయడానికి సిద్ధంగా లేదు. వచ్చిన నటులకు తోడు బలము లేక కొంత గష్టం తోచింది. ప్రయాణపు ఖర్చులు అమితంగా అయినవి. రామదాసు పిల్లాన్ని బెంగుళూరునుంచి తెప్పించారు. ఒక్క నెల్లూరుకబీరే మూడువందల చిల్లర పీక్చేశాడు. అంతకుముందు జి. ఐ. టి., రామావిలాస మొదలైన బయటవూళ్ల కంపెనీలు వచ్చి గ్రామంలోని డబ్బంతా వూడుకొనిపోయినాయి. ఎండలొచ్చాయి. వానలొచ్చాయి. అడ్డంకులొచ్చాయి. ఆటలు వాయిదాలు పడ్డవి. వూళ్లో మెనోన్న ప్రత్యర్థి వ్యూహము లేర్పడ్డయి. బహిరంగ లేఖలు, కరపత్రాలు, ఆకాశ రామన్న జాబులు కట్రీలు, కోపాలు, పార్టీలు, వెక్కిరింపులు, పలగిన్నెలో వుప్పెనపోటువలె జెలరేగాయి. ఏమైనా మాటయిచ్చిన వాళ్లము తలొక చెయ్యివేసి వీలైనంతవరకు శాస్త్రుల్లగారి ప్రయత్నాన్ని దరిజేర్చ చూశాము.

కాని, తిథి వారనక్షత్రాలు బాగుండని దుర్యోగంలో విషాదసారంగధరతో మొదలిడిన నటప్రకాశిక విద్వత్ప్రదర్శనాలు యెప్పటికప్పుడు దెప్పరిల్లి కదలబారి మరల యింటింటితో చలువలుగమ్మి వ్రేలాడుచు వచ్చినవి. ఇప్పటికి శాస్త్రిగారు సుమారు వెయ్యి పేజీల గ్రంథము వ్రాసియున్నారు. ఇది మొదటి వాల్యూము. రెండవసంపుట మింకొక వుటసహస్రకంబును మించి పెంపొందనున్నది. అచ్చువేయించే పోషకు లమరియున్నారు. కాని యింతవరకు యేపని చిగురించ లేదు. 'లక్ష్మీవిలాసా విదుషాంకటాక్షా వేంకటప్రభో!' అని పెద్ద

లంటున్నారు గనుక ' అరయన్ శంతనుపుత్రుపై విదురుపై నక్రూరుపై, కుబ్జపై ', వ్రాలి కరిజేని కుయ్యాలించి ప్రోచిన భవత్కృపారస మొకింత నటప్రకాశిక శాస్త్రుర్లుగారిపై రాల్చి వారి మహోదాద్యమ మచిరకాలమున దేశోపకారకంబగు గ్రంథప్రసూనముల నీనునట్లు సర్వకారణముల కారణంబైన నీవే యనుగ్రహింపవలెను.

శాస్త్రుర్లుగారు ఆడించిన ఆటలైదు. సారంగధర, రామదాసు, హరిశ్చంద్ర, కృష్ణలీల, లంకాదహనము నటసామాజికులను బందరుబాలభరిత, దేశీయసమాజం, రామమోహన్ సభ్యులనుంచిన్ని, మరికొందరు బయటవాళ్ళను చేర్చిన్ని, అభినయించినారు. సారంగధరలో బ్రిటగుంట కాపురస్తులు రైల్వే గార్డుపనిలోనున్నవారు బి ఏ.కృష్ణయ్యనాయుడుగారు చిత్రాంగి వేషాన్ని, శ్రీకాకుళపు వాస్తవ్యులు ఉభయభాషా ప్రవేశలబ్ధులు కల్లేపల్లి కూర్మనాథకవిగారు రాజనరేంద్రపాత్రన్ని, యడవల్లి కనకసుందరంగారు సారంగధరుడుగాను, రామమోహనవారి గోవిందరావు నాయుడుగారు రత్నాంగిగాను, అభినయించిరి. కవిరాజ మల్లాది విశ్వనాథ శర్మగారు యీ నాటక మహోత్సవాన్ని చూడవచ్చిరి. కూర్మనాథ కవిగారు సారంగధర నాటకంలో తమ పార్టునంతను సంస్కృతాలంకార శాస్త్ర పద్ధతులతోను, భరత శాస్త్రానుసారంగాను, విమర్శించుకొని నోట్సు రాసుకొని యేపట్టున యెట్టి హావభావములు, నేత్రహస్తాలు చూపించాలో యేర్పరచుకొన్నారు. కాని ఆనాటి సారంగధర ప్రదర్శనంలో మూడుపాత్రాలు పోటీపడి తంజావూరు దగ్గర రైలుబళ్ళవలె పరుగులిడినవి. కొందరు

నటులు బళ్లారి పాఠం చదివారు. కొందరు పానుగంటివారి శిష్యులు. మరికొందరు విష్ణుభొట్ల సుబ్రహ్మణ్యంగారిని అభి మానించారు. ఇక చిల్లరవేషాలు దాసీకపుల మొదలయిన వాళ్ళు స్వతంత్ర వాచాలప్రభావమున విజృంభించారు. ఎట్లా వుండాలో అట్లా వుంది. సాయంత్రి మొదుగంటలదాకా ఆట పడేది, ఆగేది తెలలేదు. పదకొండు గంటలకు తెరయెత్తాము. కుస్తులు లేవు. అన్నిటికి వెతుక్కోడమే. కూర్మనాధ కవి గారు నిరుత్సాహులైనారు.

సరిగా బొబ్బిలికథలో బుగ్గమీసాల కథకుడివలె వీరి చాళుక్య సార్వభౌమ భూమిక తయారయింది. రాజు వేటకెళ్లే మొదటి సీనులు తీసేశారు. అవి వుంటే ' రార శోదాము దేటాకుయోగామె, నేరీనజీవాలు పారాడిపోకుండో మొదతైన ఆటవిక గీతికా వినోదముతో కొంతరక్తి కట్టి వుండేది. రాజమహేంద్రమను కొమరునకు పట్టంబు గట్టనెంచెడి చెడి ' పోలగరాజ్యము నేలుము తనయా ' మొదలయిన సీను కూడ తీసేశారు. అది యుంటే, రాజుకు కొడుకుపై గల ప్రేమ, సారంగధరుడి గుణగణము లెరిగిన మనస్థితి వెల్లడై, తరువాతి విషాద సందర్భానికి వెనుకపీటిగ రక్తి కట్టేది. ఇది లేకుండ ముందుగానే సారంగధరుడు పావురాయులాడుకొంటూ ప్రవేశించెను. తరువాతి రంగంలో చిత్రాంగి విరహావేదన, యింతలో పావురమువచ్చి వాలడం, ఆతర్వాత సారంగధరుడు రావడం చూపించారు. భగ్నమనోరథమైన కొమరుని యువే శకు ప్రత్యుపకారదీక్ష వహించి, చింపిరి బట్టలతో పక్కనంటు కొని పడియున్న, గయ్యాళి చిత్రాంగి పడకగదిలోకి ప్రవేశిం

చదమే రాజనరేంద్రుని ప్రథమ దర్శనము. రేచీకటి వలన టింటిలో జొచ్చునపుడు, యేవస్తు వెక్కడనున్నదో పరిశీలించు అవసరము వుండవచ్చును. రాజును చిత్రాంగి నెపుడు చూతుమూ కౌగిట జేర్తుమూ యను నత్కంఠ ముండవచ్చును. పెద్దవాడగుటచే నడుగులు తడబడ వచ్చును. కాని వేటకరిగిన బంటుమానిసి, తాను చిన్ననాటనుండి నివసించి తిరిగిన యింటిలో, కండ్లు తెలియని చీకటి కమ్మినను నిజగంభీరగమనోద్ధతితో నడునగలడు. ఇటుకాక కూర్మనాథ కవిగారు శార్వలికుడు ముచ్చుతలపుతో చారుదత్తునివట్టిల్లు జొచ్చినట్లు, తన యింట నతిథియై, తన్ను బ్రేమించి గారవించెడి ప్రభుసత్త ముండై, నిద్రించు డంకను భూపాలుని రాజ్యకాంతచే జంప వచ్చిన మాక్బెత్తు సేనానివలె-ముచ్చిలి చూపులలో, అడుగడుగు సందేహాలతో, భయముతో, అనుమానముతో, నవవధూముఖ చంద్రికావిలాస శోభితంబగు, చాళుక్యరాజ మహిషీశయనాలయంబును ప్రవేశించెను. ఈనటన సందర్భోచితంగా కనపడలేదు. తరువాత చిత్రాంగి సారంగధరుని పేరు తన్ను వంచించినవానిగ దెలిపినపుడు రాజు మూర్ఛిల్లిన యవస్థను కవిగారు బాగా చూపించారు. ఈనాటకంతో వారూ సంతోషించ లేదు. వారితో ప్రేక్షకులూ తృప్తి పొందలేదు. నేనుమాత్రం వీరు తెనిగించిన పుష్పబాణ విలాసంలో కొన్ని పద్యాలు, శ్లోకాలు వినుపించుకొని యానందించాను.

బి. వెంకటకృష్ణయ్య నాయుడు.

చిత్రాంగి వేసిన వెంకట కృష్ణయ్యనాయుడు వెంకట

గిరిలో కొన్నాళ్ళు నాట్యకళ నేర్చుచున్నారు. వీరికాయము పెద్ద యేపుగలది. ముఖము కూడ వయస్సుచేత కొంత ముదిరినది. వస్త్రముజూడ ముచ్చటగా కంపారీకున్నది. రైలుదిగి గడ్డము పెరిగి వాకిటవచ్చి నిలబడగానే సారంగ ధరుడు వచ్చెనేమోనని అనుకున్నాను. కాదు చింత్రాంగి అంటే, 'ఇదేమి రా పూతకని పట్టుకొచ్చి సారంగధరజారిణిగ చేయుచున్నారే' యని వెక్కసపడ్డాను. రెండోసీనులో తెర యెత్తారు. వేషముదాల్చి నిలబడ్డాను. రంగంలో - మన ఆయశ్యకట సంరక్షకుడు. దూరానికి చూచేవాళ్ళకు యౌవన మహాశిల్పకుల పీనను (రతీప్రతిమ)వలె, రవివర్మ హంసదమ యంతి చిత్రమువలె నిరుపమరూప సౌభాగ్యముతో జవ్వని పొగరు లూడిపడ కన్నులగట్టెరు. విరహావస్థలో సీతని యుభి నయము, సారంగధరుని ప్రతిమచూచి యుబ్బరకుడు ననస్థలు, జాబు వ్రాయుట, తరువాత సారంగధరుని సంబోధించి వలపు మాటలు అందించుట, అతని సుబోధలను వేర్వేరురీతుల నర్థ ము చేసికొని, ఆశావిమోహితయై వలుతెరంగు లాలోచిం చుట, ప్రవరాఖ్యుని పొందదలచిన వరూధినివలె తన యాశ్మ సంకల్పమును వెలిబుచ్చుకొనుట, ఆశాభంగమొంది సారంగ ధరునిపైగల ప్రేమను, సమర్పిత చిత్తమును, మెల్లగ మర లించి, మాత్సర్యక్రియా సంకల్పములను రేపుకొనుట, వీనిలో పట్టరాని మోహమునకును, భంగపడినమానాభిమానములకును, పొరలివచ్చెడి దుఃఖమునకును, సంకల్పించు గురాలోచనకును, నేర్పడిన భావ సంరంభమును మిక్కిలి చమత్కారముగ నభి నయించి చూపుచున్నారు. వీరి నడతలు ఆంధ్రనాటకముల భావి

స్థితిని సూచించునవిగ గౌరవించవచ్చును. ఒకచో భరత శాస్త్రజ్ఞులగు వెంపటి వెంకటనారాయణ మొదలైన వారు నాట్యాలంకార శాస్త్రయుక్తముగ విభావానుభవ సంచారీ భావములను విడదీసి పద్యమందలి ప్రతిపదార్థము తేటపడునట్లుగ నాట్యకళా ప్రసిద్ధమైన సాంకేతిక ముద్రలతో చిరంతన సాధనచే, భావ ప్రకటనానుకూలముగ స్వాధీనమై యున్న నేత్రహస్తాది యభినయములతో, నవరసములను వానిచే గర్వాది మనోవృత్తులను ప్రకటించుచున్నారు. వీరి నటన శాస్త్రసిద్ధము. భావరాగ తాళాభినయములలో విశేష పరిశ్రమ మొనర్చి సంపాదించిన వైదుష్యము. మరియొకచో సహజ జీవన ధోరణులలో పాశ్చాత్య నట పద్ధతులలో బయల్వెడలు భావ ప్రకటన రీతులలో కామక్రోధాది మనఃవృత్తులను ప్రాకృత పాటవంబున వెలిబుచ్చును, నవీన నాటకములందు రక్తి కట్టించెడి నాగరాజరావు, రాఘవాచారి మున్నగు రసాభినేతలున్నారు. వీరి యభినయము, రంగ మర్యాదలు, కొంతవరకు లెస్సగ నాలోచించి, కథా సందర్భానుకూలముగ నేర్పరచుకొనబడినను, నిర్ణీత నియమములు లేనందున యేనాటికానాడు మారుతూ చిత్తవృత్తిని పరిస్థితులను అనుసరించి యుండును. వీరి అభినయము హృదయాహ్లాదియయ్యును, పెద్దపదవులదాల్చియున్నను, ప్రమాణవిహీనమై నియమరహితమై, నిలుకడలేనిదై, యాంధ్ర నాటకాభినయ రీతులను నటుల స్వేచ్ఛాప్రవృత్తికి వదలివేయుచున్నది. ఇక వందలకొద్ది సామాన్యనటులు వాక్యార్థమును తెలుసుకోకుండా అభినయమర్యాద తెలియకుండా, సుసంగీతరీతు లరయకుండా

తమకు తోచినరీతిగ తామనుకొనిన దారులలో రసాభాసముగ వాడుచున్నారు. మనకుగల భరతశాస్త్రమును వదలుకోజాలము. క్రొత్తగ ప్రవేశించు పాశ్చాత్యభావ ప్రకటన పద్ధతుల నుపయోగించుకొనక తీరదు. భాగవతాల్లో విసుకుపుట్టించే అత్యంత సూక్ష్మమగు భావాభినయమును కొంతతగ్గించి, సత్వరముగ, తెలివితేటలకన్న రసావేశ మెక్కువ బయటపడునట్లుగ, భారతీయాభినయపద్ధతుల సాధుపరచి, విపరీతభావ ప్రకోపమును చూపించు బయస్కోపు అభినయానికి సరససాధుత్వ మొనగూర్చి, స్వాభావికాభినయమును, సాంకేతికాభినయమున " సమన్వయపరచి, నాటకపాత్ర స్వభావప్రదర్శనంబులకు కొన్నిపరిమితులను, నియమములను, లక్షణములను, మర్యాదలను నిర్ణయించి, వానికనుకూలముగ నాడుచు, నాట్యకళ లోకస్వరూప మొసంగెడి స్థితి భావికాలములో రాగలదు. ఇట్టి సమన్వయము నాయుడు గారి నడతలతో నవీననాటకముల రసస్ఫూర్తిని త్వరితగతిని జూపించుచు సామాన్య జీవితానుభవములలో గోచరించు స్వాభావికరస ప్రాచుర్యరీతుల నగుపరచుచు భరతశాస్త్ర సమ్మతమగు నొద్దికలతో జెలువార నభినయించిరి. వీరు చూపిన ప్రతిపోజు, చిత్రాకారముగ శిలాశిల్పితపాటవంబున రసభావ సామంజస్యమేపార, నపూర్వముగ, స్వతంత్రముగ భావికళా పరిణామ సూచకంబుగ, పండితజనామోద వాహకంబుగ నుండెను. పూతకికి తగునని యనుకొన్న బిట్రిగుంట రైలు గార్డులో నింతటి యపూర్వకళాచాతుర్యము, నటవిద్యాపరిజ్ఞానము, సాధనవిశేషము గోచరించినవి. ఏపుట్టలో

యేపాయున్నదో యెవరు తెలుసుకోగలరు! అగాధగర్తేషు మహార్ణవస్య సంత్యేవరత్నాన్యమిత ప్రభాణి । తథాపి యోగ్యాని యథాసుమాని వృథాభజంతే గిరిగహ్వరాణి। నాగరాజరావుగారీనాయుడుగారిని శిష్యున్ని చేసి పంపినందులకు మూకను అలరించకున్నను, నాట్యకళావిచక్షణులకు ప్రాచీన నవీన నాట్యమర్యాదల సమన్వయ స్వరూపమును చూపి నాయుడుగారు చిరస్మరణీయులై మాబోంట్ల యభినందన వాక్యాంజలుల కర్హు లగుచున్నారు. రత్నాంగి వేసిన గోవిందరావు నాయుడు వేషము బాగానేవుంటుంది అభినయం కూడ జాగ్రత్తగ నేర్పుగ చేస్తాడు.

రామదాసు నాటకానికి బయటనుంచి రామాయణం సర్వేశ్వర శాస్త్రులుగారు, ఘంటసాల రాధాకృష్ణయ్యగారు, సరస్వతి రంగస్వామి అయ్యంగారు వచ్చియుండిరి. చిల్లర వేషాలలో రామమోహన్ తాలూకు కృష్ణుడనే కుర్రవాడు వేశ్యవనితా భూమికలోను, సితారాబీగము వేషం లోను, మోహనీయ రూప లావణ్యముతో, మంచి చకచకతో జూడ ముచ్చటగ నుండెను. శిశు తక్కువైనది కాని, సితారా స్వరూపాని కీగను మిక్కిలి తగియుండి, తురుష్క జనానాల లోని గులాబీ సుమకోమల సుందరాంగుల రూప వైభవమున మెరుగారుచుండెను. రఘురాముని వేషముదాల్చిన గంపల సుబ్బారావు అను బాలుడు చాల కాలమునుండి బాలవేషములలో కర్పిదు పొంది ఆసుచూ, యీ వేషమునుకూడ చక్కగా నిర్వహించెను. రంగస్వామి అయ్యంగారు గోపరాజు పెండ్లాము కమలాంబపాత్ర మభినయించినారు కాని

వీరి శక్తి సామర్థ్యాలకు తగిన యవకాశ మీ వేషములో కనుపడలేదు. సర్వేశ్వరశాస్త్రిని గూర్చి రామదాసు మీఁది ప్రత్యేక లేఖలో ముచ్చటించి యున్నాను.

బందరు దేశీయ నాటక సమాజమువారు శ్రీ యజ్ఞనారాయణ శాస్త్రిగారు రచించిన లంకాదహనాన్ని అభినయింబడిని నటప్రకాశిక కొసంగిరి. ఇందు పింగళి వీరయ్యగారు ఆంజనేయ వేషమును దాల్చిరి. వీరి వేషంలోను నటనలోను కనుపించిన ప్రత్యేకవిషయ మేమిటంటె, సామాన్యంగా నటులందరు ఆంజనేయులకోసం యేర్పడ్డ బొచ్చు చొక్కాను పెద్దతోకనుధరించుచుండ వీరయ్యగారు యిట్లాంటి వనేచరరూప సాదృశ్య మభిలషించక కొంచెము యీడు ముదిరిన బుద్ధిమంతుడివలె, రాయబారివలె, కొంచెమించుమించుగా మానవునివలె తోఁకలేని నగుపర్చారు. ఆంజనేయుడు నిజంగా కోతే అయినయెడల నారదతుంబురాదులతో డీకొని గాంధర్వ గీతికా ప్రపంచనమొనర్చలేడు. నవ వ్యాకరణముల సాధించలేడు. రావణ సభాంగణంబున సద్ధర్మముల నుపన్యసించ లేడు. ఈ ప్రతిష్ఠ కోతిరూపుతో సమన్వయ మొందదు. ఆంజనేయునకు మానవ సాదృశ్య స్వరూప మొసంగి కార్యభారమును వహించిన రాజ కార్యవ్యవహర్తగ, చూపినందుకు, వీరయ్యగారిని మెచ్చుకొంటున్నాము. ఈ ఆటలో నునర్ల గామచంద్రుడను పిల్లవాడు సీత వేషమును మిక్కిలి రసవంతముగ నభినయించెను. వడ్డిరామయ్యగారి లంఖిణి కొందరు చూపరులను సర్వదా దనియించుచుండును.

నటప్రకాశికకోసము మొదటిపట్టులో ఆడిన చివర ఆట కృష్ణలీల. ఇందు నెల్లూరి నాగరాజరావుగారు కంసపాత్రను ధరించిరి. ఈ ఆట కృష్ణలీలయని పిలువబడినను నిజంగా కంస మోక్షమని చెప్పవచ్చును. ఇదియొక సీనికు నాటకము. కర్ణాటక దేశంలో కొన్ని సమాజాలు పెక్కు మంది పిల్లవాండ్రను చేర్చి విచిత్రమైన రంగపరికరములతో, పిస్తోలు పేలేటప్పటికి భ్రమదుజ్వల చక్రగర్భములో చక్కని బాలకృష్ణుడగుపడుట, స్టేజి మీదికు గుర్రపుబండీవచ్చుట, జైలుగోడలు విచ్చి పోవుట, యమున దారిచ్చుట, కాళీయమర్దనము, బృందావన లతానివాసములలో గొల్లబొట్టెలగూడి 'అంగనామంగనా మంతరే మాధవో' యని ముచ్చటలాడు ముద్దు కృష్ణుడు, విశ్వరూప సందర్శనాలు, కంసుని సభావేదిక, మొదలైన ట్రాన్స్ఫరు సీనులు విచిత్రంగా చూపుతారు. పుడిపీ పిల్లవాళ్ళు తీయని మందహాసముతో, వచ్చిరాని వయ్యారముతో, గోప బాలికా భూమికలతో తళతళలాడుచు, పకపకలాడుచు, ముచ్చటలీను మురిపెంపు రాసులై మెరయుచుందురు. ఇంతటి రంగచమత్కారము, బాలకనటవర్గము, వస్త్రాభరణ సామగ్రి, లేనివారు కృష్ణలీల నాడకూడదు. కృష్ణపరంగా అయితే నేను చెప్పిన మాటనిజము. కాని యీనాటకము కంసవిమోచనమని తలచినయెడల కంసుని స్వభావమును, మనోవృత్తిని గుర్తించి యందలి తత్వమును గ్రహించి ప్రకటింపగల నటశేఖరులు దీని నొకింత రమ్యముగ జేయగలరు. బందరు కంపెనీల పేదహంగులో చింపిరి రంగములో నాగరాజరావుగారు యీనాటకాన్ని కొంత అర్థయుక్తముగ చేసిరి.

కంసుని స్థాయీభావము భయము. భయసాధనచే నైహిక బంధములు తెగినవారు.

శా॥ కామోత్కంఠతగోపికల్ భయమునన్ గంసుండు వైరక్రియా
సామగ్రిన్ శిశుపాలముఖ్యనృపతుల్ సంబంధులై వృష్ణులున్
ప్రేమన్మీరలు భక్తినేము నిదెచక్రింగంటి మెట్లైనను
ద్దామధ్యాన గరిష్ఠుడైన హరిజేరన్ వచ్చుధాత్రీశ్వరా॥

కంసుడు నిజప్రాణసంరక్షణార్థము దేవకిసంతతిపై పగబూనెను. భాగవతాది పురాణాలలో యీతని దుశ్చేష్టలు, క్రూరోపాయములు దేవకీవివాహసందర్భాన ఆకాశవాణి పలుకులు విన్నతర్వాత మొదలిడినట్లగుపడును. హిందుస్థాని ఫిలిమ్‌కంపెనీవారి కృష్ణజననం, కృష్ణలీల, కంసవధల ఛాయానాటకాలలో కంసుడు మొదటినుంచి దుండగీడుగ, త్రాగుబోతుగ, సాధుద్వేషిగ, పితృద్రోహిగ, బంధువిరోధిగ. మన్నట్లును అల్లరిపశుచుల వెంటగొని తండ్రిని బంధించి గద్దెనెక్కినట్లును చూపుచు కంసునొక క్రూరరక్కసిగ చిత్రించియున్నవి. ఈ వృత్తాంతము పురాణాలలో కానరాదు. నాగరాజరావు పురాణపక్కనే అవలంబించి; దేవకి కల్యాణాంతమునుండి భయావిష్టుడై తనమేలు చూచుకొను గృహస్థుడుగ కనుపించెను. హిరణ్యకశిపుని వేషమందువలెనే కంసభూమికలో కూడ చక్కని రాజలక్షణాలు, గృహస్థమర్యాదలు, మానవసైజమైన సద్గుణస్ఫురణ చూపించారు. చివరకు శిశులన్ని వమ్ముగచెల్లిపోయి కృష్ణుడు మధురానగరిలోని మల్లకూటమును ప్రవేశించగానే, నాటక్లా సమరాంగణంబున నొక మామా

తమిస్రమను నెపోలియను ధీరాగ్రేసరుని డెంద మాక్రమించినట్లు చావు నాటికి సీజరు చక్రవర్తి యొక్క యనిమేషబుద్ధి వైశద్య మహాంకారపటలీ పరివృతంబైనట్లు, కంసుని యుల్లమున చావు దరిజేరిన భయోత్పాత తరంగము లావిర్భవించి, భావనాశక్తి శిథిలమై, బుద్ధిమాంద్య మేర్పరచి, యల్లనమూర్ఛావస్థ దెచ్చి పెట్టుచుండెను. మాయాశిశువు మింటికెగయునవుడే చూపుల బరిభ్రమించెనో వానినే గ్రమ్మర బరవుచు నేయెడనుండి కృష్ణుడ రుదెంచునో, వీకపిసుగునో యను భ్రాంతితో చేయునది తోచక వల్లాడుచుండెడి పట్టులను మిక్కిలి విచిత్రముగ నెల్లూరి నటకేసరి చూపియున్నారు. భీభత్సభయానకాదుల కితని మించిన నటుడు కానరాడని విన్నవించు,

భవత్కృపాపోషిత విమర్శన సామర్థ్యమున కులుకులాడు,

సూరిశాస్త్రి.

శ్రీరామ నాట్యలేఖలు.

V

ఆంజనేయ నటేశము.

రామచంద్రా!

నటనన్నా, అభినయమన్నా, యేవోలేని భావాలు తెచ్చిపెట్టుకుని కళ్లూ, చేతులూ, వళ్లూ, తిప్పుకుంటూ చూచే వాళ్ళకు వొకవిధమైన భ్రాంతికలిగించేపనికి యర్థమగుచున్నది మామూలు సంసారంలో తటస్థించే అవస్థలను మించి, అసామాన్యంగా వుండే పెద్దపోకడలను తెచ్చిపెట్టుకొని, వాటిని రక్తిగా చూపగలవాడే మంచి నటుడనిపించుకొంటున్నాడు. ఇట్లాంటి యలౌకికసందర్భాల్లో యెవరెక్కువ కొత్తతరహాలు చూపగలిగితే వాళ్ళనే మహానటులంటున్నారు. నిజమే! తనకు లేనిది, సామాన్యంగా కనపడంది, తెలివిబలంచేత తెచ్చిపెట్టుకొని కనపడడం, అట్లానటించడం, గొప్ప ప్రజ్ఞయే. కాదనను కాని, మొత్తంమీద యెంత తెలివిగలవాడైనను తనస్వభావానికి, వుద్దేశ్యాలకు, మామూలునడతలకు సరిపోయే పాత్రలనే మిక్కిలి వొప్పిదంగా అభినయించేటట్లు కనిపిస్తుంది. మా తెలుగు నాటక సమాజాలు చాలావాటిల్లో

వాక తెలివిగలవాడు పదిమంది కూళలను వెంటవేసుకుని మేళంకట్టి, అన్ని పెద్దవేషాలు తనేవేస్తూ, తన ప్రకృతికి భిన్నమైనపట్లలో రక్తికట్టించలేక, భంగపడుతూ వుంటాడు. ఇప్పుడిప్పుడు జయలుదేరిన వ్యాపారనాట్య సమాజాలలో పెక్కుమంది నటులుండి యుచితపాత్రధారణ కవకాశముంటు న్నది. కాని అక్కడకూడా యేసంగీతమో, రూపసౌంద ర్యమో, పెద్దనటుడి ముఖ్యలక్షణమని తలచి యీ సంపత్తు వున్న వారికే ప్రధానపాత్ర లిచ్చుచున్నారు. ప్రతివాడి నైజంలో, నిత్యానుభవంలో, కొద్దోగొప్పో కామక్రోధాలు చేరుచుంటవి. కనుక యేదోవిధంగా శృంగార వీర రసాలను కొంచ మనుభవసిద్ధంగా చూపగలరు. శోకరసంకూడా జీవుల నిత్యానుభవమైన దుఃఖావల్ల యేర్పడుతూ, సామాన్యంగా స్త్రీవేషధారులందరు శృంగారాభినయము తరువాత చులక నగా, రక్తిగా, చూచువారి కడుపులు తెగిపోవునట్లు ప్రకటించ గలిగియున్నది. కాని భక్తిరసం సామాన్య నిత్యానుభవం లోనిదికాదు. దీనిని లౌక్యులు తెచ్చిపెట్టుకొనుటకూడ కష్టము. దాని అనుభవము కలవాళ్ళే దాని నభినయింప యోగ్యులు. అట్టి అనుభవసిద్ధమైన భక్తిరసాభినయములో ఆంజనేయ నటేశము తన నిత్యప్రవృత్తిని వెల్లడించుకొంటూ యౌరుల కవలీలగ నందరాని తెరవుల విహరించుచున్నాడు.

నటేశము చిన్ననాటనుంచి సహజంగా రామభక్తిగల వుపాసకుడు. 1911 లో పచ్చయప్ప పాఠశాలలో చదు వుతూ, తొలిసారి ఆంజనేయవేషము దాల్చినప్పుడే యీనాటిదా పాత్రను వేషధారియై నటించడం లేదనిన్నీ, నిజభక్తి పార

వశ్యమును వెల్లడించుకొంటున్నాడని స్పష్టమైనదట. తరువాత 13 లో మైసూరు పండితులు, అరసులు, యెదుట నాడినప్పుడు ప్రత్యక్షంగా ఒక పెద్దకోతి, చుట్టూ గోడలు తలుపులు బిగించివున్న నాట్యరంగంలో ఆవిర్భవించి, 'ముఖ్యప్రాణదేవరు' సాక్షాత్కరించెనను విశ్వాసమెల్లరకు గలిగించి యదృశ్యమైనదని వినికిడి. ఈవింత చూచియున్న మంత్రసిద్ధుడు ఒకడు నటేశంగారి యోగ్యతను గమనించి యాంజనేయ మంత్రము నుపదేశించెను. దానిని యథావిధిగా జపించుకొంటూ, చక్కని భక్తిశ్రద్ధలతో నియమాలతో నడుచుకొంటూ, నటేశము కలియుగాంజనేయులను సార్థకబిరుదమును వహించి, దానపరుడై, అర్ద్రచిత్తుడై, నీకృపామహిమచే, సామాన్యంగా ఆశ్రయించినవాళ్ళని గుల్లచేసి దివాలా తీయించే నాట్యకళలోనే, దినదినాభివృద్ధి పొందుతూ సుఖించుచున్నాడు. తిరుపతి వెంకటేశ కవిశేఖరులీతని యాంజనేయాభినయముజూచి యిది నాటకవేషము కాదనియు, సీతమ్మగారి వరప్రసాదాన చిరంజీవుడై నిలచియుండి, వాయుతనయుడు, యీనాటి రైలుకూతలకు ఫ్యాక్టరీపొగలకు, కలిబుద్ధులకు బెదరకుండా, ముల్లోకములు తిరుగుచుండునట్లు నటేశకంపెనీవారి యాటవల్ల రూఢియైనదనియు, పద్యరూపంగా ప్రశంసించి యున్నారు.

నటేశము అనుభవభక్తుడు. అందులో అంజనేయోపాసి. ఈవేషము వేయుటలో నితడు యథార్థంగా తాను రామకార్యముల సాధింప నియుక్తుడైన దొల్లిటి కోతిరేడుగ దలచుకొననే కాని, రామునిగుణవిభూతులకు మెచ్చి మొదటి

చూపులో నెత్తి భక్తి ప్రేమ విశ్వాసప్రవృత్తులు పులకరించి పెల్లుబ్బ దాసుడై, సహాకరుణంబుగ, నిరీక్షక, తపచిత్తము గ శ్రీరామ పాదారవింద సంసేవన కర్పించిన సాధుత్వమును, తన్మయత్వమును కనపరచునే కాని, అతుపచ్చ బొమ్మచొక్కాయిలో పిచ్చిగంతులు, వెకిలిచేష్టలు, కోతివేషాలు, చూపనేర్చిన నాటకనటునివలె యగుపడడు. ఇతడు లంకాదహనంలో సాధక హనుమంతుడి ప్రవృత్తిని, గరుడ గర్వభంగంలో సిద్ధభక్తుల యోగి లక్షణాలను, సందర్భోచితమైన యీామర్భేదాలతో ప్రకటించగా చూచియున్నాను. లంకాదహనంలో ఆంజనేయులు సుగ్రీవునికి పట్టము కట్టించడము, వాలిని చంపించడము, తరువాత సీతకోసము వెతకడము, లంకాధీసునకు తన రాక నెరింగించుటకు లంకలో కొంత యల్లరి చేయడము, తరవాత అమ్మవారిని దర్శించడం, రావణరాజ సభలో రాయబారము, లంకాదహనము మొదలైన లౌకిక వ్యవహారముల నన్నిటిలో-అప్పుడప్పుడే మొలకెత్తి అతితీవ్రముగ సంక్రమించి ప్రాకుచుండిన రామసేవా పరత్వము, పుత్సాహము, భజనకీర్తనాది రాజసోపాసన వైఖరులు దేలుచుండును. అప్పుడప్పుడు భక్తిపరవశుడై యొడలెరుంగని యావేశముతో నగుపడియు, లంకాదహనములోని యాంజనేయ భక్తిస్వభావము లౌకికరాజ సక్రియంబు లనుసరించి యుండును. దీనిలో కూడ నటకము చాల నిగ్రహము, ఔచితి, పారవశ్యము కనుపరచుచు, చేతలవలనకన్న పాటల వలనకన్న, మూాక సూచనలచే నెక్కువగ తన రామసేవా పరాయణత్వమును, రామకార్య ధురంధరత్వమును చూపించు

కొనెను. సామాన్య నటులు మట్లమీద సంగీత ప్రసంగాన్ని చలాయిస్తూ, ఆంజనేయ పాత్రనంతను ఒక విధమైన నాట్య సంగీత ప్రదర్శనావకాశముగ నెంచి, యప్పుడప్పుడు కోతిచేష్టల నభినయించుచూ, అల్లరితో, పాటలతో, తమ వేషవిధి నెర వేర్చుచుందురు. నటేశ మింతకన్న నెక్కువ భక్తలక్షణము లగుపరచెను. అశోక వనములో రాక్షసస్త్రీ పరివృతయై, 'జానకీ విమలల్లీభిః పరీతేవ మహౌషధిః' వలె, చింతాకుల నడుమ మిణుకులాడు ఖద్యోతమువలె, తొలుదొల్త కనుగట్టి నప్పుడు ఆంజనేయుని యుల్లమున మొలకెత్తు తలపుగుత్తులను నటేశము చమత్కారంగా చూపించారు. దక్షిణాది అడ వులు తిరిగితిరిగి యెచ్చటను సీతను పొడగాంచనేరక, నిర్విణ్ణు లై, యలసి సొలసి, ప్రాయోపవేశ మొనర్చి, కంఠగతప్రాణు లై, యావల సంపాతిపలుకు లాలించి, తెప్పరిల్లి, రామనామో చ్చారణ శక్తిచే నుదధి లంఘించి, లంఖిణి మొదలగు రక్కసి బంటుల గెలచి, యక్షమాయల దరించి తుదకు సీతను గను గొన్న సంతసము, యిదియు రక్కసి సేతలే మోనను భ్రాంతియు, విరోధి రాజ్యమున నొంటరిగానున్న సీతకు తన యుదంత మెరింగించి ప్రత్యయగౌరవ మొందుటయు, మున్నగు భావ ములు అప్పట్టున నాంజనేయుని బాధించు చుండును. వీని నన్నిటిని నటేశము చక్కగా చూపినాడు.

గరుడగర్వ భంగములో ఆంజనేయుడు త్రేతాంతమున రామావతారము ముగిసినది మొదలు ప్రాణాపానముల గట్టి పెట్టి యోగారూఢుడై యున్న తెరవును చూపించును. ఈ నాటకంలో సత్యభామ తనంతటి భక్తిప్రేమ లింకొకరికి

లేవనియు, బలరాముడు తనంత బలశాలి లేడనియు, గరుత్మంతుడు తనంతటి వారి నేవాహకుడు లేడనియు గర్వపడుచుండిరి. ఇది నారదునికి విచిత్రంగా తోచింది. కృష్ణుడుకూడ వీరి గర్వాల కచ్చెరువొందు చుండెను. శ్రీకృష్ణ నారదులు ఆలోచించి గరుత్మంతుని వలన బలరాముని బలగర్వమణచి ఆంజనేయునివలన వీరిరువురికి వినయసౌశీల్యముల యమేయ ప్రభావమును నిదర్శింప దలచిరి. ఇప్పట్టున సర్వసంగ పరిత్యాగియై, సంకల్పశూన్యుడై, నిరహంకారుడై, యోగసమాధిలో నిలిచియున్న ఆంజనేయుని రావింపవలసి వచ్చెను. నారదుడు వెళ్ళి యెన్నివిధముల స్తవించినా కదలడు. విష్ణుస్మరణ చేసినా యులికిపడడు. చివరకది యుపాయము కాదని రామమంత్రమును బిగ్గరగా జపింప మొదలిడెను. ఆంజనేయుడు యోగారూఢుడై యుండియు, రామనామోచ్చరణ వీచికలు వీనుల సోకగానె, దానిలో నిస్సంకల్పముగ జేరి, నామమందు కొని, యింకనూ మైమరచియే, అదివరకు అంతర్భావమున ధ్యానవీథిలో నిరంతరావర్తమొనర్చుచుండిన రామమంత్రము నకు వాక్ప్రకాశ మొసంగి, నారద భజనలో లయమొంది, పాల్గొనెను. నిస్తబ్ద సమాధిలోనుండి నేమియు వినక స్థిరచిత్తుడై స్తంభించిన ఆంజనేయుడు క్రమముగ, నిస్సంకల్పముగ దాని ననుచ్ఛరించుటయు, దురిత సంభరితమగు కలికాల మహాసన్నమగుచున్న ద్వాపరాంతమున గూడ రామస్మరణ మున్నదాయని యచ్చెరువందుటయు, నయ్యది వీనుల దాకునందున పరమానంద పరవశు డగుటయు, నీ ప్రవృత్తులన్నియు, మానసకోశమందుదయించిన వ్యభిచారీ భావక్రమంబున

గాక, బుద్ధివ్యాపారమే నశించిన యాత్మ ప్రవృత్తివలన, జగన్మయమైన బ్రహ్మానంద సంపర్కమున, నేర్పడినట్లునూ, నటేశము చక్కగా యోగరహస్య మెరింగిన నేర్పుతో నభినయించి చూపెను. లంకా దహనములో కన్న గర్భభంగములో సీతని తత్వ పరిజ్ఞానము, అభినయ సామర్థ్యము యెక్కువగా కన పడ్డది. తరువాత గరుత్మంతునితో గినుకులాడు సందర్భమున కూడ లంకాదహనములో లంకిణిని యులికించు దానికెంతయో భిన్నముగ జూపించెను. నిజంగా కలియుగాంజనేయుడను బిరుదీతనికే చెప్ప నొప్పియున్నది.

ప్రహ్లాద నాటకంలో నటేశము హిరణ్యకశిపు వేషాన్ని వేశాడు. రాక్షస ప్రభువుగా వూహించి అభినయించినను, మంచి రాజదర్గా, నిగ్రహము చూపించి పూర్వపుకత్తులో మేటి నటుడనిపించుకొన్నాడు. ఇందులో నాగుమణి అనే నటీతిలకము ప్రహ్లాద వేషమును రసవంతంగా ఆడెను. ఈవిడ సీత వేషంలోకూడ బాగున్నది. సాధుత్వము, సౌశీల్యము, భక్తి, నెమ్మది చూపవలసిన వేషాలకీమెరూపము, నడతలు, చూపులు, యొద్దికలు మిక్కిలి యొప్పిద మగుచున్నవి.

నటేశం కంపెనీవారు దశావతారమనే నాటకాన్ని ప్రదర్శించారు. దీనికి కథాసంధి యేమీయుండదు. ఒక్కొక అవతారము ఆవిర్భవించుటకు పూర్వము జరిగిన సందర్భములు చూపబడి విష్ణుమూర్తి ఋషులకు దేవతలకు సాక్షాత్కరించి, యవతరించి భూభార మడంచెదనని చెప్పి తరువాతనే తదవతారపు నిమిత్తకారణంబైన కథాంశము చూపబడును.
• వేదానుద్ధరతే జగన్నివహతే భూగోలముద్బిభ్రతే

దైత్యాన్ దారయతే, బలింఛలయతే, క్షత్రక్షయంకుర్వతే। పౌలస్త్యంజయతే, హలంకలయతే, కారుణ్యమాతన్వతే। మ్లేచ్ఛాన్ మూర్ఛయతే దశాకృతికృతే కృష్ణాయ తుభ్యంనమః।" అనువరుసలో మత్స్యాది కృష్ణపర్యంతముకల దశావతారములను సందర్భోచితముగ జూపించిరి. ఇందలి పద్యములు చాలవరకు పోతన భాగవతమునుండి సేకరింపబడినవి. కీర్తనలు కృతులు, పాటలు, సామాన్యంగా తెలుగు లోకాన వాడుకలో నుండు గీతికాజాలమునుండి సంగ్రహింపబడినవి. ఇందుచేత నాటకము మొదటినుండి తుదివరకు మిక్కిలి మనోహరమైన పద్యగీతములతో నిరుపమలావణ్య మేపారియుండెను. వచనము మాత్రము కవికల్పితము. కాని యిది బహుతక్కువ. మొత్తముమీద నిది పోతరాజును నాట్యరంగ మెక్కించెనని చెప్పవచ్చును. ఆంధ్రుల జాతీయగీతముల పాడుచు సుప్రసిద్ధమహాకావ్యములలోని పద్యరత్నముల జిలికించుచు ప్రాచీన పౌరాణిక కథలకు సంబంధించిన తెలుగునాటకములు కూర్పబడవలెననియు, అందుచే మన కావ్యములకును పాటలకును నవ్యజీవన ప్రచారము నొసంగి కుప్పతిప్పలుగ ఖండకావ్యాలు బయలుదేరెడి యీ కాలములో బెట్టు బుక్కుల చదువజాలని యల్పబుద్ధులకు ప్రాచీనాంధ్ర మహాకవుల కావ్యగీతికలను నాట్యవినోదమూలమున నందించవచ్చుననియు, నమ్మెడి వారిలో నేనొకడను. ఇట్టి ప్రయత్నము నటేశకంపెనీవారి దశావతారమున కొంతవరకు సిద్ధించినది. ఇందు నటేశుడు హిరణ్యకశిప వేషమును, అంజనేయ వేషమును, బలిభూమిని ను, మరికొన్నిటిని దాల్చి యభినయించెను. బలి వేషు

ములో మిగుల ప్రశంసనీయముగ నాడెను. మోహినీరూప
ములో నాగుమణి యతులిత చాకచక్య ము గు బర చె ను.
తెలుగుకవులందరిలో పోతరాజు చంచల ప్రవృత్తుల జిత్రిం
చుటయం దసమానుడు. అందు మీాదు మిక్కిలి అమృత
మథన సందర్భమందు దేవదానవులు కవ్వపుకొండ నె త్తెడివిధ
మును, మోహిని నడకలను యసదృశ వైచిత్ర్యమున వర్ణించి
యున్నాడు.

సీ॥ పాలిండ్లపై నున్న పయ్యెద జారించు
జారించి మెల్లన చక్కనొత్తు
దళ్కుదళ్కను గండ ఫలకంబు లొలయించు
నొలయించి కొంగేలు ముజ్జగించుఁ
గడుమెఱంగులు దారుకదకన్నులల్లార్చు
నల్లార్చి తెప్పల నందగొలుపు
నవరనిదరహాస చంద్రికజికిలించుఁ
జికిలించి కెమ్మోవిఁ జిక్కుపరచు
తే॥ దళితధమ్మిల్ల కుసుమ గంధమ్ము నెరపు,
గంకణాది ఝణంకృతుల్ గడలుకొలుపు
నొడలికాంతులు పట్టులే కులుకఁ బారు.
సన్నవలి వంపుబయ్యెద సౌకలింప॥

నటేశ సమాజపు నటీతిలక మీాపద్యార్థమును
ప్రత్యక్షరార్థశోభితంబుగ నభినయించి మెరిపించినది. మరల
వీమె పరశురాముడుగను, ప్రహ్లాదుడుగను, సీతగను ప్రవే
శించి మిక్కిలి సామర్థ్యముతో నిర్వహించెను. జమదగ్ని

వేషధారికూడ ప్రశంసనీయుడే. నటకకంపెనీలో నటులందరు కడుంగడు నిగ్రహముతో ఆడనేర్చినవారలే.

కొంచెము నిగ్రహ విహీనమై నటన వినోద రత్నాకర పి. రంగనాయకులు నాయుడుగారి హాస్యాభినయమం దగుపడును. ఈయన పలువిధమైన యిమిటేషను ఆచారి. బౌద్ధావతారాన్ని స్ఫురింపజేయు ముఖకవళికతో, కండుంగడు విప్పారిన నాయనదృష్టి కలవాడు. భరతశాస్త్రపు నడకలు, సంగీతము, తాళప్రశంస రాగపరిచయము, అభినయము, బయస్కోపు వైఖరులలో ముఖాంగ ముద్రలందు నవరసములను, సర్వభావములను ప్రకటించు నేర్పు, హాస్య నటనయే కాక, వీర గంభీర భయానకాది స్వరూపముల జూపు తెలివి, మున్నగు ప్రజ్ఞలెన్నిటినో సంపాదించి హాస్యవైఖరిలో వీనినన్నిటిని చూపగల ప్రౌఢ. నిగ్రహము లేదని కొందరాక్షేపించెదరు. కాని 'ఏకోహిదోషో గుణసన్నిపాతే నిమజ్జతీందోః కిరణేష్వివాంకః' అన్నట్లు యీలోపమును సైచి బందరులోని రసజ్ఞశేఖరులు, యిన్ని ప్రజ్ఞలు గల హాస్యనటకుని చూడలేదని మెచ్చుచు గొల్ల వీరన్నగారి కొప్పిదమైయున్న 'వినోద రత్నాకర' బిరుదమాతనికిస్వర్ణపతకసమేతంగాసమర్పించినారు.

ఇట్లు సమర్పించుకొను నాట్య వృత్తాంత విలేఖరి.

పురాణం సూరిశాస్త్రి,

శ్రీరామ నాట్యలేఖలు.

VI

కన్యాశుల్కము.

లీలావినోదా! రామచంద్రా!

అప్పారావుగారు యెట్లాంటి నాటక రత్నాన్ని కల్పించాడని మనవిచేయను! చూడడానికి పెద్ద నవలవలె వుంటుంది కాని, ఆడవచ్చేసరికి కన్యాశుల్కంలో కనుపించే పోకడలు, స్వభావాలు, ప్రత్యేక విశ్వాసాలు, తళుకు సొబగులు, మరెక్కడా కనపడవు. పేరునుపట్టి విచారిస్తే కథంతా లుబ్ధావధానుల వ్యవహారం, అగ్నిహోత్రావధానుల కన్యావిక్రయ వ్యాపారం మటుకే వుండవలసి వుంటుంది. ఇందులో గిరీశం చేసే పని యేమీ కనుపించదు. మధురవాణి, రామప్పపంతులు, కరటకశాస్త్రి వున్నదానికి, తెలిసియూ, తెలియకను, తోడ్పడుటకు అవసరమయి యుండవచ్చును. కాని అక్కడకూడ పిల్లను కొనుక్కొనే ముసిలిలో భీతి గలుగవలసిన శాస్తి, దుష్పరిణామము, చూపించడానికే వీరుచేసిన కథాభాగము జతయైనది. గిరీశం వృత్తాంతమంతా కన్యాశుల్కగాథకు సంబంధించి లేదు. కాని అప్పారావు యీ యొక్క ఆటలో అనేక రకాల సాంఘిక మూర్తులను చూపించ నెంచాడు. ఒకచెంప గిరీశం కొంచె

మింగ్లీషునేర్చి, దొరల తరహాలు పట్టించుకొని, చదువెక్కువ అంటక పోయినా, డబ్బు దుగ్గాణీ, పేరు పెంపు, వుద్యోగము సద్యోగము యేమిలేకపోయినా, పెద్దచదువరివలె ధనికునివలె బింకాలు నరుకుతూ, పోజులుపట్టే, నవీనవిద్యతోసంబేరుల దుర్లక్షణాలను కనుపరుస్తాడు. వీనిమాటలలో దేశాభిమానం నేషనల్ రిఫారమ్ మొదలయిన పెద్దపోజులు కనిపిస్తూ బుద్ధులు మాత్రం నీతివిహీనంగా వుంటవి. బ్రతుక నేర్చినవాడు గడుగ్గాయి. సమయముగుర్తించి నడువనేర్చిన లోకసంచారి. కృతిపాండిత్యానికి, వచ్చిననాల్గుముక్కలను పెళపెళదబాయించడానికి లోటులేదు. ఆడ్రెస్సు, ఆ నడక, ఆ చుట్టపీల్చడం, ఆ యెకసక్కెం, ఆపలుకులు మన దేశంలో మరే వేషానికి యిచ్చి యుండలేవు. కాని గిరీశం అడ్డంకుల దప్పించుకునే యుక్తికల వాడైనా బండబారిన దుశ్చింతకలవాడు. కొన్నిసందర్భాల్లో విచికిత్సయు, బెదురుపాటు, తనతెలివికి తానే సంతోషించుకొను లేతబుద్ధి కలవాడు. ఈగడుగ్గాయి కెదురుగా వెంకటేశాన్ని అమర్చాడు- మామూళ్యాల సరములుగూర్చే మేటకోవిల. చదువుకు పట్నాలు జేరి పల్లెటిపొలాలలో గేదెలుకాచే బుద్ధి మాంద్యమింకా వదలక, బాగోగు లేమి తెలియక, పోజులుపట్టే పెద్దవాళ్లసాంగత్య మభిలషించుచూ, మంచికన్న చెడ్డను లీలగా నలవరచుకొను మూఢవిద్యార్థులలో వెంకటేశంవొకడు. ఇప్పటికాడీ పరిభాషలో పల్లెటిగబ్బిలాయి. గబ్బిలాయికూడ కాదు. కోటులేకుండా, ధోవతిలోపల మడచిన షర్టుమీద వంకరగా ఫరంగీ కంటాభరణ పీలికనుధరించు వాడుకాదు. కాని వట్టి యవివేకి, విశ్వాసి. తెలివిలేమిని సర్వదా సర్వత్రగనపరచు

జడసత్వము. గిరీశ మెంతపోకిరీజాణయో వెంకటేశ మంతటి ముగ్ధచేతస్కుడు. బుచ్చమ్మకూడా వట్టిముగ్ధయే. వీళ్లిద్దరు అంతనిర్ధూమ ధామము గడుసుబొంద అగ్నిహోత్రావధానుల కడుపున పుట్టిందే మహావిచిత్రము.

తెలివి తేటలలో వెంకటేశాన్ని వెనుకపీటికగా చూపి నట్లే, పోకిరితనంలో మరియొక రకపు పాత్రాన్ని గిరీశానికి భిన్నంగా నిలువపెట్టాడు. రామప్పపంతులు నియోగి; కాదా? వ్యాపారి. గిరీశం వైదికపువాళ్లల్లో తప్పబుట్టినవాడు. రామప్పపంతులు పైరివేటు వృత్తిలో సంపాదించుకొంటూ, తనలౌకిక ప్రభావానికి, తనపంతులు వేషానికి, తనసంపాదనకు వొకచంప నెరవారుచున్న మీసంపుటందమునకు, తనవలపు షోకులకు, పొంగిపడుతూ తనయంతటి రసికుడు, వ్యవహర్త, రూపసి, లేడనుభావముతో సంచరించువాడు. నాల్గింగ్లీషు ముక్కలు లేకపోయిన నుగాని ఆగిరీశం విధవని తలయెత్తనిచ్చే వాణ్ణా, అని మధురవాణిదగ్గర ప్రతాపాలు తెగనరికిన కోత గాడు. బుద్ధిలోనే కాదు. యొత్తుల పోటీయందునే కాదు. బలపరాక్రమాల్లోకూడ ధైర్యసాహసాల్లోకూడ నసహాయ శూరుడనని పొక్కపొరలెడి చవిటిబుద్ధి. గిరీశం కనిపిస్తే పిలకెక్కేస్తాననే మేటిబంటు. అతడు యేమరుపాటున ప్రవేశించగానే-యీమాటలు వాడిచవినపడలేదు గదా, అని తత్తరపడుచు మంచముక్రింద శరణుజొచ్చెను. రామప్పపంతులు తన రూపసంపద్బల ప్రభావముల విశ్వసించి, వెలయాలిచేతలను తీరుగా గుర్తింపనేరక, డబ్బు తగలేసుకుంటూ, తావలచినది తనన్నుగూడ వలచునను భ్రాంతిలో దేలువాడు. ఒక్క

చిటికెలో కరకటశాస్త్రి రామప్పపంతులెదుటనే మధురవాణికి కన్నుగీటి, వంచకనటుని యీడు తెగిన కోమలాంగిగ జడిపి, కంటిలో మన్నుపోసి, లుబ్ధావధానులిచ్చిన కన్యాశుల్కంలో చిల్లిగవ్వైనా పంతులకందకుండా తప్పించుకొని, యింతపెద్ద ప్రైవేటుకంతులుకూ దబాయించి దుంకీయిచ్చి దొబ్బేశాడు. (విశాఖపురి ప్రాంత పరిభాష వాడినందుకు చదువరులు మన్నించెదరుగాక.)

తుదకు సౌజన్యారావుగారు యోగ్యవిధంగా గిరీశంయొక్క దేశాభిమాన సంఘసంస్కరణ మిధ్యాడంబరమునకు సౌశీల్య విరాజితంబగు వెన్నుకట్టిగ వర్తించుచున్నాడు. మధురవాణి కూడ గిరీశముయొక్క దుశ్శీల దుర్విదగ్ధమానస మాధ్యమునకు, జీవితానుభవములలో మంచిచెడ్డలు తెలిసికొని బుద్ధి తెచ్చుకునే సుస్వభావాన్ని చూపుతున్నది. బుచ్చమ్మను లేవదీయు ప్రయత్నము భంగమైనాక "డామిట్ కథ అడ్డంగా తిరిగింది" అని చివాలున సౌజన్యారావు చెంతనుండి మరలిపోవుకే కాని బుద్ధిని త్రిప్పుకొను జాడలరయడు రామప్పపంతులు, వెంకటేశము, సౌజన్యారావు, మధురవాణి యీ నలుగురు గిరీశము స్వభావాన్ని అట్టితెరవులలో భేదంగా సంచరించే వివిధ ప్రవృత్తులను చూపడానికి కల్పించబడ్డ కూవలి.

అగ్నిహోత్రావధానులు వ్యాజ్యాలకోరు. రేయింబగళ్ళు ప్రక్కయింటివాని పెరకస్వాధీకించ నుంకించుచుండును. కడులోభి. ఆచారపరాయణుడు. వీరేశలింగం పంతులుగారి రాజశేఖర చరిత్రలో భోజనపు సమయానికి యవతరించిన సోమయాజుల వంటివాడు. దర్భాసనపు కట్టుతో, దేవతా

ర్చన మాటతో, మూడు కోర్టులూ తిరిగివచ్చే లౌకిక వైదిక మర్యాదా సమన్వేత, శుద్ధలోభి. కూతుల నమ్ముకొని సొమ్ము చేసెడి పంద. గిరీశానికి అవునయ్యా, గేదెపెరుగులతో కలవ భోజనాలన్నీ విందు చేయడానికి వొప్పుకోక పోయేవాడే కాని గిరీశం మోహనాస్త్రమంటే యేమిటో తెలిసినవాడు. పాలిటిక్సులో మెదిగిన చెయ్యి. 'నీవు అన్నమాట మహాబాగుంది' అనే సమ్మోహనవాగ్బాణ ప్రయోగసామర్థ్య మెరిగివర్తించెను. గిరీశము. అగ్నిహోత్రావధానులు తన వ్యాజ్యాలలో గిరీశము తోడ్పాటు నాశించియుండెను. కొడుకు చదువుకు ఖర్చులలో గుఱ్ఱాలు తోలేవాడైనా, కోర్టువ్యవహారాలలో మాత్రము వెనుక తీయడు. అక్కడకూడా వీలైతే చవుకగా మంచి ప్లీడరును కొట్టెయ్యాలని ఆశపడతాడు. పల్లెటి వైదికులలో అగ్నిహోత్రావధానులది వొకవిధమైన ప్రకృతి. లుబ్ధావధానుల దింకొకటి. నలతమనిషి. డబ్బుకు గింజులాడే స్వభావం. కొంతవరకూ చేతిపైసా వదలకుండా మంచి లాభం వెతుకుచూ కొద్దికర్చులో బంగరు మేల్బంతిని కట్టుకొనచూచువాడు. వీరిద్దరు కొంపరిదారిలోవారు చాదస్తులే. పల్లెటి బ్రాహ్మణుల తృతీయ ప్రకృతి కరకట శాస్త్రియందు మూర్తీభవించియున్నది. ఇతను తగని గడుగ్గాయి. మంచిలౌక్యుడు. యుక్తాయుక్తము మంచిచెడ్డలు లాభనష్టాలు తెలిసినవాడు. శిష్యులుండుటచేత చదువుకొన్నవాడని యూహింపవచ్చును. ప్రియశః కావ్యనాటక విలాసపరిజ్ఞాత. ఇవివుంటూ సమయానుకూలమగు కార్యసాధనకలయు జూచినవాడు. బహుశా చీట్లాడగలడు. వేశ్యాప్రసంగంలో ఆరితేరిన తెరువరి.

ఈమూడు స్వభావాలు వెంకటేశంతో సహా పల్లెటిజీవులవయః ప్రకృతిభేదములను చూపుతున్నవి.

ఇక ఆడవేషాలలో మధురవాణి పణ్యవనితావిచిత్రవైఖరులకరచిన మేటిసాని. కాని యీమెలో కూడ కొంతమంచితనము, స్వజాతి విరుద్ధమైనవిశ్వాసము, చివరకైనా పడుపు బ్రతుకుల తేలికతనము గుర్తించి బుద్ధి మరలించుకొను ఆత్మశక్తియు గోచరించును. బుచ్చమ్మ ముగ్ధలలో ముగ్ధ. గిరీశంగారు గొప్పవాడనుకుంది. ఆయన చెప్పిన మాటలు నిజమనుకొన్నది. పునర్వివాహము దోషముకాదని నమ్మినది. అందుకులోబడ్డది. మీనాక్షి బాలవితంతువే. కాని మధురవాణివలె వేశ్యాంగన కాదు. బుచ్చమ్మవలె సద్గతి విచారించునదియూ కాదు. తన యింటనేయుండి రహస్యముగా పడుచువారును దెబ్బించుకొనజాలు దుశ్శీల. ఈ మూడు రకాల స్త్రీ స్వభావాలను యీ నాటకంలో కూర్చినాడు.

పట్నాల్లోను, పల్లెలలోను వుండే విపరీత స్త్రీ పురుష స్వభావాలను, రెండు మూడు కథా వ్యూహములను వొక్క యెదురున తెచ్చి దేనికది చక్కగా విప్పారి, నిజ ప్రవృత్తి నగుపరచి, రసపుష్టితో రాజిల్లునట్లుగ, నటికించగల శక్తి అప్పారావుకే చెల్లినది. మరియొకరైతే కథాంతానికి యేదో భక్తి జ్ఞాన వైరాగ్య మేర్పరచి, నీతిబోధకు గడంగి యుందురు. గిరీశంచేత డామిట్ అనిపించుటలోనే యప్పారావు యసాధారణ ప్రతిభా సామ్రాజ్య మగుపడుచున్నది. తివాచులలో రేఖా సంస్ఫూర్తిగల చిత్రవిన్యాసములకన్న యంచులోనుండి నగము ముప్పాతిక రూపములతో నగుపడుచు మరల నటులనే

యావల్లోకమందు నిష్క్రమించు పూలపొట్లములు కొక్కువ యందగించినట్లుగా, కన్యాశుల్కంలో చూపబడ్డ గిరీశచరిత్ర అవివరకు లెక్కకు మించి జరిగిన సాహసాలలో యిది యొకటి యనియు, దీని భంగపాటుతో చిత్తవైకల్యమొందక, రణ వీరుని వగిది మరియొక పోరుతో తొల్లి చేజారిన విజయ ఫలమును పొందెదనను అహంకారమును సూచించుటయే మిక్కిలి నేర్పుగా తోచుచున్నది. సుగుణములు, దుర్గుణములు, సత్ప్రయత్నములు, దురాచారములు, అనంత పారంపర్యములో వచ్చుచుండును. కాని చప్పన మొలకెత్తి చివాలున వాడిపోవు, పుర్రెకు పుట్టినబుద్ధి పుడకలతోగాని యంతరించదు.

తెనాలి రామవిలాస సభవారు బందరులో యీ నాటకాన్ని ముచ్చటమీర నాడి చూపారు. ప్రదర్శనంలో కన్యాశుల్కపు యసామాన్య ప్రదర్శనౌచిత్యము బయట పడినది. ఇందులో నా మద్దింపుమీద గామప్పపంతులై అభినయించిన తంగిరాల ఆంజనేయులుగారికి ఘస్టుమార్కులు చేరుచున్నవి. తరువాత స్థానం నరసింహారావుగారి మధురవాణిన్నీ, కరకట శాస్త్రులయిన వులిపాక వెంకటేశ్వర్లుగారునూ మన్నింపదగిరి. బుచ్చమ్మ, మీనాక్షి వేసిన జక్కుల కరిబాడు, అగ్నిహోత్రావధానులు వెంకటేశముకూడ మొదటి తరగతిలో వ్యాసు అయినవారే. డాక్టరు గోవిందరాజుల సుబ్బారావుగారి నటన విషయమై చెప్పవలసిన ముచ్చట లేదు. గిరీశవు వ్యవహారా లన్నిటిని మిక్కిలి చక్కగా నిర్వర్తించారు. కాని వేషంలో బిడ్డల తండ్రివలె గృహస్థోద్యోగివలె కనపించెను.

గాని గిరీశము యొక్క యిర్రెస్పాన్సిబిలిటీ పలుగాకితనము, షోకు డంబములు చూపించే యిరువదిరెండు, యిరువదిమూడేండ్ల ప్రాయాన్ని సుబ్బారావుగారు చూపలేకపోయిరి. అనగా వేష సౌష్టవము, పాత్రౌచిత్యము కొరవడినవి. అభినయానికి లోటు లేదు.

సుబ్బారావుగారి వొద్దికలు కొన్ని శారదలో కన్నుల గట్టినవి. మొదటిరాకడ - బెత్తం ఆడించుకొంటూ, చుట్టపొగ దులుపుకుంటూ, 'యిః యీవూర్లో వుంటే ఆబోరు దక్కేటట్టు లేదు' అని ఆలోచిస్తూ, తేరవచ్చిన యూసికి అప్పుడే ఓడదిగి వచ్చిన హాఫ్ యింగ్లీషుమైర్ వెళ్ళబోస్తూ వుండింది. తరువాత 'యేమోయ్ మైడియర్ షేక్స్పియర్ మొహం వేళ్లాడేసావ్' అని పితృవాత్సల్య సూచకమగు నౌదార్యముతో వెంకటేశమును పలుకరించు పట్టుకూడ విచిత్ర స్వాభావిక రామణీయక మొదవియుండెను. ఆ వెనుక నొంటరిగా బుచ్చమ్మను తలచి 'నీదు మోము వైటుటా మూను వైటా వైటు టా టాటాటా' అని మున్నగు మోహావేశ ప్రబోధితా శుకవితా వ్యాపారమందు వలపుల వారిబోయు పట్టు లతివిచిత్రముగ నుండెను. పొలిటిక్సు దెబ్బలు వుపదేశించాలిసినవుడెల్ల గిరీశముయొక్క సర్వజ్ఞత్వాన్ని, వెంకటేశానికి నిజమైన యెద్యుకేషను ప్రసాదించవలె ననెడి వ్యాజాభిలాషను దిట్టముగ ప్రకటించెను. మొత్తముమీద సుబ్బారావుగారి అభినయ వ్యాఖ్యానంలో గిరీశం సంప్రదాయాలు లెన్నో బయట పడ్డవనే చెప్పవచ్చును.

తంగిరాల ఆంజనేయులు బహు సమర్థుడైన నటుడు. ఖుస్రూ వేషంలో మహమ్మదీయ రాజకుమారుల సారాయి భంగు నిషాలను ముద్రించిన ట్లగపరచెను. రామప్పపంతులు భూమికలో దరిలేని పంతులు తరహాలనన్నిటిని వెళ్ళబోసెను. రామప్పపంతుల గుణాలు యెట్లాంటివో పైన విన్నవించుకొన్నాను. ఆంజనేయులు యీ వేషానికి సరిగిన నాట్యవిలాసము చూస్తేనే మా చదువరులు తెలుసుకోగలరు. కాని మాటల యల్లికతో విప్పి చూపలేము. ఇక కరకటశాస్త్రి పత్తి వాగుడుతో, దయ్యాల కోతువలె, మంత్రోపాసివలె, వరుదెంచి పులిపాక వెంకటేశ్వర్లు చూపిన తెలివికి మేరయే లేదు. తమ శిష్యుడికి పడుచుపిల్లల వేష మతికించి రామప్ప పంతులు సహాయాన లుబ్ధావధానులకు అంటకట్టదెచ్చి బేరములాడు తరుణములో, మధురవాణి నిజవృత్తాంత మెరింగి, కన్నియ మగతనము గుర్తించి, యచ్చెరువంది వాడ నొక్క చూపులో వెంకటేశ్వర్లు ఆమెను వారించి సద్దుపరచి యామెతో పాలు కుదుర్చుకొని పైగా నామెతో పూవిల్తు సయ్యాటలకు వలయు సంధాన మమర్చుకొనెను. ఈచూపుకు వేయి వరాలిచ్చినా ఋణము తీరదు. వెంకటేశ్వరుల ముగము స్ఫోటక విలుంఠనముతో కొంత గొగ్గురు పోయినను స్త్రీ పురుష పరిధానపాత్రల ధరించ యోగ్యుడు. చక్కని మొగము. విశాలమయిన నేత్రములు. గొంకువారని కంఠ మాధుర్యము. నాటక విషయాల్లో ఆరితేరిన ప్రతిభ. ఇన్ని చాకచక్యాలు కలిగియు, సుందరాంగుడై విలసిల్లియు, చకుముకీ, కరకటశాస్త్రి మొదలయిన హాస్య ప్రసంగాలతో

కడునంగడు నేర్పు వహించి యాడగల్గుచున్నారు. స్థాణాం వర సింహారావు కులటవనితా వేషధారణమున నత్యంత మనోహరముగ, మెప్పారు మెళకువతో ప్రవర్తించెను. రామవిలాస సభవారి మేళము, సర్వవిధములా కూర్పువడి మిక్కిలి తెలివితో ఆలోచనతో శక్తితో నేర్పుతో మంచి నాటకాభినయింపగలిగిరని విన్నవించు,

నాట్యకళా వైదుష్య సంకీర్తనోత్సాహుఁడు,
భవత్పాద సేవకుఁడు,
పురాణం సూరిశాస్త్రి.

శ్రీ రామ నాట్యలేఖలు.

VII

ప్రతాపరుద్రీయము

భక్తవత్సలా, దశరథరామా!

మా నాట్యరంగాన భారతీయ మహావీరుల సాహసాలను చూపించే చరిత్రనాటకాలు చాలా ఆడుతున్నారు. కాని, తెలుగుదేశపు వీరచరిత్రాలు రెండుమాత్రమే యిప్పటికి గద్దె నెక్కినవి. ఇందులో శ్రీనివాసరావుగారి రామరాజ్య వినాశనము-ఆంధ్రుల రాజనీతి, క్షాత్రపౌరుషము, బంటుపదునులు, పన్నగిలి గ్రుంకిపోయెడి విషాద సందర్భాన్ని చూపిస్తున్నది. వెంకటరామ శాస్త్రులుగారి ప్రతాపరుద్రీయములో మాత్రము ఆంధ్రుల రాజ్యతంత్ర ప్రభావము మహోన్నతవిజయ మొందిన సంగతి తేటపడుచున్నది. వేగినాటి యదవులందు శ్రీకాకుళ విభుండవై నీ వవతరించి, నికుంభాదుల దునిమి, యాంధ్ర రమానిలయ మేర్పరచినది మొదలు యెన్నెని వీర వృత్తాంతములు, రాజ్య ప్రతిష్ఠాపనలు, దేశారాధనజీవనములు, మా తెలుగు సీమలలో లోకఖ్యాతి నొందవలసిన మేటిపట్టు లేర్పడినవి. కాని, తెలుగు దేశపు బడి పిల్లలందరూ, నెపోలియను నేనాడు పుట్టెనో, రిపిలో రాజ్యతాం

క్రితు డెట్టి కౌటిల్య మర్యాద లవలంబించెనో, అగినోకృష్ణ రణకూటమున నెంద రాంగ్ల సైనికులు మడసిరో, పాశ్చాత్య విజయ వైభవంబు లేసీమల నేగతి నే మహనీయ జీవిత సమర్పణంబున సిద్ధించినవో, జిహ్వాగ్రమున ధరించి, తప్పిళ్ళతో వప్పజెప్ప గలిగి యుండ, - సత్సంస్కార విరాజితులగు నాంధ్ర విద్యార్థులు లోకూడ నూటికొకరయిన విద్యానగర మేనా డెవరిచే ప్రతిష్ఠింప బడియెనో, మనుమసింహ మహీపాలు డేపురంబున వసించెనో, వోరుగంటి విజయతోరణము లెవరు కట్టిరో, పోతన గోపనాదు లేప్రాంతముల నధివసించి భక్తి తాత్పర్యముల వెల్లడించిరో, అమరావతి దయ్యాలదిబ్బలం దెట్టి శిల్పరత్నము లస్మృతనిద్ర నొందుచున్నవో లెక్కింపకున్నారు.

ఆంధ్ర చరిత్ర గాథలను నాట్య రూపమున ప్రదర్శించినచో జన సామాన్యమునకు తమ దేశవృత్తాంతము తెలియగలదు. కవులు, చిత్రకారులు, వీనియందలి రసవత్సందర్భముల గుర్తించి వర్ణింపగలరు. నాట్యరంగాన చూచినదాన్ని భావప్రపంచములో పెంచి చిత్రకారులు చిత్రించుటవల్ల మరల నాట్యాభినయమునకు, రంగవిరచనమునకు, సంస్కారము దవును. ఈ ఆచార మితర దేశాలలో జరుగుచున్నది. కళ లన్యోన్య సహకారమున నభివృద్ధి నొందవలెను. చారిత్రరూపక ప్రదర్శనంబున దేశాభిమాన ముజ్జ్వల విస్తరణ మొందుటయే కాక, పూర్వ సాంప్రదాయము లెరుకపడుటయే కాక, కావ్య చిత్రాదుల కమేయ ప్రోత్సాహ మేర్పడును. వీటివలన నాట్యకళ విచిత్ర రమ్యవైఖరుల విప్పొంద

గలదు. అందుచేత ఆంధ్ర చరిత్రమంతా నాట్యరంగాని కెక్కవలసి యున్నది.

ప్రతాప రుద్రీయమును కూర్చుటలో వెంకటరాయ శాస్త్రిగారు అసాధారణ ప్రతిభా విశేషాలను చూపించినారు. హిందూ దేశంలో చరిత్రనాటకాలు సామాన్యంగా 1905 లో జాతీయోద్యమ మంకురించిన తరువాత యేర్పడ్డవి. ఇవి చాల మట్టుకు రసపుత్ర మహారాష్ట్ర వీరుల స్వాతంత్ర్య సంరక్షణారంభము లను దెల్పుచూ-సాధుపకనము, మ్లేచ్ఛ విజయము దేశ స్వాతంత్ర్యనిర్మూలనము, యుద్ధములు, చావులు, బొబ్బలింతలు, దేశాభిమాన భరితమైన యుపన్యాసములు మొదలగు గగ్గోలుతో నిండియున్నవి. ప్రస్తుత రాజకీయ దురవస్థల అనుభవములు పూర్వ చరిత్రగాథల కతికింపబడ్డవి. అందుచేత యివన్నీ ఒకే కత్తులో వుంటవి. ప్రతాప రుద్రీయము, జాతీయోద్యమ మంకురించుటకు చాల వెనుక కూర్చబడ్డది. పాత్రోచితమైన గ్రామ్యభాష నుపయోగించుటలో కూడ సమకాలిక సాహితీసిద్ధాంతము లనుమించి ముందంజవేసినది. వెంకటరాయ శాస్త్రి, యుభయభాషా వ్యాకరణ పారంగతులయ్యును, శిష్ట ప్రయోగకుశలురయ్యును, బహుజనంబులు చూచి, విని, బోధపరచుకొని, యానందించవలసిన రూపక కవిత్వమందు, వాడుక భాష కొప్పియుండెడి సరస పటిష్టతను గుర్తించి, బెదరక వాడియున్నారు. కథా కాలపు దేశావస్థనే వర్ణించినదిగాని, యీకాలపు భావాలను వెనక్కునెట్టి అతికించలేదు. అందలి దేశాభిమానులు తమ చర్యలచే పట్టుదలచే స్వామి భక్తిని, స్వాతంత్ర్య నిరతిని, చూపు

కొనిరిగాని, వ్యక్తోపన్యాస వాగాడంబరమున దేశాభిమాన ము వెళ్ళుబుచ్చలేదు. పాత్ర స్వభావాలు స్వభావసిద్ధంగా పోషింపబడ్డవిగాని నాయక నాయికా లక్షణము లెదుట పెట్టు కొని పెంచబడ్డవి కావు. అద్భుతమైన రాజ్య తంత్రము, పక్కలు పెగిలించు హాస్య ప్రసంగము, పేక పడుగులవలె, యల్లికసొబగు లమర, చక్కగ కూర్పబడినవి. సాంఘిక మ ర్యాదలను దెలుపు, నవీనరూపక పద్ధతులకు దారిజూపుచున్నది.

ఇటీవలి చరిత్రనాటకములు వ్రాసినవారు ప్రధాన నాయకులకు మహోదార వీరస్వభావములను ఆపాదించి యున్నారు. పురాణకథాత్మకమైన ఆటలలోని పాత్రలు నిర్ణితాలంకారిక స్వభావముప్పుచు, లోకోత్తరముగ స్వభా వేతరముగ నగుపడుదురు. శ్రీరామహరిశ్చంద్రాదుల స్వభా వంలో మనకు భక్తివిశ్వాసాలు కుదిరిపోయినవి. అభ్యాసంగా వాళ్ళని మన్నిస్తాము. అంతే కాని వారిచేష్టలను, ప్రవృత్తు లను, లక్ష్యమర్యాదలను, లౌకికానుభవ ప్రమాణమున విమ ర్శించ జాలము. ఇట్టి భక్తివిశ్వాసములు నవీన చారిత్ర వీరులపట్ల అలవరచుకొనజాలము. చరిత్రలు లౌకికకథాంశ ముల విప్పిచెప్పునే కాని యలౌకిక సందర్భముల గల్పించవు. చరిత్రనాటకాలు సాంఘికస్థితికిని లౌకికసంసారమునకును చేరు వగనుండవలెను. ప్రతాపరుద్రీయము వీరగభీర ప్రతిజ్ఞారా టములతో నల్లముదల్లడింపజేయక, సాంఘిక చారిత్రక రూపకంబుల కనువగు స్వాభావిక సామాన్యతగలిగి హాస్యర సాయన మొలికించుచున్నది. దీని పాత్ర్యలారిటీ చూస్తే ఆంధ్రులు వాడుకభాషలో జాతీయ చమత్కార మేర్పరచు

చటలఁజూడ ననుంకించుచున్నారని విశదమగును. రాజ్యాలు నిలుచుటకు ప్రజలందరు, రాజసేవకులందరు సంకల్ప పరిశుద్ధతతో నేకముఖమున వర్తించవలెననియు, నైకమత్యమున నెంతటి కార్యమైనా సాధించవచ్చుననియు తెలుపుచున్నది.

ప్రతాపరుద్రీయము యీనాటి తెలుగునాటకా లన్నిటిలో మిక్కిలి ప్రీతిణీయమై పండిత పామరులను సమానంగా సంతోషపెట్టుతున్నది. ప్రతాపరుద్రుడు, యుగంధరుడు విద్యానాథుడు, చకుముకి, పేరిగాడు, మెల్లి, ఖుసూ్రి మొదలైన నమూర్తులు ఒక్కొక్క రొకవిధమైన పాత్రస్వభావాన్ని విపరీత స్వాభావికచాతుర్యంతో చూపుచున్నారు. ఈ నాటకంలో వసతిగలవారు పెక్కు రమ్యరంగములను ప్రదర్శింపవచ్చును. నాటక భారము పలుపాత్రలమీద పరచబడి విసుగోదవకుండ నిర్వహింపబడ్డది. పాత్రస్వభావపోషణలో అనౌచిత్య మెక్కడా లేదు. నాయిక లరుదెంచి వలపుతెరవుల కులుకకున్నను రక్తికొరవడలేదు. తెలుగువారి ప్రస్తుతాశయముల నన్నివిధముల దనియించుచు, తళుకుసొరుల నతిశయించుచు, నసామాన్య రామణీయక మొందియున్నది.

కాని, యిందులో సంధినియమా లేవీ కనపించవు. ప్రతాపరుద్రుని తురకలు యెత్తుకొనిపోవుటవల్ల నాటకబీజమేర్పడ్డది. రాజును విడిపించితెచ్చి కాకతిరాజ్యలక్ష్మి వియోగమును బాపి భద్రముగ సింహాసనారూఢుని గావించుట యిందలి ముఖ్యాంశము. నిదురలో మైమరచియుండిన రాజును వంచించి చెరగొనిన తురక సర్దారుల శిక్షించుటయు, దేశమును అరాజకము గాకుండ గాపాడుటయు, తురక సుల్తానునకు

హిందూ తంత్రజ్ఞుల యుదారమర్యాదలను తెలియబరచుటయు, తరువాతి సమస్యలైనవి. రాజును విడిపించుటకు రత్నాల వర్తకులు కారణమైరి. ఖుస్రూవల్లీల జంపించుటకు చకుముకి పాటుపడెను. రాజు, దేశములోనే యున్నాడని వెల్లడించి ముద్రికాసహాయమున వ్యవహారముల నడపించుటకు జనార్ధన విద్యానాథు లల్లినపన్నిదము తోడువడినది. సుల్తానునకు హిందూమర్యాదలను యుగంధరామాత్యుడు పడవలో నెరుకపరచెను. ఈ నాల్గుప్రత్యేక సమస్యలను నిర్వహించుటలో కల్పనసౌష్టవము దిట్టముగ నున్నదిగాని నివి యొకదానితోనొకటి సంబంధించియుండలేదు. ముఖ్యాంశము రాజును విడిపించుట. అందుకు సాధనము రత్నాలవర్తకులు మిగిలిన కథలు యీప్రస్తుతాంశానికి సంబంధించలేదు, తోడ్పడలేదు. ఆకాలపు కాకతిచరిత్రములో రాజ్యధూర్వహులు నిర్వహించిన నాలుగు ప్రత్యేకకార్యములను పరస్పర సంబంధము లేని వానినికూర్చినందున దృశ్యరూపమున నొక యితిహాసమును రచించినట్లైనది. కాని సంధిసంబద్ధమైన నాటకముకాలేదు.

విద్యానాథునకు ముద్దుటుంగరమును దెచ్చుటయు, పేరిగాసిని గద్దెనెక్కించుటయు, ప్రధానకథాంశమగు రుద్రబంధవిముక్తికి ఏవిధంగానూజకపడవు. అరాజకనివారణము మేమూహించిన సంగతికాని, పాత్రసంభాషణలో తేలిన అంశము కాదు. విద్యానాథునో నర్చిన వనిలో రాజును ఢిల్లీకి తురుకలెత్తుకొనిపోయిరను నిశ్చయవృత్తాంతమొకటియె నాటకకథావిన్యాసమున నుపయోగించునదియై యున్నది. ఖుస్రూవజీరుల జపించుటకూడ ప్రధానకథకు సహకారమైన అవసరమైన విష

భయంకాదు. వాళ్ళు బ్రతికియున్ననూ రాజును తప్పించడానికి యాటంకము లేదు. శాస్త్రిగారు ఈ అతుకులన్నీ తీసివేస్తే కథ చాలా చిన్నదౌతుందని, స్వారస్యంగా నుండదని, ఆలోచించి చెప్పారు. ఇంత ఆక్షేపించినా, పేరిగాడిసీను తప్ప మిగిలినవి తీసివేయుమని మేము చెప్పము.

ఈ నాటకంలో మిక్కిలి ప్రీతికరములగు వస్తు, పేరిగాడి సారాకెంబుసీను, యుగంధరామాత్యుని బిచ్చంబు బైరాగి చేష్టలు. ఇవి రెండూ కథాసంవిధానానికి తోడ్పడవు. విప్రయోజకములు, నీచప్రసంగభరితములునై, పై పెచ్చు అసంభావ్యత నేర్పరచుచున్నవి. పేరిగాడు గద్దెనెక్కిన సంగతి ఆనాటి కాకతి ప్రజ ఎఱుఁగరు. తురకలు యెత్తుకొనిపోయినది పేరిగానిననియు, ప్రతాపరుద్రుడు సుఖముగ నిజరాజ్యస్థానమందున్నాడనియు, జనార్దనవిద్యానాథు లేర్పరచిన పుకారు కాకతిరాజ్యసంరక్షణకవసరమే! మంత్రుల జాగరూకత ప్రశంసనీయమే! కాని పేరిగాడు యెన్నడూ కాకతీప్రజల కగుపడలేదు. రెక్కలు మూసిన పల్లకీలో గాయపడిన రాజు, రామావధానుల యింటినుంచి, నిజాంతఃపురంబున కరుదెంచినట్టు చూపిరి. అప్పటినుంచి, ప్రతాపరుద్రుడు తిరిగివచ్చుదాక, రాజనామకుని యంతిపురమందే దాచియుంచిరి. "సారాకెంబుసీను" లోకూడ చతుమఃకీత్యాద్యమాత్య నియుక్తపరిజనంబులే కవిగాయకభూమికల దాల్చియరుదెంచిరి. కాలక్షేపమైన వెనుక నీ వెఱ్ఱివెంగళప్పను బహిరంగసభలోకి జేరనీయకూడదని జనార్దనుడు నిశ్చయించెను. పేరిగాడి పొందిక, వేగము పట్టించుకొను పట్టుననే వెల్లడైనదికనుక, వాడి

సారాసెంబుసీసు నాటకపల్లికను జతగాదుకనుక, ఈసందర్భాన్ని పరిశోధింపవలసిన అవసరములేదు. ప్రజలకు తెలియుడానికి ఎల్లితో చెప్పినమాటలే చాలును. తా జెంగానినది పిరిగాడని సుల్తానుకు తెలియకూడదు. తెలిస్తే, సుల్తాను ఆత్మగౌరవసంరక్షణార్థ మీయుదంతమును గోప్యము గ నుంచి, బిడాలోపాఖ్యానములోని, జమీందారు తాబట్టినవి పులి పిల్లలే యని దాబినట్లు పైకి ప్రతాపుని చెరగొంటిమని చెప్పుకొంటూ రత్నపరీక్షానమయానికి వాడిని తెంటగొనిరాడు. లేక, రాచవేసాగ మోసపుచ్చి, యిభపురంబున రాజమర్యాదలందుకొనెనను అవమానముచే, ఖైదీని దండించవచ్చును. ఈరెండు వ్యవస్థలు అనిష్టములే. కనుక ఈసంగతిని సుల్తానునకు తెలియజేయరు. అందుచేత యీవృత్తాంతము బహిరంగంగా చూపవలసిన అగత్యంలేదు. నాటక ప్రేక్షకులు కథాకాలములలోనూ, కథావస్థలోనూ తాదాత్మ్యస్వత్వ మొందగరు. పొందినగాని రసగ్రహణశక్తి యేర్పడదు. ప్రేక్షకసమాజము ఆనాటి కాకతిప్రజ లగుచున్నారు. వారు యెరుగనిది వీరెరుంగకూడదు. రత్నాలసంపిణికి సుగంధరుడు పిచ్చివాడై యిభపురంబున గంతులిడవలసిన అవసరముగుపడదు. వృథాచమత్కారం తప్ప ప్రాకృత జనరంజనం తప్ప వేరొండు ప్రయోజన మీపట్టులలో కనుపడదు.

కథాభారాన్ని నిర్వహించింది బ్రాహ్మణామాత్యులు. వీరి నిత్యధర్మములగు అహింసాసత్యములకు భంగము వాటిల్లకుండ గల్పించుటలో వెంకటరాయశాస్త్రి యమేయకౌశలముగుపరచియున్నారు. చతుసుక, యుగంధరుడు తాము

తలచినపని సూచిస్తూనే కార్యము సాధించారు. కథావ్యవహార్తలు తంత్రప్రయోగమున వైదికుల నొండొరులచే మడయింపజేసిరి కాని తమ చేతుల రక్తకలుషితంబుల జేయలేదు. ఈ హాస్యప్రసంగానికి ప్రయోజనౌచిత్యములు లేకపోగా శ్రీ శాస్త్రిగారు సమకాలికాయుష్మకజనంబులపై తమకున్న భావములిందున వెల్లడించిరను మాటకూడ కలుగుతున్నది. నాటకపాత్రలన్నిటిలో చకునుకి విచిత్రముగ పోషింపబడ్డాడు. యుగంధరునకు యెక్కువ ప్రాముఖ్య మగుపడదు.

ఈ నాటకంలో కథాబీజము విపరీతముగ కూర్చబడ్డది. సామాన్యంగా రూపకాలన్నిటిలో ప్రధాననాయకుల (అనగా కథాఫలితాన్ని అనుభవించే స్త్రీ పురుషపాత్రముల) మనోవాంఛ్యాయు కర్మలవలన నేర్పడి వారివల్ల వర్తించును. ప్రభావకథావిస్తరణము నాయికానాయకుల సన్నివేశముల జరుపబడును. ప్రతినాయకులు వ్యతిరేకప్రచార మొనర్చుచుందురు. ఈ నాటకంలో ప్రతాపరుద్రుని తురకలు ముట్టుగొనిపోవుటవలన కాకతిసామ్రాజ్యలక్ష్మికి భంగమవుటకు కలిగిన వియోగమే కథాబీజము. ఇది ప్రతాపరుద్రుని గుణములవల్ల చేష్టలవల్ల జరుగలేదు. సుల్తానుకు బుద్ధిచెదిరి భావవిపర్యాసమేర్పడి, అందువల్ల ప్రతాప రుద్ర బాధకము త్రిప్పికొనగలేదు. దీని నేర్పరచిన తురకలు రాజును కారాగారాంతస్థు జేసిరి వ్యతిరేక ప్రచారము సమర్థించలేరు. బంధవిముక్తుడై నిజరాజ్యాన్ని తిరిగి పొందుటయే కథాఫలము. ఇది ప్రతాపరుద్రుని ప్రయత్నమువల్లగాని గుణవిపర్యయము వల్లగాని

సిద్ధించలేదు. రాజానుచరులు తురక లెత్తుకొనిపోయినట్లే యేమరుపాటున రాజును యెత్తుకొనివచ్చిరి. ఇందుచేత బీజస్థాపనమందుగాని, ఫలసిద్ధియందుగాని, కథావిన్యాసమందుగాని, నాయకప్రతినాయకుల స్వభావచారిత్రవికాసమేమియు నగుపడదు. తురకల అజాగ్రతను, నీచస్వభావమును ఆంధ్రుల తెలివితేటలను, సన్నాహంబులను, వెలిబుచ్చునేకాని కథావిన్యాసమందు అచింతితావస్థలను, కాకతాళీయ ఫలప్రాప్తులను, మానవస్వభావవికాసములను, ప్రమాదములను, భంగపాటులను, వక్రగతులను, విరోధాభాసలను, జూపట్టదు. బీజస్థాపకులొకరు, ఫలభోక్తలింకొకరు. కథాప్రసాధకులు మరియొకరు. పాత్రప్రాధాన్యము నిర్వాహకులదే యైనది. కథలో గలిగిన సంక్షోభమంతా జగ్గన్న చూసి తాత్కాలిక ప్రతిక్రియల ను, ఉపాయములను తానే సిద్ధపరచినందున సంవిధానంలో ప్రధాన పాత్రము జగ్గన్న మంత్రియని చెప్పవచ్చును.

ఈ నాటకము హాస్యపూర్ణ నాట్యరంగాన ప్రతాపరుద్రీయము మొదటిదని చెప్పవచ్చును. మొదటి వారి ప్రదర్శనము చూచినవారు ... ప్రసిద్ధనటులు ... పేరిటివారు, తెనాలి గాయనవిద్యాభూషణులు, బందరు ... సుబ్బారాయుడు ... హాస్యనటులైనవారు, దేశములోని ... వారు ప్రదర్శించగా చూచినాము. ఇందు ప్రత్యేక ప్రశంసార్హముగ పాత్రచిత్రణ గావించిన మేటినటులు కొందరు పాత్రలకొసగిన యుపమ ... ము నిందు దిగువ వివరించెదను.

ప్రతాపరుద్రుడు

ప్రథమ ప్రవేశ మరణ్యమధ్యమున నిద్రావస్థయందు కూర్చబడినది. తురకలు సంకెళ్ళు తగిలించిన వెనుక రాజు మేల్కొనును. అతులిత బలాఢ్యుడు- అసహాయశూరుడు- కాని, నిరాయుధుడై కాలుసేతుల సడలింపజాలక, యేమరుపాటున చెరగొనిన తురుష్కుల నీచసాహసమున కులికిపడుచు, పొంగిపొరలెడి ప్రతాప వాహినీతరంగముల ద్రొక్కిపెట్టుచు, కోపమును, పరితాపమును, క్షాత్రపౌరుషమును, నిస్వతంత్రదురవస్థను, స్వీయసామ్రాజ్య వియోగమున తగుల్కొనెడి శోకభారమును, తురకల నీచ వర్తనమున కసూయయును, వొక్కమారు ప్రకటించి చూపును. జి. ఐ. టి. ఆచార్యులగారి ప్రతాపరుద్ర వేష మాంధ్ర సామ్రాజ్యధూర్వహణ సమర్థమై, నిండారవిప్పొందిన రెడ్డివెలమ రాజపురుషుల మూర్తిపటిష్టతను జూపుచుండెను. వీరీభాగమును చక్కగ నిర్వహించిరి. తెనాలివారి చలపతిరావుగారి ముఖసౌందర్యము మేటిసపుత్రి వంగడమున జనించి నీడలో చల్లగ పెరిగిన సుకుమార సుందరరేఖా విన్యాసమున రాజిల్లుచుండును. ప్రతాపరుద్రుని యుంకించు భావసంక్షోభమీతని కోమలాకారమున సంస్కృతసాధుత్వమొంది స్ఫురించుచుండును. కాని నేజూచిన పటులెవ్వరు తమకీయవస్థ చిరకాలముండదనియు, వేయికన్నుల గాపాడు మంత్రివరులెట్లేని సాయపడి బంధవిముక్తు జేతురనియు, మంత్రులపై విశ్వాసమును భావికళ్యాణమందు ఆశాభంగమును చూపులలోగాని పలుకులలోగాని చేతలందుగాని వెలుపరించలేదు. మంత్రులకు

రాజనందెంత భక్తివిశ్వాసములున్నవో రాజునకుఁగూడ, వీరిమీఁదు మిక్కిలి – సరసాగ్రేసరియగు ప్రతాపరుద్రునకు మంత్రుల నేర్పుపెంపుల యందంత నమ్మకముండుట మానసధర్మమై యున్నది. ఈసంగతిని ప్రతాపరుద్రీయ రచయితలుగాని యభినేతలుగానిగ్రహించినట్లగుపడదు. కాళిదాస శూద్రకాది మహాకవులిట్టి సందర్భమున భావిప్రయత్న పరిణామ సూచన బందించకమానరు.

రెండవరంగము నౌకాగర్భమున జరుగును. నిజంగా పడవ కడుపులోనే ప్రతాపరుద్రుని కూర్చుండబెట్టుటవల్ల నియ్యోడ ఆచార్యులగారి యభినయవైఖరి చీకటిలో మరుగు పడిపోయెను. విద్యానాథుడు తన కావ్యరత్నమును ఓరుగల్లు నకు గొంపోయి రుద్రున కందించి మెప్పొంద నుంటినను సంద ర్భమును వెల్లడించినప్పుడు రాజునకు గల్గెడి పశ్చాత్తాపమును, అశక్యౌదార్యమును చలపతిగారు హృదయవిదారకంబగు శోకస్థలభీతి కాకు గౌరవముతో నభినయించిచూపిరి.

రత్నాలపల్లకులు సుల్తానునకు నగలమ్మ జూపెడి వేళ మనరాజు మూడవసారి నాట్యరంగాన వెలయును. మూల్య నిర్ణయార్థ మాతని చేతి కందింపబడిన దొడవుదినుసుల గాంచి నంతనే యవి తన యంతిపురమునుండి దేబడినవిగనూ వస్తువులు తన్నువిడిపించుకొరకరుదెంచినకృత్రిమోపాయములుగనుగ్రహించి లోపలితలపుల వెలి కుబుకనీయక మంత్రుల సేవాపరత్వమున కచ్చెరువంది సంతసించుచు, సభాసదుల అనుమానములేవ కుండ, తన సన్నిహిత బంధవిమోచనౌత్సుక్యమును ప్రాకట ముగ పొక్కనీయక, నొకచూపుమెరుపులో యథార్థవివేక

మును, కృతజ్ఞతను, సంతోషమును వర్తకుల కెరింగించును. కాశీయప్రధాని వెంగలిదై డిల్లీశ్వరుల దిరుగుచుండెడివార్త రాజెరుగునో లేదో కాని, యిది అంతా అతని విశాల మానసాగామమున మొలకెత్తి విస్ఫారిత యుపాయవల్లరి యనియే రాజు గుర్తించియుండును. పైజెప్పిన చూపుమేరలు లోకవంక దలదూపుచు స్వకీయదీనావస్థలో సర్వమును మరచిపోయిన చీకటి మొగమును దాల్చి రత్నాకరనిర్ణయ ప్రవృత్తిలో తదేకధ్యానమున నవధానియై నిస్సంగమూకీభావమున వర్తించు రాజచేష్టలన్నియు చలపతిరావుగారి నెమ్మొగంబున యథారనముగ దేజరిల్లినవి.

సుల్తాను పరివారములో చేరి పడవలోని కరుదెంచుతరి ఆచార్యులుగారు, చలపతిరావుగారు, అడుగులలో మడుగులేచుచుంటూ నతశిరస్కులై -భావిగతి యెట్లుపరిణమించునో తెలియక పరలోక స్వభావమును గుర్తింపనేరక కఫవాత జర్జరితంబగు నైహిక కళేబరంబున విడువనూ యనపడడె జీవునిభంగి-ఖిలానుకోట వైదీపలికిన I left the prison with a sigh అను మాట లక్ష్యయించునట్లు—నడుచుచుందురు. ఇప్పట్టున వీరి యాంగికవిన్యాసము మానవస్వాభావికముగ నున్నది. ఇంతలో దారిసడమ పిచ్చివాడగుపడును. సుల్తాను తమాషాకొరకు వానిని పడవలోనికి రానిచ్చును. [illegible] సంయుద్దారికెనని పరిజన మాలికాంతమున జేరును. రాజు మంత్రిదగ్గరకు వచ్చురు. చిరకాలవియోగముచే రెప్పలార్పక జేపురించిన-నిద్రితరాజాపహరణ దుష్కర్మలగు తురుష్కులపై దీండ్రించి దలసిన-కనస్సంగవ నొకసారి రాజుపైమరల్చెను. ఉవీతుడు

సంస్ఫురణమందుకొని రాజు తానదివరకు దేలుచుండన దివాస్వప్నవీచికలనుండి దెప్పరిల్లి యుగంధరుని బోల్చిన కృతజ్ఞతాభినందనముల నొక్క వీక్షణస్ఫురణమున జిలికించి యథాపూర్వమెరుగనివానివలె నడచిపోవును. ఇచ్చట ఆచార్యులుగారంతభావద్యోతకంబుగ నిర్వహింపలేదు. చలపతిరావుగారీ యెడ తన్నుదామించిరని చెప్పవచ్చును.

—♦ పేరిగాడు ♦—

జి. ఐ. టి. కందుకూరి అంబయ్యగారు కమ్మసంస్థానాల్లో మాష్టీ పనులమీద జీవించు చాకలివాయుల రూపులో పేరిగాని వేషమును దాల్చిరి. ఇదే మాకు రుచించింది. చలపతిరావుగారి వేషము దీనితరువాతది, పేరిగాడు మూఢుడు. లోకజ్ఞానశూన్యుడు. అల్పసంతోషి, విశ్వాసి, రాజరికానికి తన యునికికిగల వ్యత్యాస మెరుగునుగాని పెద్దలు వోగంపట్టనని చెప్పినందున నిజమని భ్రమించినాడు. రాజరికము అబ్బితే అనుభవించాలని కోరువాడు. రాచసదకల కులుకజూచును. మంత్రిపెద్దపట్ట నియమములను వలంబింప యత్నించును కాని స్వజాతీయస్వభావము నతిక్రమించి నవ్యావస్థానురూపముగు భూధవలక్షణంబుల నొప్పించుకొనలేడు. సాగాశింబు లాడెం తలాగినా, జనార్ధనుడురిమి చూచినా, పేరిగాని నాకిలిపుట్టక పెల్లుబ్బుపొక్కుచున యుండును. పేరిగాడమాయకుడు. వెర్రిబాగులవాడు. కాకతీ సామ్రాజ్యనికేతనములో, లలితకళాంగన భువనైకమోహనంబుగ నాట్యమాడిన ఓరుగల్లులో, తాంబురా మిఁగ మెఱుఁగని పాలుపుంచుట యసంభవము, అసహజము; కాని కవివ్రాసిన తెరవు అంబయ్యగారి అభినయంలో

స్వాభావిక వికాసమొంది మిక్కిలి వినోదకరముగనుండెను. జ్యోత్స్నకు పూరచెంబు అందించినప్పుడును మొల్లితోడి జగడమును తనపాత్రకృత ప్రణయకోపమును విప్పిచెప్పుటయు, యోగము పట్టించుకొనలేకను, చక్కగ నిర్వహింపబడ్డవి. ఈరంగములో చలపతిరావుగారు యుగంధరాదులకు పంకా విసురుచు, కుర్చీలుమున్నగు సభాలంకారములదుకుచుచు, పేరిగాని నిజోద్యోగ పారతంత్ర్యమును నొకింత వెల్లడించిరి. ఈపని నంబయ్యగారు చేయలేదు. పేరిగాడి ఘట్టములో యోగ స్వీకరణరంగమే ప్రీతికరముగ నండును. అందు చలపతిరావుగారు మంత్రిసమాగమంబున మౌనముద్రవహించు తత్తరపాటులో ప్రాకృతలోకోక్తి ననుసరించి ముఖస్పృష్టంబుల కరద్వయంబున మూసికొనిరి. ఈవిపరీత స్వభావాభినయాన్ని, తరువాతి సారాశేంబురంగములో చలపతిరావుగారు వాడినకొన్ని యసాధుపదములను కొందరు ప్రేక్షకులామోదించలేదు. మొత్తముమీద అంబయ్యగారి నిర్వహణము చలపతిరావుగారికన్న నెక్కువ స్వభావోచితముగ నున్నది.

—♦ విద్యానాథ మహాకవి ♦—

ఇంతవరకు నేను చూచిన విద్యానాథులు సంతృప్తికరముగ లేరు. పదునెనిమిదేండ్లలో సప్తాదశ విద్యలను సాధించిన శేముషీవైభవము, ప్రతాపరుద్రీయ సరస ప్రబంధమును గల్పించిన రసజ్ఞత, దీర్ఘబ్రహ్మచర్యమున సిద్ధించు తేజస్స్ఫూర్తి, హాయమును చూచినంతనే రాజస్థితి నెఱింగిన సాముద్రికవిచక్షణ, ముద్దుటుంగరము చేజిక్కినంతనే రాజ్యసంరక్షణోపాయముల నూహింపగల రాజ్యతంత్ర ప్రవీణత,

శత్రుశిబిరమున సమయానుకూలముగ వర్తించుట, నిజోద్యోగమును సాధించు కార్యనైపుణ్యము, చకచక, మెళుకువ, తెలివి, నేర్పు, తపః పాండిత్యసంపత్తి, నిగ్రహము, సమయస్ఫూర్తి మున్నగు మేధావిభూతి విద్యానాథుని పాత్రప్రదేశమున చెప్పక తెలియుచుండవలెను. ఇదిగాక సాహిత్య పరిజ్ఞానము, అర్థానుభవము, నిర్దుష్టగానకౌశలము వీనిలో నగుపడవలెను. ఇవి యన్నీ సిద్ధించిన విద్యానాథ నటులగుపడలేదు. జి. ఐ. టి. వారి లక్ష్మీనారాయణగారి ముఖకవళిక అందముగ బ్రాహ్మణ సాధుత్వముతో నుండెను. కాని పాత్రనిర్వహణమంతగా నాకు రుచించలేదు. తెనాలి కంపెనీలో అబ్బూరి లక్ష్మీనారాయణగారు పడపరంగములో ప్రీతికరముగ వర్తించలేదు; గాని యోగపురంగమున జనార్దనాదుల యాంతరంగికుడై యుండియు, నోరుగల్లునకు క్రొత్తగవచ్చేసిన పరదేశపండితునివలె నచ్చటి పరిస్థితులెరుంగని వానివలె జ్యోత్స్న మహిమచే నుద్యోగుల గుట్టుమట్టుల వెలిబుచ్చు పట్టున లక్ష్మీనారాయణగారు వహించినంత నిగ్రహము చూపరచిరి. పడవసీనులో వెంపటి వెంకటేశ్వర్లుగారికి సాటియగు వారరుదు. ఉంగరమును సంగ్రహించి వచ్చినతరువాత, గోదావరిని దాటించిరిగదా తురకలు మహారాజును, అను సందర్భమున ఓరుగల్లున కేర్పడిన కష్టములను, ఓరుగంటి మెట్టులో సాకేత పాలన విధాన మవతరించినట్లు, ప్రజల నేర్పుమై బాలించు రసికరాజాగ్రణి కేర్పడిన కష్టములను చింతించుచు రాజును విడిపించుటకును, రాజ్యమును భద్రపరచుటకును పన్నవలసిన యుల్లికయంతయు తనపైబడిన తెరంగున వెంకటేశ్వర్లుగారు

శోకము, ధైర్యము, కార్యశూరత, వుపాయాన్వేషక నైపుణ్యము, మనోనిశ్చయము, నొక్కసారి ప్రకటించిరి. రామావధానుల మాట యిక్కడ చెప్పకూడదు. భావసంజనితమైన కార్యమునకే నాటకస్థితి యొప్పిదమగును గాని, కేవల భావప్రచురణ మంతరసవంతముగ నుండదు. కార్యాకార్యపర్యాలోచన మేర్పడి విరోధిభావతరంగములు జెలరేగి డీకొను సందర్భమున భావప్రకాశ మొప్పిదమగును. ఇచ్చట విద్యానాథుని యూహలు ప్రతిపక్షబాధితములు కావు. గాన నీపన్నిదమును విప్పి జెప్పకయే మంత్రికూటమున తంత్రఫలమును జూపించుట మంచిదని మన్నించెదను.

—♦ చకుముకి స్త్రీ ♦—

ఆంధ్రనాటకపాత్రలలో చకుముకికి సరియగు వ్యక్తి కానరాదు. ఆంధ్రనటవర్గములో సర్వాంగసామర్థ్యమున పులిపాక వెంకటేశ్వర్లుగారిని సమీపించువారరుదు. వేషవాచిక గీతికాసౌష్టవములందు నాయకభూమికల దాల్పగలిగిన సామర్థ్యముండియు, చక్కని హాస్యపోషణమునర్పగలరు. ఔచిత్యము, నియమము, నిగ్రహము, పాత్రస్వభావపరిజ్ఞానము అవస్థావివేకము, సందర్భోచిత విజృంభణము మున్నగు, సిద్ధనటలక్షణము లితనియందగుపడును. బందరు దేశీయ నాటకసమాజపు మహాత్ములదశల హాస్యవేషములదాల్చుచుండిన భావరాజు నారాయణమూర్తిగారు చకుముకి వేష మపార కౌశలముతో నిర్వహించిరి. కాని, వారి దేహచ్ఛాయలు బ్రాహ్మణేతర పాత్రల కొప్పిదమగునంతగ బ్రాహ్మణభూమికల కనుకూలించలేదు. మరియు వారు ప్రయత్నపూర్వకంబగు

కౌటిల్యవృత్తిని ప్రకటించుచుండిరి. వెంకటేశ్వర్లు చకుముకి నిజోద్దేశ్యము లప్పుడప్పుడు తలజూపుచుండినను, ఆరితేరిన గూఢచారుల కనవగు గోప్యము సమయానువర్తనము యథార్థభ్రాంతి గలిగించుచుండెను.

చకుముకి ప్రవేశముతో ప్రతాపరుద్రీయ మత్యంత ప్రేక్షణీయత నొందుచున్నది. ఈతని నడవడి దూతప్రపంచమునకు మార్గదర్శకమగుటయేగాక, షెర్లాకుహోమ్సను దుమ్ముకొట్టు గూఢచారనైపుణ్యమగుపరచుటయేగాక, సింహపురీ మహోపాధ్యాయుని కల్పనాచాతుర్యమునకఖండ కీర్తివైభవ మొసగూర్చుచున్నది. ప్రథమప్రవేశములో వెంకటేశ్వర్లుగారు చకుముకి గడుగ్గాయితనమంతా వెళ్ళబోసిరి. రొమ్ముమొండిన పెదబాపడువలె కనపడినను, యీనాటిదుష్టాన్వేషక భటవర్గములోని సుప్రసిద్ధ డిటెక్టివులవలె పలువిద్దెల గరచి దేహసాధనజేసి మిక్కిలి బలవంతుడై యుపాయశాలియై మానసవ్యాపారవిజ్ఞాతయై పలుతెరంగుల నడుపనేర్చు ప్రభ్వాజ్ఞకెదురుజూడకయే స్వయంనేతృత్వమున వర్తించి కార్యసిద్ధి నొందగల తంత్రస్వతంత్రుడు. చకుముకి మంత్రియోగము ననే దేశాభిమానసద్భావములచేతను, అపేక్షారహితమగు స్వామిభక్తిచేతను, వర్తించినట్లగుపడును. నవీన డిటెక్టివులవలె నీతడుకూడ స్వకీయ కౌటిల్యవ్యాపారము నొక లలితకళగ భావించి దాని నాచరించుటలో, రత్యానందముల బొందుచుండెనని చెప్పవచ్చును. విద్యానాథుని వర్తనమం దుదార నిస్సంగ సద్భావము లగుపడును. చకుముకి కీర్తి సాధనవస్థితి

యున్నను, భేదోపాయప్రవర్తనమందు జనించు కులాసాయే ప్రధానలక్షణముగ కన్పించును.

—• జనార్దనమంత్రి •—

అన్నగారు దక్షిణతీర్థముల సేవింప దూరదేశమున కేగియుండిరి. రాజు, మంత్రిసత్తముల యానమీరి కొద్ది పరివారముతో నెప్పటనో యడవుల వేటాడుచుండెను. తురక సర్దారులు నిశాప్రయాణము నొనర్చివచ్చి నట్టింట విడసిరి. కాకతీయదళంబులు సంసిద్ధముగ లేవు. ఇట్టి సమయములో నేమరుపాటున రాయబారినెపమున తురక సర్దారు ఓరుగంటి సభాంగణంబున సభిముఖులై నిలచినప్పుడు జనార్దనునిపై నెంచరాని వ్యవహారభారము పిడుగుపాటువలె వ్రాలినది. అన్నగారు పూరలేని సంగతి దాచలేము, కాని, యావలించిన పేగులు లెక్కగొను బుద్ధివైశద్యముతో భావి కార్యముల నూహించి సత్వరముగ, తురకలు గోదావరిని దాటకుండు నుపాయములను తురకశిబిరమున శ్రేణావల సంహరింపజేయు చరుమునకు తంత్రమును, అన్నగారిని రావించు ప్రయత్నములను, పరివర్తింపజేసెను. తురక సైన్యముల నాటస్లాన్ముక్కజేసి కాకతిసీమలలో నిర్మూలన మొనర్ప నాలోచించెను. మహామంత్రుల యాలోచన ద్విశర్ణికము. ఎట్టి సంక్షోభ మొదవినను, మనస్థైర్యము, భావగోపనము, నిశ్చంచల గూఢాలోచనమును, వీరరసముఖముద్రలను, ప్రదర్శింతురేగాని లోసితలంపుల వెలుపలి కుబకనీయరు. వీరి నడతలు ధీరగాంభీర్యభరితమై, దిట్టమై, దట్టమై, యమేయమై, యుపా

రమై కనుపడుచుండును. మొదటి రంగమున మొలకెత్తు భావభారము, వ్యాతిథ్యము, తంత్రప్రావీణత్వ, ఏలూరు కంపెనీలో జనార్ధనభూమికను దాల్చిన పి.వి. సుబ్బారావుగారి నడతలయందు జక్కగ గోచరించెను. ఇప్పట్టున పిల్లలమర్రి సుందరరామయ్యగారు కొంతమనశ్చాంచల్యమును తత్తరపాటున వెలిబుచ్చిరి.

ద్వితీయప్రవేశము యుగంధరుడరుదెంచిన తనువాతవిద్యానాథ సహాకారమున పేరిగానికి రాజయోగమును కట్టించు రంగమైయున్నది. ఇందు సుందరరామయ్యగారు తానేదో పెద్దతప్పుచేసిన వానివలె పరీక్షాఫలితములు వెలువడిననాటి విఫలవిద్యార్థివలె తలవంచుకొని కూర్చుండును. జనార్దనుడు అప్పటిలో చేయదగిన ప్రయత్నములన్నీ లోటులేకుండ నేర్పరచినవాడే. అన్నగారి పెద్దరికమునకు విశముద్రై యుండవలసినను తన యేర్పాటుల నన్నగారు ఆమోదించినందుకు జనార్ధనుని చూపులో నొకింత సంతసము, ఆత్మగౌరవము, హెచ్చరిక కనపడవలెను. దీనిని సుందరరామయ్యగా రూహించినట్లగుపడదు. ఏలూరు జనార్దనుడే యిచ్చటకూడ నెక్కువ నాట్యవిచక్షణ మగుపరచెను.

సారాశెంబుసీనులో జనార్ధన విద్యానాథుల నడుమ కొంత మూకాభినయము జరుగుచుండవలెను. మూఢప్రభుసేవలో నాయాసపడు కుశాగ్రబుద్ధుల యేవగింపులు, దత్తకూన్నాచనలు, గుసగుసలు బాహ్యవినయము, సభ్యవర్తనము, వ్యాజగారవము, మున్నగునవస్థల ముఖముద్రలందు జిత్రించుట

కే రంగమున నెన్నేని యవకాశములు కలవు. నటులీవిషయమును గుర్తించి వర్తింపవలెను.

— యుగంధరుడు —

ఏలూరివారిలో ముంజులూరి కృష్ణారావు, తెనాలి వారిలో గోవిందరాజుల సుబ్బారావు, మెమోరియల్ తరఫున నెల్లూరి నాగరాజరావు, యుగంధర వేషమును దాల్చియభిన యించిరి. కాకతీయప్రధాని రామేశ్వరమునుండి తిరిగివచ్చు నప్పటికే జనార్దనాదులు సామ్రాజ్య సంరక్షణకు వలయు నుపాయముల నన్ని పేరిగానివి భద్రపరచి యుంచిరి. విద్యా నాథుడు ఆగంతుకముగ గోదావరిలో రాజున్న పడవను చూడ లేదనియు, నీతడు జనార్దనుని పంపున రేవులగాపాడ నేగిన నాయకులలో నొకడనియు, దోచుచున్నది. భోజనమును తీసుకొని పొమ్మనుటలో జనార్దనునిచే విద్యానాథునకు కర్తవ్య మెరింగించి యుండును. విద్యానాథుడు నిజంగా పర దేశములనుంచి వింశద్వర్ష సంచార మొనర్చి వచ్చినవాడైతే గుఱుతును బోల్చలేడు. ఆభరణామువల్ల రాజహంసుడుగ నెంచినను అది ప్రతాపరుద్రునిదనియు, నాతనికేదో ముప్పు వాటిల్లియుండుననియు, నూహించుట సంభవము. ఆమాత్రా నికి నీటిలో దుమికి పడవనందుకొని, లోని సంగతుల నరయ వలెను. గాఢజ్యోత్స్న ప్రభాసించినదైనను, ప్రశ్నముల్ల మందున మొలకెత్తినగాని యథార్థము స్ఫురించనేరదు. పడవ లో వాడిచ్చినట్లు ప్రతాపరుద్రీయ లక్షణకావ్య మారాజున కందించనగుచుండినచో చిత్రమూరాజు సందేహించి సందర్భ ములు నెమ్మనంబున గోచరించవచ్చును. కాని ప్రస్తుత సంద

ర్భముల బట్టి చిత్తాగ్రహగల్గి వర్తించెనని చెప్పలేము. అందు చేత, విద్యానాథుడు, చకుముకివలె జనార్దన నియుక్తమైన గూఢచారియయియు, నంతకుముందు చేసుకొనిన యేర్పాటు చొప్పున, సభలో సభ్యాగతునివలె ప్రవేశించెననియూ తోస్తు న్నది. దీని వాస్తవ మెట్లున్నను సభాంగణము ప్రవేశించు లోపల నితడు యుగంధరాది మంత్రివర్గముతో సంప్రదించి యుండును. కాని, రాజు వేటలో దెబ్బ తిని రామావధానుల యింట నుండెనను కింవదంతి సభాసదుల కెరుకపడి యోరు గల్లుతో వెల్లడియగుటకు యుగంధరుడు విద్యానాథుని క్రొత్తగా వచ్చిన మహావిద్వాంసునిగ గౌరవించి ప్రశ్న చెప్పించి శిఖను దెప్పించి వాని జోస్య ప్రభావమును వేనాడు మున్నగు ప్రేక్షకులకు విశదపరచెను. వేనాడు ముద్రసింహా సనమధిష్ఠింప సమ్మతించడు. పౌరగొంది వెనుకపడును. కావున, దీనికి యోగముపట్టునను భ్రాంతికలిగించ వలసివచ్చిం దెను. ఇందుకు యుగంధరుడు విద్యానాథు నుపయోగించెను. భక్తివిశ్వాసములు గతానుగతికముగ గలుగుట గాన ముం దుగా ప్రభుభక్తిద్రోహకముల నెట్టునట్టులు బయటబెట్టిం చి అందుచే రాజునకు విద్యానాథుడై నుతించెదిర్చెను. ఈసంద ర్భమున గోవింద రాజుల సుబ్బారావు గారు ప్రశంసనీయమగు నటనైపుణ్యము గనపరచిరి. విద్యానాథుని తేజోవంతమగు మాటలును, సాదరముగ గ్రహించు టయు, తేనెసిగ్గును, ముక్తిరకడుముగను, జనార్దనుని దొంగ్రపటయు తల్లినద్దడు చేసికొని పోవుచుండటయు, స్వాభావిక రసపటిష్ఠతతో నిర్వహింపబడినది. విదేశ విద్వాంసుని

విద్యాసరిత నన్వేషించు నుదారదృష్టిని వీరుచక్కగ జూపించిరి. నిజముగ తమ్ముడేయను భ్రాంతిజనించు నట్లభినయించిరి. ఇందున ముంజులూరు క్రిష్ణారావుగారుకూడ నిట్టి యవస్థాపరిజ్ఞానమునే రసస్ఫూర్తినే కనపరచిరిగాని వీరి నడవడిలో నొకింత తొందరయు ముఖకవళికయందొకింత హాసస్ఫురణయు నగుపడెను. సుబ్బారావుగారి సభాప్రవేశము, వర్తనము మిక్కిలి గుంభనగ గాంభీర్యముగ నుండును. లోనికలవర మావంత యేని వెలికుబుకలేదు. అన్నియోచనలు కడుపులో నిడుముకొని కర్తవ్యమిమింగిన విస్ఫుటమేధావిభూతి నితడగుపరచెను. నాగరాజరావుగారి యభినయములో దీర్ఘాలోచనము, చింతాక్షుభితమానసము, పనివడికప్పబడిన భావసంక్షోభము యీ సందర్భమున దెల్లమాయెను. తమ్ముని సంబోధించి "యేలజొరంగ నిచ్చితివి" యీ తురకన్ మనరాజధానిలోనని విత్కరించిన పలుకులు విషాదాత్మకములుగాని, నిగ్రహార్థకములు కావు. యుగంధరుడప్పట్టున తమ్మునిపై దాష్టీకమున జూపుట లేదు. తమ్ముని జాగ్రత్తకు లోన సంతసించు చుండెను. ఈ పట్టున క్రిష్ణారావు స్థానికాధికారుల యజాగ్రత్తనొకింత నధిక్షేపించినపగిది యభినయించెను. సుబ్బారావు నేజెప్పిన యర్థములో జనార్దనుని చూచి చూడనట్లే వాక్యములనుడివిరి. నాగరాజరావు కించిదావక్రాననంబుతో తిర్యగ్గుక్కంబుగ తన్ను దాప్రశ్నించుకొని నట్లగుపడిరి. రంగారంభమున నీముగ్గురునటులు యుగంధరుడెద్దియో కార్యభారమున వ్రాసుకొనుచున్నట్లు చూపించిరి. ఇందు నాగరాజరావుగారి మూకాభినయము మిక్కిలి స్వాభా

విశముగ నుండెను. తొడవులదాల్చుటలో సభానుకూల వర్తనములో నెల్లూరు, తెనాలినటులు సమానస్థాన మొందగలరు. క్రిష్ణారావుగారి వేషము, వర్తనము సభారంగమున పైవారితో తులదూగలేదు. వీరి నరములు నిరంతరభావ చాంచల్యమున కనిపించుచుండును. కృష్ణరాయబారములో వీరిచాకచక్య మనసరమగును. రాయబారములో కృష్ణుడు “ననుదూతగబంపిరి. సంధిసేయు మీరాబిడ్డలు పాపలుగ...పెంపు వహింపవగ” అని సంధిపొసగింపవచ్చిన సాధుసంకల్పములు వెలిబుచ్చుకొంటూ, లోపల స్వయంపాక మూహించుతూ, శత్రుకూటములో బరస్పర విరోధములు బురికొల్పి, నాల్వురి మనోవృత్తులను గనిపెట్టి, సహాపాత్రుడై చరించవలసియుండును. అక్కడ కృష్ణరావుగారి తెలివి తక్కువలు బాగా బేజరిల్లుచుండును. శాకటియుడు మంత్రికూటమున జూపవలసినది మంత్రిగోపనము, యుపాయశీలత, అనుదుబెదురు లెరుంగని భావగాంభీర్యము. ఇవి కృష్ణారావుగారి చురుకునడకలలో విజ్ఞప్రేక్షకా మీద సంధాయకంబుగ నగుపడలేదు

పేరిగాడు యోగము పట్టించుకొనువట్టున వాని నొక్కసారి పరిశీలింపనరుదెంచి నాగరాజరావుగారు అపూర్వవీక్షణచాతుర్యముతో నొక చూపు వాని పై బరపుచు రంగస్థలమున వెనుక ప్రక్క నవతరించిరి. వీరి చూపులో పన్నుగడకు సంతసము, పేరిగాని పొంగుపాటునకు నగవు, “శనకపుసింహాసనమున శునకము గూర్చుండబెట్టి” యను పద్యార్థము, తమరెంత తర్ఫీదుచేసినా రజకప్రకృతి సమయానికి బయటపడునను పరిణామ వివేకము మిక్కిలి రసవంతముగ స్ఫురించెను. ఈఅభి

నయ విశేషమును నాగరాజరావొక్కడే చేసిచూపెను. అంతి పురకాంతలకు యుగంధరుడొసగిన సమాశ్వాస వాక్యములను కృష్ణారావుగారు సందర్భోచిత రసప్రదీప్తితో వెలిగింప జేసిరి. ఈపట్టున "నేనెట్లులేకుంటినో చూచెదరుగాక' అనువాక్యముల ననమాన నటసిద్ధిరయిదవ భావిప్రయత్న సూచకంబుగ సుబ్బారావుగారు వెలిబుచ్చిరి. ఈవిచిత్రాభినయవైఖరి శారదాచిత్రమందు ఆంధ్రులకు చిరపరిచితమై యున్నది.

పిచ్చిబైరాగి వేషములో సుబ్బారావు సోక్రిటీజు మున్నగు జ్ఞానసత్తములవలె పిచ్చిచేతలకన్న వేదాంత తత్వ మెక్కుడు గోచరించునట్లు తమ వేషాభినయముల నిర్వహించిరి. వెఱ్ఱిచేతలలో వీరతిశయించలేదు నాగరాజరావు 'ఢిల్లీసుల్తాన్ పట్టుకపోతాన్' అనుచు మున్మొదలు ప్రవేశించినప్పుడు మాత్ర మద్వితీయాంగిక విన్యాసమగుపరచిరి. తరువాత వీరి నడవడి బాగుండలేదు. వీరిరువురిలో నొకరియందు యుగంధరుడొక జ్ఞానివలెను, మఱియొకరియందు నిక్కంపు దివానావలెనూ గోచరించెను.

ప్రతాపరుద్రుని యోడమీదికి గొనివచ్చువేళ నాగ రాజరావు రాజునకొదంచిన స్మారకవిలోకన నపూర్వాభినయ ప్రజ్ఞావిరాజితంబై సామాజికుల మెప్పువడసినది. ఇచట కృష్ణారావుగారు కూడ నట్టిచూపునే యింతను రసవంతముగ చూపిరి.

ఈ నాటకములో యుగంధరుడు నిర్వహించవలసిన యభినయ వ్యవహారము సభారంగమునకన్న ఢిల్లీపల్లకాడులలో నెక్కువ గూర్చబడినది ఇందు మంత్రివర్యుడు తుమ్మకూడ

చారులవేషమూర్చుచు వారికి నిక్కపు దివానావలె నగుపడుచు నిజచారులకు రహస్యసంకేతములందించుచు కర్తవ్యమాదేశించుచూ ద్వంద్వప్రవృత్తిలో సంచరింపవలెను. మామవారికి యోగసిద్ధుడుగను పిచ్చివానిగను, స్వర్ణవిద్యారహస్యవేత్తగనూ, యెవరికోర్కెల చొప్పున నెవరియూహల చొప్పున వారికగుపడుచు పిచ్చిపాటల కలవరించుచు, తన మంత్రాంగమును కొనసాగించుకొనవలసియున్నది. ఇందుకు తగినరూపము నడతలు, చేష్టలు, పలుకుతెరవులు, సర్వతోముఖనైపుణ్యమున సందర్భోచితముగ మతికియింప కృష్ణారావుగారి వేషాభినయములలో సంపూర్ణవికాసమనుభవించెదరు. ఈనాటకంలో యుగంధరుడు ప్రధానకార్యవ్యవహర్త కాడు. పిచ్చిరంగపు ప్రయోగమును మేము గమనించము కాని కవి రచించిన యుద్ధములో యితరనటులు వేర్వేరుపట్టుల నతికియుంచుచుండ మొత్తముమీద యుంజాలుగారి కృష్ణారావుగారే యుగంధరాభినయ వివేకమున్న నటసిద్ధుడని మన్నించగలను.

ఖుస్రూ

చమకీది యెంతచురుకు తెలివో, ఖుస్రూది అంత మందబుద్ధి; వీని తెలివితక్కువ, ఆవలింపులు, జేవురింపులు, గాభరాలు, అసూయలు, అతివిశ్వాసము, హ్రస్వదృష్టి, మున్నగు లక్షణాలన్నీ తెనాలివారి తంగిరాల అంజనేయులు షాలుపాత్ర జూపినారు. మాధవపెద్ది వెంకటరామయ్యగారి స్వరూపం వల్ల పాత్రనిరూపణానికెంతో తీరుగనుండింది.

పిచ్చివాడు.

"ఎందుకో ఎక్కడకో పోతాను, మా సంకేతములు గల వారులవలన తరువాతి యోచన నెరుగవలెను." అని చెప్పి యుగంధరుడు ప్రతాపరుద్రు బంధవిముక్తి నేర్పరచుటకు ఢిల్లీపురంబున కేగును. ఏడుమాసము లున్మత్తభూమికను దిరుగుచుండెను. యుగంధరుడువంటి తెలివిగలమంత్రి "వేసిందే ఒకరాయి, పడిందే ఒకపిట్ట" అన్నట్టు సరిగా యోచించి ఫలించదగిన పన్నిదమే వేయునుగాని నాలుగయిదుపాయాలు ప్రవర్తింపచేయుడు. వేసిన పన్నుగడ రత్నాల వర్తకులది. ఇది నెరవేరుటకు సుల్తానును గురించి రెండేసంగతులు తెలియవలెను. అతనికి యేవస్తువులందు ప్రీతిమెండు? అనేదిఒకటి- ఇష్టంకాని వస్తువలంతే మోహపడి చప్పున పడవలోకి రాడు. రెండవది తనపాయాను సరియైన వర్తకులు, పుమ్రావులు, మున్నగు వారియిండ్లకు సుల్తాను వచ్చునా? రాని వాడైతే ఈపతకము కుదురదు. అందుకోసము వర్తకపు పన్నిదానికి ఈ రెండు సంగతులెరింగిన చాలును. ఇక రత్నాభరణమూల్య నిర్ణయార్థము ప్రతాపరుద్రుని పిలిపించుట ఆంధ్రవర్తకులందిడిన సూచనను బట్టి, వారిఅదృష్టవశమునను, సుల్తాను తెలివితక్కువచేతను జరిగింది. దీని నిశ్చయమును యుగంధరుడు పరిగణించియుండడు. ఏవస్తువులిష్టము? నగరి వెడలి యరుదెంచునా? అను రెండు సంగతులు తెలిసికొనుటకు యుగంధరు డేడుమాసములు, దివానాయై తిరుగ పని లేదు మాట లెవరివల్లనైనా యెక్కడనుండియైనా తెలుసుకో వచ్చును.

"ఢిల్లీసుల్తాన్ పట్టుకపోతాన్" అని బహిరంగంగా చాటుతూ, తురుక లవలంబించిన నీచవంచక రీతులలోగాక, బాహాటధీరత్వమున రాజును విడిపించి దెచ్చెదనని యీ వని చేసినా! తురకు బంధవిముక్తి రత్నవిక్రేతల వంచక ప్రవృత్తి వల్ల గలిగింది. ఇందు ధీరోన్ముఖత్వమేమి అగుపడదు. దినానా బింకాలకునూ వర్తకుల వ్యవహారాలకినీ సంబంధం లేదు; కార్యకారణ సందర్భం లేదు. అదికాక కాకతీయమహీధవుడు బంధితుడై, తమపురంబున నుండుట జేసి సుల్తాను నౌకరులతిజాగ్రత్తతో విదేశీయుల నరయుచుందురు. అసంగతి యుగంధరు డెరుగును. ప్రమాదభూయిష్టములు అనుమానాస్పదములైన దారుల నీ మంత్రిపుంగవు డవలంబించునా!

రాజు నిజసామ్రాజ్య విభూతినంతయు వదలి, మ్లేచ్ఛాధీనమున జిక్కి వంతల గుందుచుండెనని తానును రాజువలె నిజోద్యోగ వైభవంబును వదలి, నిద్రాహారముల వర్జించి, స్వామి భక్తిపరాయణత్వమున, తన తమ్ముని యజాగ్రత్తచే 'ఏలవొ రంగవిచ్చితివి యీరా తురకన్ చను రాజధానిలో' నింతటి ప్రమాదము ప్రభువునకు వాటిల్లెనను పశ్చాత్తాపముచే యుగంధరుడు పిచ్చివిచ్చగాని రూపున రాజున కత్యంత సాన్నిధ్యమున దిరుగుచుండవచ్చును. అనగా రాజుమీది ప్రేమచేత రాజున్నతావున రాజువలె తానును దీనదశలో గాలము గడుపదలచి యుండవచ్చును. లేక, తమ్ముని యేమరుపాటునకు ప్రాయశ్చిత్త తపంబొనరించుచుండ వచ్చును. పడవలోనికి ప్రతాపరుద్రుడు రాగానే తానగుపడి యింత ఘనకార్యమును నేనే జేసినానని వెల్లడించుకొను నపేక్ష యు;

సందు గాలని కృతజ్ఞతాభి నందనముల నందికొను వేడకయు యుగంధరునివంటి ధీమంతున కుంచవు. గంగాయమునా తటంబుల శాశతి సైన్యములను, కటకవీరులను, నిలపి యోధను గాచు నేర్పాటుల గావించుటకు యుగంధరుడు డిల్లీలో నుండ నవసరము లేదు.

జోస్సులుభాయి అదివరకే తురకలలో కలసి ఢిల్లీలో తురకసర్దారుల స్నేహవిశ్వాసము లనుభవించుతూ తిరుగు తూనేవున్నాడు. ఇట్టి సందర్భంలో తెలియవలసిన సంగతు లల్పమై పన్నవలసినయెత్తు లతిసులభమై యుండునపుడు ఫలాపేక్షా చితంబగు దీర్ఘోపాయముల యుగంధరు డవలంబిం చునని నమ్మ నేరము. పిచ్చివానివేషమూ యమాత్య శేఖరుని నీతివైశద్య మగుపరచనేరదు. పైగా మంత్రభంగమున కవ కాశ మొదవవచ్చును. ఎప్పటికప్పుడు జారీచేయవలసిన జమాన్ హుకుములునూ కనపించవు. కొంతదూరాన వుండి చారులవల్ల తంత్రము నడిపించవచ్చును.

ముద్రారాక్షసములో రాక్షసామాత్యుడు నిజప్రతిభా వైభవంబున "మౌర్యసైన్యంబు చాణక్యమతిని గూడ" నా యాస పెట్టుచుండెను. అచ్చట నాయకుడు, ప్రతినాయకుడు, మహాధీమంతులు. కౌటిల్య మొకప్రక్కను సద్గుణ గణాలంకృతంబగు బుద్ధిచాతుర్య మొకప్రక్కను, ఎత్తుపై యెత్తులతో బోర్లపడుచుండెను. ఇచ్చటనమేయమేధా విభవోన్నతులగు బ్రాహ్మణామాత్యులు—సారాయి భంగు నిషాలతో, వెలయాలి కౌగిలింతలలో, మైమరచి యావలిం చెడి తురుష్కప్రభువుల నేమార్చి, స్వకార్యమును సాధింప

వలసియున్నది. ఈపనికి యుగంధరుడు పిచ్చివాని వేషము ధరింపవలసిన యావశ్యకమగుపడదు. ఇది పేరిగానిరంగముల వలెనే కొంత దృశ్యచమత్కారములను గల్పించి చూడ వినోదముగ నగుపడినను, కథాసంవిధానములో నిరుపయోగముగను, బలహీనముగను, వెలిగను స్ఫురించక మానదు. యుగంధరుడు పాడిన పాటలలో ద్వ్యర్థిసూచనలు ధ్వనించుచుండినయెడల కొంత బాగుండెడిది. పిచ్చివాని జూడవచ్చిన ఢిల్లీసోమనుల కొకరీతిగను, నిజవృత్తాంత మెరింగిన కాకతీయ గూఢచారుల కొకరీతిగను, రెండర్థములు స్ఫురించు పలుకు బల్లికలతో నాపాటలు గల్పింపబడిన కొంత సమంజసముగ నుండెడిది. కాని యివియంతగ కనుపించవు. ఇట్లాంటి కారణాలన్నిటిచేతా పిచ్చివాడిపాత్ర వ్యర్థంగాతోస్తుంది. అనగా కథాంశనిర్వహణానికి నిరుపయోగమని నాఅభిప్రాయము హాస్యవినోదంగా యెంచుకుంటే తకరరు లేదు. కథాసందర్భాన్నిపట్టి పిచ్చివేషమే అవసరంలేదన వలసి వస్తుంది. కనుక దాన్ని ఎట్లాఅభినయించాలో నిర్ణయించ నేరము.

ముద్దుటుంగరము – విద్యానాథతంత్రము

ముద్రారాక్షసములో కథాదియందు పాముల వాడు చందనదాసు నింటికడ నాడుకొనుచుండిన రాక్షసతనూజుని వినోదపరచి రాక్షసుని ముద్దుటుంగరము సంపాదించిన సంగతి ప్రకటింపబడినది. ముద్రాసాధనమున చాణక్యు డొక లేఖను సృష్టించి దాని మూలమున రాక్షసునకును, మలయకేతునకును, మనస్పర్థ లేర్పరచెను. రాక్షసుడు నందు లంతరించి

నను, క్షత్రియుడెవ్వరైన మగధసామ్రాజ్య మధిష్ఠింపవలయు నను పూనికతో మలయకేతును జేరదీసెను. మంగలి కొడుకు-చంద్రగుప్తుడు నందస్థాన మాక్రమింప నీయ కూడదనియు, ఉత్తమక్షాత్రియుల సంభూతు నాపదవియం దుంచవలెననియు మంత్రిరాక్షసుడాపేక్షపడి యందుకై పాటు పడుచుండెను. ముద్రారాక్షసనాటకపు అధికారిక వృత్తాంత ము రాక్షసునిచంద్రగుప్తరాజ్యధూర్వహునిగా వించుటయైనను, యిది చందనదాసు మరణశిక్షను తప్పించు నవసరంబున సాధింపబడినను దీనికి ముఖ్యాంగము రాక్షసుని క్షత్రియ పక్షపాతనిర్మూలనమూమెను. ఇందుకు ముద్దుటుంగరము తోడ్పడినది. ప్రకారాంతరద్వితీయములో ముద్రాసంగ్రహణము ప్రధానసమస్యసాధనమున కుపయోగించలేదు

—విశేషాంశములు—

ఈనాటకంలో రాజనీతి సామాన్యనీతి మర్యాదలతో మేళవించబడ్డది. ముద్రారాక్షసంలో కుటిలోపాయపరం గములు పెల్లెలికట్టలను దాటి దుముకుచుండును. నంద విధ్వంసి, లెక్కిరి దొంగల వెంటగొని, గడుసరిచేతల నతిశ యించి సద్గుణగణాలంకృతుండగు రాక్షసామాత్యునిమాయా ప్రచారమున నోడించి మంగలి దొరకు మగధసింహాసన మిప్పించెను. అందుకుకూడ స్వాభిమానసంజనితమగు నంద ద్వేషమె కారణము. కాకతీయ పురోహితులు నిస్స్వార్థమైన ప్రభుభక్తితో తామవలంబించిన ప్రచారం మెరుగనేర్చిన వాది కౌతుకపడునట్లు, అహింసాసత్య దీక్షలువాసిదప్పనటుల, జక్కని నేర్పుతో నడిపించుకొని వచ్చిరి. ఇదంతా వాళ్ళుచేసారో

లేవో? వారి కారోపించబడ్డ తెలివంతా శాస్త్రిగారి ప్రతి భాసంజనితమేగదా! చతుముఖ యుగంధరాదు లెక్కడివారు? తెలుగు జాన్పను పుర్రెలోనంకురించిన ప్రజ్ఞాప్రసూనములే?

సామాన్యంగా యీనాటిచరిత్ర నాటకాలలో విషాద పరిణామ మేర్పడుతున్నది. నాయకదుర్మరణము, అంతిపుర మచ్చకంటుల సహగమనము, వంశవినాశనము, నగరోన్మూలనము, సామ్రాజ్య విచ్ఛేదనము మొదలగు జాతీయపరాభవప్రాప్తిని సూచించకుండ, రాజును చెరగొనిన తురకసర్దారు లిరువురనే జంపించి, కోశక్షయముగాకుండ, సైన్యవిదారణ మేర్పడకుండ, ధర్మభ్రంశ మొదవకుండ, శత్రుభూపాలునకుసైతమాంధ్రామాత్యకార్యనైపుణ్యమందమేయగౌరవ మేర్పడువట్లుగ నీతినివర్తించి, రాజును వదలించి, రాజ్యధరారమణుల వియోగభార మవలీలగ మాపి, కాకతిప్రాభవమష్ట దిగంతరాళముల వెలుగింప, నంజనాసుత గిరీవిజయుతోరణాలంకార వైచిత్ర్యమంవాంధ్ర శిల్పకనైపుణ్యమతిశయిల్ల, నాబాలగోపాల మఖిలసద్వ్రజములానందమనుభవమున్ననతిశయిల్ల, కళ్యాణాంతముగ, సరసముగ, దుష్కరసమస్యల జిక్కుదీసిన, నీతిసత్తములు, స్వార్థదూరులు, ప్రభుసేవాపరాయణులు, సద్గుణసహితాదధులు, పరమదేశాభిమానులునగు సమాత్యశేఖరుల జిత్రించి వెంకటరాయశాస్త్రియమేయ నాట్యకవితానైపుణ్య మగుపరచియున్నాడు.

ప్రతాపరుద్రీయము మొత్తముమీద మిక్కిలి మనోహరమై, ప్రదర్శనానుకూలమై, విదితాపూర్వ రమ్యదృశ్యంబుల నొనకూర్చుచు, నసాధారణ ప్రతిభాసంకలితంబుగ నెంచ

తగియున్నది. దీనిలోని కల్పనలోపములను కార్యైక్య విహీనతను, స్వభావేతర మానస ప్రవృత్తులను, విమర్శనవశం బున సుచితరీతి మన్నించియున్నాను. వేంకటరాయశాస్త్రి గారి ప్రతిభావిశేషము చారిత్రరూపకము నుద్దేశించి యాంధ్ర చరిత్రలోని కథాంశమును గైకొనుటలోనే వెల్లడియగు చున్నది. వీరీ నాటకమును వ్రాయునాటికి భారతీయుల జాతీ యోద్యమ శంఖారవములు మాతృమానసమందైన బులకరించి యుండలేదు. వందేమాతర గీతి కాసవంతి 'యానంద మఠ' పుటంబులలో నజ్ఞాతసంచార మొనర్చుచుండెను. లోకమంత కు కాకపెట్టిన కాకతీయుల కదనపాండితి చీకిపోవని చేవ మాటల చేర్చి పాడవె తుమ్మెదా!" యను పరాకుకూత లాంధ్రుల వీను తెరవుల జేరియుండలేదు. ఆంధ్రచరిత్రాంశ ములు కవిజీవిత ప్రస్తావనములందును చెన్నైతంజాపురంబుల తాటాకుల వెతులందును మరుగుపడి చూచువారును, వినువారు లేక చిక్కియుండెను. అట్టికాలములో నాంధ్రసామ్రాజ్య సంపోషకుల వీరోదార చరితముల నుగ్గడింపసమకట్టి ప్రతాప రుద్రీయ రూపకరత్నమును గల్పింపనేర్చిన, మేటిమతి, మాతృ వైభవసంతోషి, వీరజనార్చకుడు, సింహపురీమహోపా ధ్యాయుడనియే తమ దివ్యచిత్తమున కెరుకపరచుకొనను, విద్వద్విధేయుడు,

సత్కారసపిపాసి,

సూరిశాస్త్రి

శ్రీరామ నాట్యలేఖలు

VIII

షోరబు — రుస్తుము.

అరిభయంకరా! కరుణాసింధే!

బందరులో రామావిలాససభవారు షోరబు-రుస్తుముల అజ్ఞాతవిరోధాన్ని, సమరసందర్భాన్ని తెలిపే నాటకమాడారు. ఇంగ్లీషు కవిమాలి మాథ్యూఆర్నాల్డు రచించిన పద్యకావ్యాన్ని ఆధారపరచుకొని ద్విజేంద్రలాలురాయి బెంగాలీ భాషలో ఈ నాటకాన్ని వ్రాసారట. దాన్ని శ్రీపాద కామేశ్వరరావుగారు తెనిగించారట. ఆర్నాల్డు, పారసీకకవి ఫర్దూసీ రచించిన షానమా అను మహాకావ్యమునుంచి యీకథావృత్తాంతాన్ని యేరుకొని తనకావ్య మేర్పరచాడు. ఆనాటి పారశీకవీరమర్యాదలు, తార్తారుబుద్ధులు, యెట్లుండనో, మనము, మన సంప్రదాయాలతో యీకాలంలో గ్రహించలేము. కాని, యిది మనదేశపు అభిప్రాయాలకే కాక పాశ్చాత్య నాటకకవుల ఆచారాలకు కూడ భిన్నంగా వున్నదనిమాత్రము చెప్పగలము. తండ్రి కొడుకులకు పోరుగల్గుట, అందు నొకనిచే నొకని సమయించుట, నాటకకవు లంగీకరించిన పద్ధతికాదు. యూరిపిడీస్ నాటకా లొకదానిలో మాత్రము కొడుకు తెలియక తండ్రిని చంపిన యుదంత మాం

పడుచున్నది. సామాన్యంగా తండ్రికొడుకులు అపరిచితు లైనను యెుండొరుల సమీపించినపుడు "అనేన కస్యాపి కులాంతరేణ స్పృష్టస్య గాత్రేషుసుఖం మమైవ" అనునట్లు ఒకవిధమైన గగుర్పాటు, సందడింపు, గందరగోళము పుట్టి యంతటిలో నొకరినొకరు తెలిసికొనుటగాని మారక ప్రయత్న మంతరించుటగాని కవిసమ్మతమైన పద్ధతిగా నుండినది. పాండ వాశ్వమేధంలో ప్రమిళా తనూజుడు బభ్రువాహనుడు తండ్రి యగు విజయు నెదుర్కొని చంపినట్లును, ఆవల దేవగణంబుల సాయమున నర్జునుశిరము మొండెమున కతుకువడి యాతడు తెప్పరిల్లినట్లును నొకకథగలదు. ఇందు పుత్రుడు తండ్రికన్న బలపరాక్రమ సమన్వితుడుగ చిత్రింపబడియున్నాడు. కుశ లవుల చరిత్రములో (ఉత్తరరామాయణము, రాఘవాశ్వ మేధము, లవకుశ మొదలైన నాటకాలలో) కుశలవులు పినతండ్రులాది గాగల యోధవరుల నోడించి, తండ్రిని దాక వచ్చిన వృత్తాంతముగుపడును. అందు పుత్రుల వీరసామర్థ్యము చేలవడకుండ, రాముని జగదేకవీర బిరుదమునకు భంగము వాటిల్లకుండ, రామసంకల్పానుకూలంబుగ సర్వారిసాధన సమర్థమగు రామబాణము పూలమాలయై తనయుల గళ సాంతములగారవించి యుద్ధతవీరమర్యాదల నందించెను. "పుత్రాదిచ్ఛేత్ పరాజయం"-తండ్రుల మర్యాదలు, తెలివి తేటలు, శౌర్యప్రతాపములు, కొమరులయందు మిక్కుటము గ జెంపొంది నవ్యకాలోచిత వైఖరుల దాల్చి దేశకాల పరిస్థితుల కనుకూలముగ వికసించి, యగుపడుటయే లోకస్థితి కిని సృష్టిప్రచారమునకును కారణమగుచున్నది. నవ్యసంత

తులు, ప్రాచీనప్రతిష్ఠాపనల సంప్రదాయబలముచే వాసికెక్కియు వానిని అంతరింపజేసి, క్రొత్తపరిస్థితుల కనుకూలమైన నవ్యరూపములతో, నూతనమర్యాదలతో, నవోన్మీలిత పాటవంబున విగతధీకుల పదవి నాక్రమించి లోకవ్యవహారమును సాగించుచుందురు. 'The old order changeth yielding place to new. Lest one good custom should corrupt the world' అని టెన్నిసన్ మహాకవి చెప్పినట్లును The function of death is life—Newer, stronger, nobler and wider అని విన్కెల్మను తత్త్వజ్ఞు డుపదేశించినట్లును "వాసాంసిజీర్ణాని యథావిహాయ నవానిగృహ్ణాతి నరోపరాణి" అని శ్రీకృష్ణభగవాను డానతిచ్చినట్లును, జీవవాహిని, యెప్పటికప్పుడు బలవయస్సంపన్నమగు నవ్యదేహముల నాశ్రయించి సృష్టిప్రచారమును నిరంతరాయముగ సాగించుచూ, ప్రాచీన జీర్ణాశయముల వదలుచుండును. ఇది ప్రకృతిధర్మము; లోకస్థితికి కారణము; దీనిననుసరించియే కవినియమము లేర్పడ్డవి. కళాన్యాయము లమర్పబడ్డవి. రాముడు రాగానే పరశురాముని ప్రభావ మస్తమించినది. బౌద్ధావతార ముదయించినంతనే శ్రీకృష్ణవ్యాస భట్టారకాదులచే నిరూపింపబడిన మతనియమములు వాసిదప్పినవి. కుశలవులు రామునిమించు పరాక్రమ సంపన్నులగుట ధర్మసిద్ధము, ప్రకృతిసమ్మతము, న్యాయానుసరణము. అర్జునుడు తనయునిచే మడయుటకూడ లోకవ్యవహార సూత్రముల నిదర్శించునదై యున్నది. రుస్తుము, సోరబుచేతిలో చచ్చిగాని, విజితుడైగాని, తన వీరవ్రతమును పుత్రునకందించి, దిగ్విజయా

కన్న సాత్కృష్టమగు నాత్మవిజయమును అపేక్షించి, అధ్యాత్మిక సాధనపై తన మనోనిశ్చయమును వ్యాపింపజేసినయెడల కథాసరళి బాగుండెడిది. సోరబు రుస్తుముచే జచ్చుట లోకవిరుద్ధము, ధర్మదూరము, అస్వాభావికము, అన్యాయము. అదికాక పోరులో నలసి మూర్ఛిల్లిన ప్రతివీరుని పొడిచి చంపుట వీరధర్మమునకు విరుద్ధముగనున్నది. రుస్తుము యావజ్జీవము ఉదారగుణసంపన్నుడై ధర్మరక్షకుడై సత్యవ్రతుండై యుండియు, ముక్కాళ్ళముదిమిలో తన చిరాభ్యస్త సద్ధర్మముల విడనాడి దయావిహీనుడై సత్యభ్రంశుడై చరించుట యావీరుని చరితమున కెన్నటికిని మాయనిమాసిక నేర్పరచుచున్నది. ఈకారణము లన్నిటిచేతను, పఠాను తుర్యావలు హిందూ సభ్యులకపరిచితములగుటచేతను, ఈ నాటకము మొదటినుండి తుదిదాక ఘోరబీభత్సభయానకభరితమై, నసహ్యముగ నుండును. ఇందులో కళానియమమగు రత్యుదయము, ఆనందము పులకరించలేదు. విషాదనాటకాలకు ముఖ్యనియమమైన యుత్తమవిషయ సంరక్షణము, ఇందలి పోరువకు కారణము కాలేదు. రుస్తుము బాల్యాది తానుగెలిచిన శతసహస్ర విజయములతో సంతృప్తినొందక బలాహంకారచోదితుడై యాత్మప్రాగల్భ్యము కొరకునూ పరోత్కృష్ట్య మొప్పుకొనజాలకనూ, దిండ్రించిన నీచాహంకారప్రవృత్తు లగపడునేకాని వేరొండు ఉదారసంకల్పము లతని చర్యలందగుపడవు. సభ్యులకు రుస్తుము చర్యలందు జాలి గౌరవము కలుగలేదు. సోరబుచర్యలందు దోషమగుపడలేదు. ఇట్టి సంవిధానంలో సోరబు దుర్మరణమొందుట

కావ్యన్యాయమును సంపాదించలేదు. అందుచే యీ నాటకము నిజమైన విషాదనాటకము కాదనిన్నీ క్రూరభీభత్సభరితమనిన్నీ ఆడచెల్లదనిన్నీ మనిచేసుకొంటున్నాను. ఇందున గల్గునీతిబోధయు కానరాదు. పరతత్త్వప్రభావ సూచకంబగు సందర్భము లేమియు లేవు.

పారసీకభీమసేనుడగు రుస్తుము, అడేరుబైజాను దేశపు అడవులలో వేటాడబోయి, యలసి, యొకచెట్టుక్రింద నిదురించుచుండ, నాదేశపు వీరు లీతనిగుర్తించి, తమ రాజువద్దకు గొంపోయి సకలాతిథ్యమర్యాదలనొసంగిరి. అచ్చటనుండు కాలములో సమానానురాగామత్తై టేమినే యను నావె రుస్తుమును వరించి యాతనిపొందు ననుభవించెను. ఇంతలో రుస్తుము కార్యాంతరములచేతను, సముత్సాహముచేతను, అత్తవారింట మగ్గుటకైనిది సోమరిబ్రతుకునందు నంతసింపకనూ, విజయాభిలాషియై వెడల సమకట్టెను. అప్పటికి టేమినే గర్భవతియై యుండెను. పుత్రుడుదయించినయెడల కబురంపవలసినదనియు, తానువచ్చి తీసుకొనిపోయెదననియు పుత్రిక గల్గెనేని తనకు అవసరము లేదనియు చెప్పి, ప్రణయస్మారకంబుగ తనకవచమును టేమినే కొసంగి, సమరారంభదీక్షితుడై రుస్తుము దేశాంతరంబుల దిరుగ వెడలెను.

సోరబు పుట్టి యిరువది సంవత్సరము లైనది. పుత్రుని గొంపోవునను తలంపున టేమినే భర్తృవియోగ మత్యంతముగ పీడించుచున్నను, పుత్రోదయ వృత్తాంతమా బంటుసింగమున కెరుకపరచకుండెను. ఈ మెకు రుస్తుముతోడి శస్త్రోపజీవన వ్యాపార మొనర్పుచు ద్రిమ్మరుట కిష్టములేదు. తండ్రి

యింట సుఖముగా కొమరుని చూచుకొనుచు, రాజ్యోపభోగ ములు ప్రశాంతముగ ననుభవించుచు, నుండదలచెడి బుద్ధి యామెది. పోరబు శస్త్రవిద్యల జక్కగ గరచి, బలరూప పరితాప ప్రభావమున తండ్రికి జతయై మెలగుచుండెను. తన తండ్రిపేరు చెప్పుమని పలుమారు వేడగా తుదకామె జరిగిన వృత్తాంతమును పుత్రున కెరింగించెను. అందుమీద పోరబు తల్లి యనుమతి వడసి, స్మారక కవచమును గైకొని, తండ్రి తెరవరయుచు, తండ్రికి తన వీర్యస్థైర్యముల నెరుకపరచదలచి పయనమాయెను.

పోవు దారిలో పోరబు ఒక రాజుకోటను ముట్టడించ నెంచెను. ఆరాజునకు ఆఫ్రీద్ అను కుమార్తెకలదు. హాజీర్ అను సేనాపతి యాకోటను గాపాడుచు, ఆఫ్రీదును వలచి, పరిణయింప జూచుచుండెను. కాని ఆఫ్రీదు హాజీరును ప్రేమించ లేదు. ఇంతలో పోరబు దాడివచ్చిన సందర్భ మేర్పడ్డది. హాజీరు శత్రుసైన్యమునకు గుట్టుదించి కసిదీర్చుకొన నూహించుచుండెను. ఒకనాడా కోట పరిసరంబుల పోరబు ఒంటరిగా తిరుగుచుండ నొక యువకుడు వచ్చి 'నీవేనా పోరబు' అని యడిగి, తనతో జంట పోరునకు రమ్మని సవాలుచేసి కత్తి దూసెను. పోరబు యువకుని దెబ్బ తప్పించుకొని మరల తన కరవాలమును విసర, నది యువకుని శిరముపై దగిలి, ముఖాచ్ఛాదనమును తొలగించి, నవవయోవిలాసిని యగు యువతీ ముఖాంబుజమును తేటపరచెను. అంతపై పోరబు ఆవనిత సాహసమును మెచ్చుకొని వలపుపలుకు లందించి, తన్ను పరిణయింప వేడెను. ఆఫ్రీదుకూడ తన మోహమును

తెలుపుగాని తండ్రి యనుమతి వడసి పెండ్లాడవలెనని చెప్పి పోవును.

ఇంతలో హాజీరు సోరబు శిబిరముం జేరి, హెచ్చరించి, మాగుడారుల జూపి, నిశీథసమయమున కోటను దొమ్మిజేసి, లోన బ్రవేశపెట్టును. కోటనాక్రమించెడి సందడిలో సోరబు పొరపాటున నజ్ఞానవశమున అఫ్రీదుకండ్రిని పొడిచిపెట్టుచును. ఈసంగతులన్నీ తెలిసికొని యాఫ్రీదుకుమారి, రాజద్రోహమునకు హాజీరును, తండ్రిని జంపినందుకు సోరబును, చావజూచి తాను మున్ప్రియయు పరిణామముగ బొందుచుకొని వచ్చెదనని ప్రతినకట్టును. కట్టి, పైకి సోరబు చెలిమి నటించుచు తాని శిబిరములను మరియొక రాజాజ్ఞపై బుత్తెంచును. సోరబు రుస్తుము ఉమాపాడనిన్నీ, రుస్తుమును గలియవచ్చెననిన్నీ, రుస్తుము ఆరాజు సైన్యములో నుండెననిన్నీ, ఆఫ్రీదెరుంగును. ఈ సంగతి హాజీరుకు కూడ తెలుసును. కాని, రుస్తుముచేత సోరబును చావనిచ్చి, యాఫ్రీదును తానే పెండ్లాడవలెనని హాజీరనుకొనుచుండెను. ఆఫ్రీదు హాజీరులు, సోరబున కీసంగతి తెలియనీయక పారసీక శిబిరముల జూపునపుడు వసయితము రుస్తుము అచ్చట లేడను భ్రాంతిగలిగించిరి. ఆఉభయ సైన్యములు సమరాభిముఖులై నిలువగానే సోరబు తన్ను డీకొనజాలు ప్రతివీరు లెవరైన నుండినయెడల జంట పోరుకు రావల్లునని సవాలుచేయును. బహుశా హాజీరు మొదటి కలవరంలో ప్రమగ్గనసకుంటున్నాను. సవాలందికొని రుస్తుము-సేనాని యయ్యును, నిజోహ్యగరిమ ఘనంబుల విడి, ప్రచ్ఛన్నవేషమున నొంటిరై సోరబును మార్కొను

వచ్చెను. సోరబు నీపేరుచెప్పమని యెన్నివిధములనో ప్రతి
మాలుకొనును, రుస్తుము చెప్పడు, చెప్పక కయ్యమునకు రమ్మని
పిరికిపలుకుల నుపదేశించును సోరబు వినడు. ద్వంద్వయుద్ధము
భయభీకరముగ రెండుదినములు జరిగెను. రుస్తుము నేలగూలెను,
అప్పటిసమరాచారము ననుసరించి సోరబు పతిత వీరుని పొడువ
బోవ రుస్తుము రేపు మరల పోరాడెదమని చెప్పెను. మూడవనాటి
కయ్యము మరింత హెచ్చరికతో జరిగి పర్యవసానమున రుస్తు
ము ప్రేలాడు సూచన లగపడుచుండ, ఆఫ్రీదు యావల్ప్రక్క
నుండి బలే రుస్తుము అని కేకవైచును. సోరబు వులికిపడి
తిరిగిచూచును. ఇదే సమయమని రుస్తుమా యువకుని పొడిచి
నేలగ్రోయును. 'ఇప్పటికైనా పరాజయ మొప్పుకొను'మని
రుస్తుము దబాయించెనుగాని 'రుస్తుము తప్ప నన్నోడించగల
ప్రతివీరుడీ పుడమిలో గానరాడని సోరబు గర్జించుచుండెను.
అందుమీద రుస్తుము యోధశాలుని సర్వంబు లరయబోసిచి
వైచెను. మరణావసానములో తల్లిదండ్రుల పేరెట్టి కలవరిం
చుచు సోరబు తన నిజస్థితి నెరిగించుకొనును. రుస్తుముకూడ
తనసంగతి చెప్పుకొని కవచనిదర్శనంబున నిశ్చయముగా తాను
పొడిచినది తన్ను అన్వేషింపవచ్చిన పితృపూజాంతుండగు
నిజతనూజుడని గుర్తించి, నిర్విణ్ణుడై, పొడుచుకొని యివ్విధ
మున పారశీక వీరమార్తాండుడస్తమించెను ఇదే ఈనాటకపుకథ.

తెనాలి రామవిలాససభవారి ప్రదర్శనములో మాధవ
పెద్ది వెంకట్రామయ్యగారు రుస్తుము, స్థానం నరసింహారావు
గారు టామినే, [illegible] సుబ్బరామశాస్త్రిగారు సోరబు,
[illegible] కేశవరావు ఆఫ్రీదు, పులిపాక వెంకటేశ్వర్లుగారు

హాజీరుగ నగుపడి తమ్ముంగల సహకార నట సామంజస్యముతో పాలు పార నభినయించిరి. క్రొత్త ఆట మొదటి సారి చూచుటవల్ల, చూచి చాలకాలమైనందువల్ల, ఆ దేసందర్భమందు ఎవరెట్లు అభినయించిరో యేపాత్రానికెవరే యర్థవ్యాఖ్యాన మొనర్చిరో విప్పుగ చెప్పజాలను. కాని, మాధవపెద్ది వెంకట్రామయ్యగారు ("ఆత్మధర్మతమం దేహంత్వాత్రో ధర్మ ఇవాశ్రితః" అన్నట్లు, రూపమందు, కాయపుష్టియందు, సమరభీకరాకారమందు, ధైర్యోన్నతులందు, రుస్తుము వేషానికి మిక్కిలి తగియుండిరని చెప్పవచ్చును. ప్రథమ ప్రవేశంలో ఆ మహావీరుని బహోద్ధతిని, తుదిరంగమందు వయఃప్రాప్తిచే నస్తమించుచుండిన శక్తులను, చక్కగ ముద్రించి చూపిరి. ముసలితనమువల్ల బలపరాక్రమములు పరిమితమైపోటమేకాక, (ప్రొద్దుగుంకెడివేళ సూర్యబింబము మధ్యాహ్న నిర్మలరాజతదీధితుల వేడివెలుగులో పడి రాగకలుషితంబై యొప్పుగనినట్లు,) విశుద్ధవైరికనియమములుకూడ వీరి జరాజీర్ణమై చల్లబడి, రాగద్వేషవాత్సల్యమనుభవించియుండును. చనుమాతనములో నూరెడి చేబల మగపడదు సరిగదా! ముసలివారల శిథిలత్వము బ, ధైర్యస్థైర్యములు చిరరసు, భక్తి, పరచింత, మున్నగు మనోవృత్తులుకూడ దేహావటుత్వములో బాటు జీర్ణించి, యస్తమించుట లోకవిదితమే. "అనాత్మదృష్టస్యనిమ్నైః విహాయాంపారదృశ్యనః తత్పనస్యగకే రాపికోప్యస్త జనానిరా" దేహోర్వలి నాయములు లేని పరచింతాపవ్య కోపము ప్రా

జీర్ణమయ్యెను, వారి మానస ప్రవృత్తులు నిండు బలమున తేజరిల్లు చుండును. ఇది భీష్మ, దిలీపాదులపట్ల రుజువగు సంగతి. రుస్తుము లౌకికపద గౌరవాతిశయముల గౌరవించెడి యహంకార ప్రవృత్తి. ఈతని ముసలితనము, ధృతరాష్ట్రుడి వలె 'మాటకూడ నాకు గుడ్డిదయ్యె' అనునట్లు దేహమును మనస్సును, ఆత్మను అన్నిటిని, క్రుంగదీయునదాయెను. ఈ స్థితిని గురించియు, అస్తమిత ప్రభావముగల మహాపురుషులందు, (యింగువకట్టిన గుడ్డ కొంగును పట్టియుండెడి సౌరభమువలె, సూర్యాస్తమయాంతమున గగనసీమల వెలిగించు నుజ్వలరాగవల్లరివలె,) నిలిచియుండు, పూర్వప్రతాప సంస్ఫురణముల నెరింగియు, వెంకట్రామయ్యగారు చివర పట్టులో రుస్తుము స్వభావాన్ని నేర్పొప్ప నభినయించి చూపారు. కన్యాశుల్కంలో కరకటశాస్త్రి శిష్యుడై కన్యక వేషమును దాల్చి రాజు మంచి తెలివితేటలను చూపించెను; సోరబు రుస్తుములో ఆఫ్రీదు రాకొమరితె రూపుదాల్చి యత్యంత మనోహరంబుగ వర్తించెను. గోరంట్ల కేశవరాజు కడుంగడు చాకచక్యము గలవాడు. ఈతని యాఫ్రీదు వేషానికి చాలా సంతోషించినాము. కాని పెరుపు తగిలినందున వివరముగా వర్ణించలేము. సోరబు వేషము ధరించిన కుటుంబశాస్త్రి గారు పలసినదానికన్న నెక్కువ సాధుత్వ మగుపఱచిరి. ఇందు, వెంకటేశ్వర్లుగారు హాజీర్ భూమికను వహించిరి. కథాంశము రమ్యమైనదే కాని, కవిపోషణ రసవంతమే కాని, భావాభినయావకాశము లున్నవి కాని, చూచుటకు ఘోరముగనుండి, యుత్తమ నీతులనుగాని, సద్ధర్మములగాని ప్రతి

పాదించనిదై నీ సాధుజనావనపారతంత్ర్యమును విసర్జించు నదై భారతీయ నాట్యరంగాలకు అనుచితంగా కనుపిస్తున్నది, అని మనవిచేయ సాహసించు,

నీపదధ్యానోపలబ్ధవివేకసంపన్నుడు,

సూరిశాస్త్రి.

శ్రీ రామ నాట్య లేఖలు.

IX

దొరస్వామి - దుష్యంతుడు.

రామచంద్రా!

తంజావురి సరస్వతీ మహల్‌లో తాటాకు కవిళ్ళసందున పచారులుచేసి విసిగినాము. ఉన్న సంగతులు కన్న కొనుకటి తెలుగునాటకాల్లో లేని విషయాలేవో తెలుసుకోడానికే తంజావూరి మకాము సాయపడ్డవి. మెల్లగా యింటిమొగంబెట్టి యస్. ఐ. ఆర్. బండ్లు కట్టిన నిర్దాక్షిణ్య యాంత్రికులను తిట్టుచూ, అలుగుతూ, మూలుగుతూ, చిత్రక్షోభనొందుతూ, చెన్నపట్నము చేరినాము.

దక్షిణ ఇండియా రైలుమీద కొబ్బరిచెట్లు, యేనుగ, గుడిగోపురాలు, బిరుద చిహ్నములుగ చిత్రిస్తారు. ఇంతకంటె పల్లినివేస్తే బాగుండేది. బృహదీశ్వరుని పశుపతి నామమును నృత్యకళ గణాలే సార్థకపరుస్తున్నవి. మాగాని పెంపుతో నిలువ నెలవు, తిన గడ్డియు, దొరకక పశుజాలము సన్నగిలినది. భూసురవర్గములు లెక్కకు మిక్కుటమై విదేశముల కొగ్రొకాకి కాఫీపానముల నారాధించుచున్నారు. పల్లె మూలక మాత్రము యింటిపట్టును వదలజాలక దివ్యక్షేత్రముల

నాశ్రయించి, శివకేశవారాధన కుతూహలురై సంచరించెడి భక్తసాధులకు నిర్నిద్రవిరాగ సూత్రముల నుపదేశించుచు నిత్యసంభావన లొసంగుచున్నవి. ముఖ్యంగా, నీవు విచిత్రానేక దివ్యమూర్తి సమాలంకృతమైన హిండోలకంబుల రత్నఖచిత జాంబూనద దివ్యచాపమును జేబూని డంబుబూరెడి కోదండపాణివై సాక్షాత్కరించిన కుంభకోణము నల్లిదళముల పుట్టినిల్లు. దానవానీకముల గుండియ లదరజేసిన నీ దివ్యకోదండము, అగాధసాగర గర్వాపహరణ సమర్థమగు నీమేటివిల్లు నల్లుల చెలగాట మపనయించ జాలకున్నదే! దీనబాంధవుడవై యుపేక్షించుచుంటివా? లేక వల్కలాజినముతో-నొంటిపూట దుంపాకుతిండితో- వెదురుబద్దల మోటువింటితో వనవాసదైన్యపు హెచ్చరింపులతో-జగన్మాన్యముగ నఖండవీర పరితాపప్రదీపకంబుగ వెలుగొందిన నీతెలివి బలములు దచ్చివాది దేవళాల యారగింపులలో సన్నగిలినవా! కత మెరుంగము గాని నల్లిగుంపులు సైనిక దళంబులవలె దాడి వచ్చుచు, పరుగులెత్తుచు, దాగుచు, వ్యూహ క్రమంబుల నతిశయించుచు నిద్రావిభంగ పాండిత్య మేపార జరిపెడి చర్యలు-వాటినడకలు- మెళుకువలు-యెంత చిత్రంగా యెంతసమర మర్యాద సిద్ధంగా వున్నవి! నెపోలియన్ మున్నగు మహాసేనానుల కంతగాని నడక తెలువులు, మహామంత్రులు నేరవలసిన సారగ్రాహణో పాయములు దాక్షిణాత్య మత్కుణ మహోపాధ్యాయుల నిత్యజీవనములో నశేషముగ దొరుకుచున్నవి. ప్రాచీనాంధ్ర నాటక వైదుష్యముకన్న నల్లి చదువులనే

మొక్కవ బట్టించుకొని చెన్నపురి జేరి నెల్లూరులో సమయాని కందికొంటిమి.

5-12-34 రాత్రి నెల్లూరు టౌనుహాలులో శాకుంతల ప్రదర్శనము ... దొరస్వామి దుష్యంతుడు ... పాఠము వెంకటరాయ శాస్త్రులుగారిది! ఏనాటినోములలో యీనాడు తలవని తలపుగ కలిసివచ్చినవి. చెన్నపట్నంలో కన్నయ్యా దశావతారాన్ని, రాఘవాచారి యముడిన్ని, వదలివచ్చినందులకు శాకుంతల ప్రదర్శనావలోకనమైనా సిద్ధించెనని సంతసించాము.

చిన్నప్పుడు యెప్పుడో ఎడ్వర్డు పట్టాభిషేక సమయాన బందరు బుట్టయ్యపేట కంపెనీవారు, దాసు నారాయణరావు గారి పాఠంలో శాకుంతలమాడగా చూచాను. అప్పటినుంచి మళ్ళీ యీనాటకాన్ని చూడలేదు. తరువాత చదివిచూస్తే వడ్డాది సుబ్బారాయుడు, వీరేశలింగం పంతులు, వెంకటరాయశాస్త్రి, నరసింహశాస్త్రి మొదలైన పండితకవులు సంతరించిన శాకుంతల పాఠాలన్నిటికంటె దాసు నారాయణ రావుగారిదే చక్కగా వున్నట్లు తోచింది. అంటే- పాకము, నడక, మార్దవము మాట చెపుతున్నా. అప్పటిలో పసుపులేటి సుబ్బారావు శకుంతల వేషాన్ని రూపలావణ్య మేర్పడ మనోహారంబుగ నాడుచుండెను. ఇక పల్లెవాడి వేషంలో భావరాజు నారాయణమూర్తిని మించిన స్వాభావిక మైచిత్ర్యము దుర్లభము. మళ్లా యీయాట నాడమని మొంతెవేసినా బుట్టయ్యపేటవారు సాహసించరు. నారాయణరావుగారి ప్రాశస్త్యప్రతిని అచ్చొత్తించరు. ఒక ఆముదాలాంధ్రి రూపకరత్నము

మరుగుపడ నున్నదని విచారింపక తీరదు. ఈమధ్య బెంగుళూరులో, మైసూరు రాచప్ప స్వర్ణపతకాల కాసుల పేరులు తగిలించుకొని, ఫరంగీవేటకాండ్ల పట్టీనిక్కరు షికారీకోట్ల సొగసులో, గవాయిపాటకుల గాత్రఝరీ విజృంభణాహంకార కౌశలంబున, దుష్యంతపాత్ర మభినయిస్తా ననుకొంటూ, కొన్ని పల్లమొగ్గలు, వాడిచూపులు, పాటకచేరీ పసందులు, వొలికించి పోయినాడు. రాచప్పది పెద్దపేరు. కాని నాటక మంతా అపభ్రంశంగా తగబడ్డది. కణ్వుడుమాత్రము, శకుంతలకంటె చెలికత్తెలుమాత్రము, నాటకంకంటెహాస్యం మాత్రము, కొంచెము బాగున్నవి.

మావైపుల హరిప్రసాదరావుగారు, మండవల్లి సూర్యనారాయణ, జొన్నవిత్తుల శేషగిరి, మొదలైన నటులు ప్రసిద్ధంగా దుష్యంతవేషాన్ని వేస్తున్నారు. కాని వాళ్ళను చూచే అవకాశము నాకు ఏర్పడలేదు. ప్రస్తుతము నెల్లూరు ఆంధ్రభాషాభివర్ధనీసమాజంలో కందాడై శ్రీనివాసఅయ్యంగారు (దొరస్వామి) దుష్యంతస్వామిగను, రామానుజయ్యంగారు కణ్వుడుగను, సరస్వతి రంగస్వామి అయ్యంగారు శకుంతల, అభినయించారు. పహ్లైవాని వేషం వేసినాయన బాగానే చేశారు. వారి పేరు జ్ఞాపకంలేదు. అనేక సమాజాలు దీని నాడగా చూడ లేదు కనుక యిందలి నటపాత్రస్వత్వమును ఆనవంగిక విమర్శన పద్ధతులతో నిర్ణయింపలేను. నెల్లూరులో శాస్త్రులుగారి ఆటలను వారి తర్ఫీదు, అనుమతి, లేకుండ ప్రదర్శించకూడదను పత్రికాముఖమున (వెంకటరామశాస్త్రి కృతి వెంగలిమూరాక కరుగ శక్యమే!) చక్కగ విడిచి

చెప్పి, సందర్భానుకూలమైన అభినయ మలవడిన దాక ప్రదర్శింప నీయరు. అందుచేత నటులంతా సుశిక్షితులనే చెప్పవచ్చును.

అంతేగాని రుచి తెలియదు. నాట్యరంగాన ప్రదర్శించినగాని నాటకాల నాట్యయోగ్యత తేటపడదు. శాకుంతలలో వుండే అందము మూప్పాలు కాళిదాసు కవిత్వమందున్నది. ఆసాగను సంతరింపులో నెన్నటికిని కుదురనేరదు. ఈఆటను చూడవచ్చేవాళ్లు చాల మట్టుకు విద్యాధికులు, విద్యార్థులు. దీని అభిమానులంతా సంస్కృతమూలమును గుర్తెఱింగిన వారై యుందురు. కాళిదాసు రచించిన సరసకోమల గీర్వాణపాకము ఫ్రెశపట్టి పిశాచమువలె వెంబడించుచూ యెట్టి చక్కని యనుకరణమైనా అందగింపనీయదు. ఏదో లోపం కనపడుతునే యుంటుంది. తరువాత కాళిదాసు తెలివియంతా ముందు రాబోయే కథాంశాలను, యిటుక మీద యిటుక బెట్టి మేడకట్టినట్లుగ చక్కని సూచనలతో, ధ్వనులతో నల్లుకొనిపోవుటయందున్నది. ఈఅల్లిక బిగివి పూర్వోత్తర సందర్భాలను వెతుక్కుంటూ చల్లగ కూర్చుండి చదువుకునే టప్పుడు విశదమైనట్లుగా నాటకము చూచేటి హడావిడిలో బోధ పడదు. వ్యంగ్యార్థము, భాషా సౌకర్యము, చదువుటకునూ, వినుటకునూ, అందగించినట్లుగా ఆడుట కుపయోగించదు. రంగస్థలాన మెప్పించే ఆటలందు రసము కన్న భావమెక్కువగను, సూచనలకన్న అభినయార్థము నెక్కువగను, అధికారిక ప్రాసంగిక వృత్తములనేకములుచేరియు, నాయక ప్రతినాయకులవిరోధప్రచారములతో, గలవరించియు

పెక్కుపాత్రల ప్రవేశపెట్టియు, అవస్థానేకమును స్వభావానేకమును విస్తరించియు నండవలెను. ఇది శాకుంతలలో లేదు. లేళ్ళగుమిపై విలుసాచి దుమికెడి మొదటిరాక మొదలు మరీచాశ్రమంలో భరతునకు మంత్రికంకణము తొడిగేదాక కథాభారము దుష్యంతు డొక్కడి మీదనే నిలచియున్నది. శాకుంతలము యొక వ్యక్తివివిధావస్థల నభినయించు వ్యవహారమైనది. ఎంత తెలివిగా ఆడినా కొంత విసుకు పుట్టక మానదు,

శాకుంతల ఋషిపాత్రయులగు నాయకుల సరసజీవన మర్యాదల చూపించునేగాని, ఐయస్కృవు బిగింపుల కెడ మీయదు. చప్పున కొట్టవచ్చినట్లు రంగుమీరి గత్తికట్టదు అవస్థావైపరీత్యకల్పనమందు కన్న జీవితావస్థలకు సాధు సంస్కృత రసస్ఫూర్తి నేర్పరచుటలో కాళిదాసు వన్నెకెక్కినవాడు. కథాచమత్కారంలో కన్న అల్లిక సొబగులందునూ పలుకుటందములందునూ, జాణతనము చూపుకొన్నాడు. ఈ ఆటను అభినయించేవాళ్లు సంకెళ్లు తగిలించుకొని ఆడినట్లు కాళిదాసప్రయుక్తములైన సాధురసములనులౌకిక రాజసానుభవములకు భిన్నగా నూహించి కడుంగడు నిగ్రహముతో నడుపవలెను. చదివి యానందించవలసిన కావ్యరూపమునకు పనివడి, ప్రయోగరామణీయక మేర్పరిచవలసి యుండును. శాకుంతల మాడి మెప్పించుట కష్టము. చూపరులు కదలకారి యొకింత కలవరించుచుండుడ కిదే కారణము.

నటి శశిర్ ఋతుపుమధ్యలో గ్రీష్మఋతువును వర్ణించు గీతికపాడును. మామిడిపళ్ళతో, మల్లెపూవులతో, చల్లని

తెల్లని కేశపుంగులతో, కమనీయమై తలపున కెంతరుచికరం ముగనున్నను నటీసంభాషణమందు అప్పటున గ్రీష్మఋతువర్ణ నము కాలౌచిత్య మెరుంగనిదై యుండెను. నాటకకవులు యేదో యొక ఋతువును వర్ణించి వదలుటకన్న అనుబంధములో షడృతువర్ణనములను రచించి నటులకందించినయెడల కథా సందర్భానికి, అభినయకాలానికి, అనుకూలమైన దానిని పాడ గల్గుదురు.

కణ్వులవారి వేషము ధరించిన రామదాసు అయ్యం గారు పలుచగ పొడుగుగ వేష మమరి 'ఊర్ధ్వరేతా మహాభాగో భగవాన్ లోకపూజితః, చలేద్ధి వృత్తాత్ ధర్మోపి న చలేత్సంశితవ్రతః' అను భారతవాక్యముల కనురూప ముగ నుండెను.

శకుంతలను విడుచుట కష్టంగను దుఃఖకరమైనను, ధర్మ నిరతుడై "నారీణాం చిరవాసోపి బాంధవేషు నరోచతే, కీర్తిచారిత్ర ధర్మఘ్నః తస్మాన్నయత మాచిరం" అను తల పుతో, శకుంతలా ప్రయాణమును సంకల్పించిన తెరంగున, తాను వలపుతెరవు తెలియని బ్రహ్మచారియగుచున్నను, యువ తీజనంబులందు మధ్య వచ్చిన ముద్దుల మగనిపై నుండు వ్యా మోహమును గురించిన హానివలెను, తన యాశ్రమ గౌరవము నత్తవారింట శకుంతల నిలుపవలెననెడి ఔత్సుక్యమును, రామదాసయ్యంగారు రసవంతముగ చూపించిరి.

మాతృహృదయ శకుంతలతో "పట్టున" ప్రేక్షకులు తమ్మ యత్నముండి కన్నీళ్ళ దాచుకొనుచుండిరి.

మొదటి ప్రవేశములో శకుంతల (రంగస్వామి అయ్యంగారు) వల్కలాజినములో నాతిమనోహరంబుగ నుండెను. చెట్లకు నీళ్ళు పోయునపుడు, తుమ్మెద పోటులకు వెరగంది కలతపడుచున్నప్పుడు, వీరి యభినయము, అంగవిన్యాసము, కొంచెము వోటుగ నుండెను. తరువాత గౌతమి పిలిచినదని యూవలకు వెళ్ళునప్పుడు, శకుంతలయొక్క నడ్డయు డెందంబున—, విశుద్ధాశ్రమ పరిసరంబుల భూతసేవలో, సరళప్రవృత్తులతో పెరిగిన ఋషికన్యామానసపీఠంబున—మదనవికారము తొలుదొల్త అంకురించిన తెరంగును అయ్యంగారు ప్రశంసార్హముగ చూపించిరి. శకుంతల బూతుపాటలు వినలేదు. నరముల గదలించు నవలలు చదువలేదు. నాటకాలు బయస్కోపులు చూడలేదు. తోడివారివల్ల ప్రణయ రహస్యములు గఱవలేదు. వయస్సంపన్న యయ్యును పూలమొక్కల పెంచుచు, లేడిపిల్లల నాడించుచు, విశుద్ధమైన వ్రతంబున కాలము గడపుచుండెడి ముగ్ధవనిత. తుమ్మెద దుడుకులకు నిజముగ భయపడ్డదిగాని, రాజు నాకర్షించుటకు మరిసిన వలపు టక్కులు గావు. అనసూయ ప్రియంవదల మాట లెత్తిపోటు లని అనుకొన్నది గాని వాటిలోని యర్థమును అనుభవించినది కాదు. నాలుగైదేండ్ల ప్రాయంపు పసిబాలురు బూతుమాటల నుచ్చరించియు వాని యర్థ మెఱుంగనియట్లు శకుంతలకు ప్రణయ వాచకముల అంతరార్థ మననుభూతమై యుండెను. దుష్యంతుని చూచినప్పుడు ముందుగా గౌరవము గల్గినది. తరువాత యేదో అనిర్వచనీయమైన అభిమాన మేర్పడ్డది. ఐక్యము కుదిరింది. మనస్సంతా గగ్గోలు పడుతున్నది.

కాని యీ గౌరవము, లజ్జము, కలవరము, తాపము, పురుషసాంగత్య మాశించెడి వనితాప్రవృత్తిగ ప్రణయ లక్షణముగ నింకను శకుంతల తెలుసుకొనలేదు. తన అవస్థ తనకే అర్థము కాకున్నది. కాని శృంగార ప్రసంగమున పరిణమించవలసిన యీ మనశ్చాంచల్యము, భీతిని, కంపనమును, కల్గించుటకు మారు ప్రీతికరమగు నిర్మల సాధుత్వమును ప్రశాంతవీక్షణ సంస్ఫురణమును పుట్టించెను. ఓరు మొగమును పెట్టుకొని, రాజుపై కీగంటిచూపు నిలుపుచు మోమున చాంచల్యమును, అర్థముకాని కందరగోళమును జూపుచు శాకుంతల నిష్క్రమించిన పోజు చిరస్మరణీయముగ నుండెను. తరువాత ప్రయాణసన్నద్ధమై వెడలువేళ రంగస్వామి అయ్యంగారు దుస్తుల మార్చి రవివర్మ జిత్రించిన వాసవదత్తవలె మనోహరరూప సౌభాగ్యమున నగుపడిరి. పిమ్మటి పట్టులలో వీరి యభినయమందు ప్రత్యేకముగా చెప్పవలసిన నాట్యోద్ధతి కనపడ లేదు.

శకుంతలను వెన్నంటివచ్చిన ఋషికుమారులలో నొకడు అంటీయంటని నిర్విణ్ణ భావముతోను, మరియొకడు మునిజనులకు సులభ కోపముతోను మునిజనులయం దగుపడు రెండు విధముల ప్రకృతులను చక్కగ నగుపరచిరి.

దొరస్వామి.

మొదటి ప్రవేశంలో లేళ్ళను తరుముచు, మాతలి పురస్సరుడై, యధిజ్యశరాసనుడై, దుష్యంతుడు సత్వరంబున ప్రవేశించును. పౌరవ్రుషసంతసత్పుడు, ఆ సముద్ర క్షితీతలంబును భుజసీమ దాల్చువాడు— లేళ్ళను వెన్నంటి దరుముచు,

క్రూరవనేభముల మర్దించుచు, భీకర శార్దూలముల బరిమార్చుచు, నలసియు, నాటవిక సంచారమున డస్సియు, బలోద్ధతిచే క్షాత్ర పౌరుషముచే ముందుకురికెడి మూర్తితో నీయెడ నగుపడును.

దొరసామి నేలమంచు పట్టుధోవతికట్టి, పార్శ్వతరహా యోధకవచమును ధరించి, తలకొక పట్టుపాగ రసపుత్ర ఫేటామాదిరిగ చుట్టి, విల్లుచేగొని సమరభీకరంబుగ వేటయుంతయు మూర్తివిన్యాసములో దీపించునట్లుగ రంగమధ్యమున వచ్చి నిలచెను. దుష్యంతుని బాహుబలమంతా నారబిగింపులో దెల్లమగుచుండెను. ముఖకవళికమాత్రము వయసు దిరిగి వలపుచేతల కంత అనుకూలముగ నుండలేదు. వైఖానసుడు ప్రవేశించి 'వలదు వలదు కోలనైవ నీచిన్నిజింకన్' అను పదము లుచ్చరించు లోపలనే-మాయాసింగమును చూచినప్పుడు దిలీపుని విలుసారింపు గట్టువడి శిలాశిల్పిత మూర్తి వలె నాతడు నిలువబడినట్లు-దొరసామి, యాశ్రమ పరిసరంబుల తపఃప్రభావమును తెలియబరచునట్లుగ, మంత్రస్తంభిత కృష్ణోరగంబువలె చేష్టావిహీనుడై, మునిజనుల దేర కొరిజూచుచు నిలువబడెను. వారి వాక్యములు పూర్తియగులోపల నిస్సంకల్పముగ జారినట్లు అతని యాకృష్టధనుస్సు చల్లగ దిగజారెను. ఈ అభినయము, తొల్లిటి మహోగ్రమృగయానిబద్ధమానసమును ఆశ్రమమర్యాదానుకూలముగ (తెచ్చిపెట్టుకున్న ధూర్తవినయమువలె గాక దుష్యంతుని రాజర్షి సంప్రదాయములు సంపర్కవశమున బయట కుబికినట్లు (న

చల్లపరచి చూపినప్పుడునూ, దొరసామి అయ్యంగారు మిక్కిలి మెచ్చుకొనదగి యున్నారు.

ఆశ్రమంలో ప్రవేశించునప్పుడు తలపాగను దీసివైచి తనకు ధరించిన యుంగరాల విగ్గుతో ఆయుధమును వదలి ప్రవేశించును. ఆయుధ విసర్జనము, శిరోభూషణమును పరిత్యజించుట, ఆశ్రమమందు దుష్యంతునకుగల గౌరవాతిశయమును వినయ విధేయతలను జూప నెంచబడినది. ఇది దుష్యంతుని పట్ల శ్లాఘనీయ ప్రదర్శనమే కాని యాశ్రమవాసులు పౌరవుని యుత్తమ భూజానిగౌరవంబును మన్నించు సంసిద్ధులై యుండ నిట్టి బాహ్యవేష విపర్యాస మవసరము లేదని తలచెదము.

శకుంతలను మున్నోటలు చూచునప్పుడు, తరువాత ముని కన్యకల యాతిథ్యమంగీకరించి యుచితగతిని కూర్చుండునప్పుడు, శకుంతలా సంభవ వృత్తాంతమును వినునప్పుడును, మొదట కలిగిన యనుమానములు తొలగ మనసు విచ్చినట్లు కరగిపోయి వలపుతలపులు మొలకెత్తునప్పుడునూ, సార్థకంగా అభినయించి సరసంగా చూపించారు. తుమ్మెదను తరుముటకు దుముకునప్పుడుకంటె తరువాత నెమ్మదిగా కూర్చుండి ప్రణయ ప్రబోధముల జీర్ణించుకొనుచు చప్పరించెడిపట్ల నీతని యభినయము వాసిమీరి యగుపడెను.

విదూషకునితో తన ప్రణయ వృత్తాంతమును చెప్పుకొను నప్పుడునూ ఆశ్రమంలో యింకా కొన్నాళ్ళు యేదో వేరు పెట్టుటకు కాలము గడుపుదునాయని యోచించినప్పుడునూ దొరసామిగారి యభినయ వైఖరి చూచి తీరవలసి యుండును.

మొత్తముమీద ముఖకవళికచేనేమి వయస్థితిచేనేమి, వలపు తలపుల గురిపించు పట్టులందుకన్న, భావగాంభీర్యము, పర్యాలోచనము, మున్నగు గభీరావస్థలను జూపు నవకాశములు గల్గినప్పుడు దొరసామి యసాధారణ క్రియానైపుణ్య మగు పరచియుండిరి. అనగా నటసిద్ధి శ్లాఘనీయమే. కాని వయః పరిపాకమున గల్గు వేషలోపములు మాత్రము వీరిలో నగు పడుచుండును. దుష్యంతవేషమును నిర్వహించుటలో వీరు చూపిన యభినయ పద్ధతులను బట్టి వీరి హిరణ్యకశిప, బాహుక వేషములను చూడవలెనను ముచ్చట గల్గెడి. శకుంతల వచ్చునప్పటికి రాజు వేత్రవతితో మాటాడుచు నిజసభాంగణంబున నిలుచుండి యుండెను. ఇప్పట్టున దొరసామిగారు రాజవేషమును దాల్చి యొకింత సేపును, ఆవల వంగీ తీసివేసి వట్టి లాల్చితో కొంత సేపును కనపడిరి. శకుంతల చెప్పినకథ స్మరింపనేరక చేసుకొన్న దాన్ని విడుచుట పాపమా? లేక గర్భవతియైన పరకాంతను గైకొనుట పాపమా? ఇందులో యేది యెక్కువతప్పు అని యోచించి శకుంతలా బహిష్కారమును నిశ్చయించు పట్టును బాగా చూపించిరి.

తుదిరంగంలో దుష్యంతుడు మరల సమరసన్నాహితుడై యగుపడును. మొదటి రంగంలో రాజపురుషుల దుర్వ్యసనంబగు మృగయావినోదమున నదిరిపడుచు తన బలపరాక్రమములను వన్యసత్వముల హింసించుటలో ప్రకటించుకొనుచు యౌవన బలోద్ధతితో ప్రవేశించును. తుదిరంగాన ఆ… పరాక్రమములనే దేవకార్యనిర్వహణమున కుప…

సద్వృత్తిలో జూపించుచు ప్రవేశించును. మొదట తనపాత్ర పరిభావమున యాశ్రమనివాసులకు మన స్తాపము గలిగెనేమో యను సంశయముండెను. ఇప్పుడు తన వీర్యసంపత్తి దేవ కార్యముల సాధించుట కుపచరించెనను సంతసమున్నది. మొదటిరంగంలో దుష్యంతుడు రాగపరిపూర్ణుండై శకుంతల యొక్క వయఃప్రౌఢిమకు యుప్పొంగి ప్రాకృత శృంగార పద్ధతిలో యాపెయొక్క యాశ్లేషసౌఖ్య మాశించెను. ఆ ప్రణయము, రాగోద్ధతమయ్యెను స్వార్థపరము దైహిక వాంఛాకలుషితము, శారీరసుఖాన్వేషణము. ఇట్టిప్రేమ చిర కాల ముండునదికాదు. భంగపాటులకు గురియగుచు కంట కావృతమై శాశ్వతానంద సంధాయకము గానేరదు. అందుకు తగినట్లే శకుంతలా దుష్యంతులకు వియోగకష్ట మేర్పడినది. జీవితానుభవములలో బుద్ధి తెచ్చుకొని జ్ఞానవంతుడై మనుష్యుడు తన దేహమనోబలములను సిరిసంపదలను సామ్రాజ్యవిస్తరణ మునకుకాక, ద్రవ్యసంపాదనమునకుకాక నైహిక వాంఛాసంతృప్తి కొరకుగాక బలైశ్వర్యప్రదర్శనంబునకుకాక పారమార్థిక దైవ కార్యముల సాధించుట కుపయోగింపనేర్చి, 'శాంతేగమిష్యసిపదం పునరాశ్రమేస్మిన్' అనుకణ్వవచనముల సిద్ధింపజేయు మనోవృత్తు లలవరచుకొన్నప్పుడు పరిణయపరివృత్తులు మరియొక తీరుగా మారును. తుదిరంగములో దుష్యంతుడు శకుంతలనుచూచి చప్పున కౌగలించుకొనలేదు. చిన్ననాటి మోహముచే నేర్పడ్డ వివాహపరిణామము భరతుడైనాడు. మోహప్రణ యము పుత్రరూపమైన పారమార్థిక స్నేహముగ బరిణమించి నది. పుత్రునిమీదుగా భార్యనెరింగి గార్హస్థ్య ధర్మ నిర్వహ

ణార్ధమామెను, స్వీకరించును. ప్రణయవల్లరి వలపుకత్తెగా మొలకెత్తి పుత్రుని యాధారపరచుకొని కుటుంబమున కేగ బాకి జాతిమతాది పరిధులమించి జగద్వ్యాప్తమై సకలజీవులను సర్వలోక విధాతయగు పరమేశ్వరుని యాశ్రయించును. తనయుని ప్రేమించు శిశుతోడనే మోహము పారమార్థికముగు ప్రణయస్వరూపమును దాల్చును. ఈ మనస్థితి యేర్పడిన వెంటనే భార్య స్పర్శసౌఖ్య మొసంగు సహాయముగ గాక సద్ధర్మచారిణిగ నగుపడును. ఇట్టిమనోవృత్తిని దుష్యంతుని పట్టున వెలిగించవలెను. దొరసామి దీనినంతా చక్కని సందర్భశుద్ధితో కనపరచియున్నారు.

తెలుగులో స్వతంత్రనాటకాలు ఆంగ్లగీర్వాణ రూపకములతో నెనయైనవి యింకాపుట్టలేదు. ఆంధ్రనాటక మహాకవి యుదయించలేదు. సాధారణంగా అన్నిదేశాల వాఙ్మయచరిత్రలోను స్వతంత్రకావ్యకల్పనము తనంతటతాను మొలకెత్తదు. విదేశసారస్వతరూపము లశేషముగ సంతరించి వాడుకలోకి వచ్చువేళలందే వీటికిని, స్వకీయజాతీయ పద్ధతులకును, సమన్వయ మేర్పరచి నడిదారి త్రొక్కు కవులు చక్కని స్వతంత్రకావ్యాలను వ్రాయుచుండిరి. తెలుగు నాటకరంగాన రూపకప్రపంచములోని ముఖ్యంగా సంస్కృతభాషలోని యుత్తమనాటకాలు యింకా కొన్నిటిని బ్రదర్శింపవలసియున్నది. నాటకసమాజము లీపని జేయునట్లు నీవే ప్రసాదించవలెను.

భవత్పాదసేవకుడు,
పురాణం సూరిశాస్త్రి

శ్రీ రామ నాట్యలేఖలు

X

గంజాంనటులు.

మనోనాథా! దాశరథే!

నీ కృపామహిమ యెంత శక్తివంతము? నిన్నుదలచి రెండు గ్రంథదళముల విసరినంతనే దేశమం దెట్టియనురాగ మేర్పరచి మదీయవిమర్శక వ్యాపారమునకు అవకాశము లమర్చుచుంటివి! యావజ్జీవము నీసాధులోకముల నారాధించు సుచరిత్రుల కెట్టి యపారలౌకికాముష్మికసంపద లొసంగి పెద్దసేతువోగదా? 'సుకృతందుష్కృతంచైవ గచ్ఛన్త మను గచ్ఛతి' అను వాక్య మిహమందే సిద్ధించునట్లు నేను వెళ్లునరికే గంజాము మండలములో నాయందపారప్రేమాతిశయముల వెలిబుచ్చు మిత్రులను కూర్చియుంటివి. ఈ గౌరవమంతా నీకుగాక నాకుచెల్లునా? రాయించేదీ నీవే, చదివేదీ నీవే! మెచ్చుకొనేది నీవే! మెప్పునీవే! మేమంతా నీచేతి పనిముట్లము! నీవాడించు, కీలుబొమ్మలము!

చుట్టపుచూపుగా గంజాము మండలము తిరుగవచ్చాను. కొన్నేళ్ళక్రింద చిల్కాసరోవరపు రామణీయక మవలోకించి

రమ్యదృశ్యా'లనే పలుకుబొమ్మలలో నివేదించియున్నాను. మళ్లా యీనాటికి గంజాంమండలపు శిశిరసౌభాగ్యమును చూడగల్గితిని.

మెట్టగట్లు లన్నీ చిక్కని, నల్లని, యడవిచెట్లతో— కొండవాగుల రక్తనాళములతో—పాకుడుబట్టిన బండరాళ్ళతో— వనలతలల్లికొన్న తరుస్కంధములతో — వరుసలు దీరి—గుమిగూడి—చేరువకరుగుచూ, దవ్వు నకేగుచూ, నగరంగపరంపరల తెరచిచూపుతున్నవి. లోయలలో చిన్న గుంటలు, పెద్ద చెరువులు, చల్లగాలిలో తపతప లాడుతున్నవి. పొలాలన్నీ పైడిరేకులు పరచినట్లు పండిన వరిచేలతో వచ్చగించియున్నవి. వెండిరేకులవలె చెరువులు విప్పారి తళుకుమీర; బంగారు మీరబోసినట్లు పంటచేనులు అందగింప; ముఖమలు టోపీలవలె దూరపుకొండలు నునుపుమీర; పూరిగుడిసెంకెగ్గ్రాకి గుమ్మడితీగెలు పూత సొబగుల జాటుచూడ; బ్రహ్మదండికంచెల కల్లుకొని గిరిమల్లెకలు విరియబూయు; కళ్లముల చుట్టు మూగి గోమహిషశాబకంబులు నవగ్రాసబుభుక్షాతురూహలై సందడించ; కోతవనితల ప్రాకృతగీతికానినాదములతో వినువీధి ఝంకరింప; పులుగుకూతలు పల్లెటిబాలకుల యాటకోలి కలకలముతో మేళవించ; బంతిపూవులు సొంపుమీరి పండువకళ తేర్పరచుచుండ; బాతుజంటలు రెక్కలగొరుకుచు గిరివాహంగమున జెన్నారి కోనేటినీటపై విశ్రాంతయానము సలుపుచుండ; సెలయేళ్ళబులపాటములతో; నుభయసంధ్యల విచిత్రోజ్జ్వల గగనవిన్యాసములతో; వెన్నెలనిశల పంచుసొగసులతో; గంజాముమండల మత్యంతప్రేక్షణీయమై,

పలుకుటకందరాని యందంపురాసియై చూడ కన్నులు చాల నట్లున్నవి.

గంజాములో ప్రస్తుతము వుత్కళాంధ్రసమస్యలు మనుష్యులను కలవరపెట్టుచున్నవి. వాదప్రతివాదాలు నీవెరుగనివికావు. కాని, నాట్యాదికళాసేవలో అభిప్రాయభేదాలేమీ కనుపించవు. జిల్లాలో జమీందారులు జాస్తి. రయితుబలం తక్కువ, అందుచేత జమీందారులు పోషించే సంస్థానములు తప్ప ప్రజాపోషితమైనవి అంతగా వృద్ధిపొందకున్నవి. కాని అన్నిటిలో ముందంజవేయు ధీరధీనిధు లనేకులున్నారు. ప్రాచీన సాంప్రదాయాభిజ్ఞులగు పండితసింహము లొకప్రక్కను, సంప్రదాయ నిర్బంధనముల వదలించుకొని పరుగులిడు నవ్యవిద్వత్సంతతు లొకప్రక్కను, గంజాం, విశాఖమండలములలో కనుపడుచుందురు. జమీందారు లుండుటచేత వీణామొదలైన దేశీయగానసాధనములం దాదరణ, మంచి రాచమర్యాదలు, ప్రజలందరికి యలవడి వుంటవి.

ఈ ప్రాంతాల్లో గృహస్థులు వీణపాట నెక్కువ మన్నించి సాధించుచుందురు. తెలుగు పద్యాలను, సంస్కృత శ్లోకాలను విచిత్రతాళగతులతో మనోహర రాగవిలసనముతో జదివెడి నేర్పు మావైపున లేదు. ఈ పద్ధతులు మనవారు గరపవలసి యున్నవి. పర్లాకిమిడి కళాశాలలో సంస్కృతోపాధ్యాయులుగనున్న ముల్లయ్యశాస్త్రిగారు యీ ఫక్కీలో పురాణశ్రవణ మాదరణీయముగ జేయుచుందురు.

అవడాని కొక చిన్న కొండ జమీందారే కాని, వరుంబడి పాలుకారులతులను మించవుగాని, పర్లాకిమిడి రాజు తేనయూ

టిలో స్వదేశసంస్థానాధీశుల రాజనగరులలో నగుపడు విద్యా పోషకసంస్థాపన లన్నింటిని నిలపి పోషించుచున్నాడు. సహజంగా మూవైపు జమీందారులు స్థానికరాష్ట్రీయ పురములాదరి న్యాయవాదుల మోటారుబడాయిలను పోషించుటకు తమ బొక్కసమును గుల్లచేయక, తమతమ ప్రాంతములలో జనో పకారమగు సంస్థలను నెలకొల్పి పోషిస్తే, ఎంతో బా గుండును. పర్లాకిమిడి రాజు సంస్కృతాంగ్లేయ యువతీ విద్యా లయములతో బాటు నొక చక్కని నాట్యశాలను కట్టించి యుత్కళనాట్యసమాజ మొకదానిని పోషించుచున్నారు.

ఈ ఒఢ్రనాటక సమాజమువారు కృష్ణలీల ఆడించి నాకు తమదేశపు నాటక గానాభినయపద్ధతులను చూపించి నారు. ఇందులో బాలురను బహుజాగరూకతతో తర్ఫీదు చేయుచున్నారు. నాట్యశిక్షకుడైన అప్పనఫరుచా పిల్లవాం డ్రకు పాటనేర్పుటయేగాక యేసందర్భాన యెట్టిముఖాంగ విన్యాసమును పెట్టుకొనవలెనో చక్కగజూపించి, అది యుల వడువఱకూ సాధనచేయించుచున్నారు. మూవైపు వ్యాపార సమాజాల్లోకూడ ముందు పద్యాలు, గద్యవాచకాలు వర్ణిం చిన తరువాత రిహార్సులలో అభినయమును శ్రుతిసమ్మేళనము ను అలవరచుచుందురు. మొదటి ప్రయోగాల్లో నటులు యిచ్చటా అచ్చటా కూర్చుండి తమపాత్రలు ఒప్పజెప్పుచుం దురు. అప్పనఫరుచా మొదటినుండి రంగస్థలంబున నాటక మును ప్రదర్శించినట్లే ప్రతిపాత్రను ఉచితస్థాన మాక్రమింప జేసి, పద్యోగాద్యముగు గానాభినయములతో నటులను తర్ఫీదు చేయుచున్నాడు. అందుచేత నటులు ప్రదర్శనమునాడు

క్రొత్తగా పోజులు తెచ్చిపెట్టుకొనవలసిన అవసరం ఉండదు. వాచకము మనోగతమైనట్లే అభినయంకూడ మొదటినుంచి అలవాటై ప్రమాదరహితముగ చిరాభ్యస్త సరససంస్కృత మార్గములనంటి నడచును. ప్రత్యేకనటుల నీవిధి శిక్షించుటయేకాక రంగస్థలాన నిలువవలసిన వ్యూహక్రమంబును కూడ మొదటినుండి యలవాటుచేయును. అనగా పాఠము మొదలు పెట్టిననాడే నీగియన్నుగ నాటకమాడడముకూడ మొదలెట్టుచున్నారు. ప్రాంప్టింగు చేయునపుడు అప్పనఫరుచా అప్పటిపోజును తానే పట్టి చూపుచుండును. అందుచేత యీ సమాజములో ప్రతినటుడు అభినయించెడి రీతియంతా వాక్క మేధస్సునుండి, యొక సూత్రధారుని నిర్ణయమునుండి, యుత్పన్నమై కళాలక్షణ మొప్పుచున్నది. శాంతనయా మున్నగు నవీన నాట్యకళావిమర్శకులు నాటక మొక కళకాదనిన్ని, వాక బుద్ధినుండి వెలువడిన రసప్రకటనమే కళాభిధేయమున కర్హమగుననియు నాట్యవిద్య కళాగౌరవ మొందుటకు సూత్రధారుని నేర్పు నిర్ణయముల ననుసరించి నడువవలెననియు చెప్పుచున్నారు. అప్పనఫరుచా యిట్టి సర్వనిర్ణాయక సూత్రధారీ ప్రచార మవలంబించెనని చెప్పవచ్చును.

వినడానికి యుత్కళభాష ప్రాకృతమువలె నున్నది. సామాన్యంగా అర్థమవుతూనే యుంటుంది. సింగలీభాషంత మార్దవముగ లేదు. బెంగాలీలోనుండు వర్ణభ్రంశము కటూచ్చరణములు లేవు. వీటిరెండింటికిని నడుముగ నడుస్తుందని చెప్పవచ్చును. గద్యోపన్యాసాలు నొకమాదిరిగ నున్నవి. పాటలు బెంగాలీ తెలుగు పద్ధతుల ననుకరించుచూ వినసొంపుగనున్నవి.

పర్లాకిమిడిలో తెలుగుకంపెనీ వొకటివుండేది. ఇందులో చిలుకూరి బుచ్చన్నపంతులు అన్నాపంతుల రామమూర్తి మొదలైననటులు అభినయిస్తూ వుండేవారు. ఇప్పుడీ సమాజం పనిచేయడంలేదు. అందలి నటులుమాత్రము తమతమపార్టులను కొన్నిచదివి పాడి వినిపించారు. ప్రస్తుతము గంజాం జిల్లాలో టెక్కలిగ్రామమందు ఆంధ్రకళాప్రచారక సంఘమున్నది. శ్రీకాకుళపు యూమెచ్యూర్డు కంపెనీవారు దయచేసి నా కొలకొక నాటకాన్ని ప్రదర్శించిరి. కాని కోరుకొండ యాటలజూచు నలసటచే నీనవకాశమును యుపయోగించుకొన జాలకుంటిని.

పైజెప్పిన నటులుగాక టెక్కలి ఆంధ్రప్రచారక సంఘమువారు ప్రహ్లాదను, పూర్తిగాను, కుశలవ, సావిత్రినాటకములలో కొన్నిరంగములను చూపించిరి. ప్రహ్లాదలో జమ్మంతి వెంకటజగన్నాధరావుగారు బి. ఏ. యల్. టి. గారు హిరణ్యకశిప వేషమును వేసిరి. వీరి విగ్రహము కొంచెము పొట్టి సంగీతముకూడ ఎక్కువనే చెప్పవచ్చును. కాని హిరణ్యకశిప పాత్రనికి నాగరాజరావొసంగిన లౌకిక సంపన్న గృహస్థుడనే అర్థమును స్వతంత్రముగా నూహించుకొని యీ అర్ధంలో "లోకములన్నియున్ క్షణములోన జయించిన వాడ వింద్రియమూకము చిత్తమున్ గెలువనేరవు" అనే భావముతో కథాసందర్భములన్నీ కొంచె మించుమించుగా నాగరాజరావువలె అభినయించి చూపారు. పైకి యెంతకోపం నటిస్తున్నా పుత్రునియందారని ప్రేమను సంతోషమును మధ్యమధ్య వెళ్ళగక్కుతూ బాలభక్తాగ్రణి నారాయణ

స్మరణ మొనర్చునప్పుడు ద్వేషముకన్న అసహ్య మెక్కువ చూపుచూ సరససాధుత్వముతో చిత్రాభిముఖముద్రలతో నిర్వహించిరి. "ముంచితిశార్దులన్" అను పద్యములో చివరకు 'చావడిదేమిచిత్రమో' యనునప్పుడు జగన్నాధరావుగారు తమచూపుల మింటిపైబరపి పరమార్థ సంస్మరణ ముదయిం చినట్లొకనిమేష మగుపరచి యంతలో విసమ్రులై 'ఇన్ని లౌకికశక్తులు భక్తిప్రభావానికి చాలవ'న్నట్టు చూపించి యంతలో చివాలున తన యహంకారప్రవృత్తిని గర్హించుకొనెను. ఇచ్చట నాగరాజరావు నిర్వేదమగుపరచెను. మరునాటియాటలలో జగన్నాధరావుగారు కొన్ని హాస్య భూమికలదాల్చిరి. వీరి యాటతెరవుల జూడ దుష్టబుద్ధి, యుగంధరుడు, సుబ్బిశెట్టి పాత్రల నభియింపదగుదురని తోచుచున్నది.

ప్రహ్లాదలో వినుకొండ జోగారావుగారు లీలావతి వేషా న్ని వేశారు. మరునాటి సావిత్రిలో నీతడు సత్యవంతుడు గను; కుశలవలో సీతగను కన్పించెను. ఈతని రూపు నడత సంగీతము అభినయనైపుణ్యము చెప్పుకోవలసినదే. ఇరూపై పున యుండినమొదల యీపాటికి వీరికొరకు నాటకసమాజాలు పోటీపడి సంచు లందించుచుండెడివారే. తనపార్టు జరుగున పుడే కాక మిగిలిన పాత్రలభినయించు సమయమునకూడ సందర్భోచితమైన మూకాభినయ మొనర్చుచూ రసానుభవ మగుపరచుచుందురు. లీలావతి పుత్రునకు సదుపదేశముల జేయ యత్నించుచూ భర్తను వారింపజూచుచూ తండ్రి కొడు

కులవైరము కొరకు విచిత్రకారుణికదుర్యోగముగ భావించుచూ చివరకు ప్రహ్లాదుడు విషము తాగిన పట్టుల తాను మూర్ఛిల్లు సందర్భాన్ని చక్కగా చూపించినారు. వీరు ఆడిన సావిత్రిలో సత్యవంతుడు వేటకరిగి వనమధ్యమున పులివాతనుండి సావిత్రిని దప్పించి యాపెయొక్క కృతజ్ఞతా పరిణామముగ నాపె వలపు లందికొని మొదట సంశయించి యావల తాను కూడ వలచనేర్చును. ఇందులో సత్యవంతుడు అప్పటికి ముగ్ధనాయకుండని చెప్పవచ్చును. వలపుజాడ లెరుంగడు. పితృసేవాపరుడై ధనుర్విద్యాదుల నభ్యసించుచూ సత్త్రమధర్మముల నరయుచూ జీమూతవాహనునివలె "ఏవంవిందస్య మహీశమీాప్సితఫలం ప్రాప్త్యై భవేద్యావనం, భక్త్యాయాతియదీత్థమే వపితరౌ శుశ్రూషమాణస్య మే" అను మాటల స్మరింపజేయుచు కాలము గడుపుచుండినవాడు. అడవిలోనుండగా తండ్రి నగరిని శత్రుదళములు ముట్టడించెనను వార్త తెలిసినది. ఇట్టిసందర్భములో పితృభక్తి, శత్రుసమ్మర్దనోత్సాహము, తా నడవులనుంటినను విచారము బుద్ధినూగించుచుండ సావిత్రి ప్రణయప్రసంగముల నందించ నరుదెంచును. అదివరకున్న తలపులలో కామమర్మమెరుంగని వన వలపుటుల్లముతో చీకాకుపడుచు మెల్లగ శృంగారప్రసంగములందికొన నేర్చు సందర్భాన్ని జోగరావుగారు చక్కగ చూపించిరి. యముడుసీనులో ముచ్చటించవలసిన ప్రత్యేకసందర్భమేమియు లేదు. సీతవేషంలో లక్ష్మణుడు విడచిపెట్టి వెడల

బోవునపుడు రామునిపై యారని ప్రేమావిశ్వాసములంతర్వా హినిగ స్ఫురించుచుండ తాత్కాలిక వియోగశోకమును సర సముగ చూపించిరి.

ఒక్కటిలో నొక విచిత్రమైన కళింగవైశ్యకుటుంబ మున్నది. టంకాల సాంబయ్యగారు స్త్రీపురుషవేషాలు వేసే వారు. వీరి తమ్ములొకరు హార్మోనీవాయిస్తూ యింకొకరు తబ లా వాయిస్తూ మరియొకరు ఇంద్రుడు మొదలైన వేషాలువే స్తూవున్నారు. సాంబయ్యగారి కొడుకులిద్దరూ బాలకపా త్రల నభినయిస్తారు. వీరల వుచ్చారణ, సంగీతము, కులనియ మముల నతిక్రమించి యసాధారణ విస్పష్టమాధుర్యములతో చెన్నారుతున్నది. అపశబ్దమొక్కటైనా రాదు. ఇందులో పెద్ద వాడు, శశిభూషణరావు ప్రహ్లాదలో నూతనప్రహ్లాదుడుగను, కుశలవలో కుశుడుగను సావిత్రిలో సావిత్రిగను అభినయించెను.

చిన్నతనంలో దేవరకొండ వెంకటసుబ్బారావుగారివలె స్త్రీపురుషవేషాలు సమానసౌష్ఠవముతో శశిభూషణున కొప్పు చున్నవి. ఇతని యొద్దికలు, పోకడలు, నడతలు, స్వతంత్రం గా, రసవంతంగా ముచ్చటగా వుంటాయి. అభినయమందు సహజప్రతిభ కన్పట్టును. కుశభూమికలో రామవీర్య సంజాతుని చాకచక్యము! వీర్యస్థైర్యములు, భాతృవాత్సల్యము, సాం ద్రహృదయము, మాతృభక్తి, మొదలైన గుణాలను నిర్దోష ముగా చూపించాడు. సావిత్రిలో వలపుపట్టులందును యముని

అనుసరించునవుడునూ ఇతని ఆటబాగా అందగించింది. ముఖ్యంగా అలసి శిరోవేదనముచే జెమటలు గ్రమ్మి, మూర్ఛిల్లి యున్న సత్యవంతుని కుపచారము చేయుచు, భర్తృసేవా పరాయణత్వమున, నారదవాక్యముల గడువచ్చెనను భయమును కూడ భావించలేక, తదార్త్యుచిత్తయై, విసరుచు, తుడుచుచు కూర్చున్న సమయములో నొక ప్రక్కనుండి యముడావిర్భవించిన సందర్భాన శశిభూషణుని చూపులందును, అంగములందును, శంభుదాసుని వర్ణన నతిశయించురీతిగ యమరూపమగుపడెను. పతాను నాటకంలో నగరాజరావు మూర్తి యాంకు రామరాజ పిశాచ మేగతిస్ఫురించెనో, అట్లే శశిభూషణుడు

"కని యెంగోషుల నీలమేఘ విలసత్కాలాంజనాకారు........
జగజ్జన సంత్రాసకు నొక్కదివ్య బటుప్రాశప్రౌఢ హస్తోద్ధతిన్."

అను పద్యార్థమును తనరూపులో క్రమోద్ధత భయానకానుభవముతో జూపించెను. ఒక్కమాటు వులికిపడక, సన్నిహిత విపత్తును క్రమాభినయములో నవబోధించి చూపుటలో సీతని ప్రతిభ యపూర్వంగా తోచింది. తగిన శిక్షతో ప్రస్తుతం చదువుచున్నరీతిగా తెలుగూ సంస్కృతము సంగీతము, ఇంకా కొన్నాళ్ళపాటు చెప్పుకొని, ప్రసిద్ధనటులను చూస్తూ, అభినయసాధన మొనర్చుచూ, జాగ్రత్తగా వ్యవహరిస్తే శశిభూషణరావు తెలుగు నాట్యరంగాన రాగలపెద్దచేతులలో చేరడాని కభ్యంతర మగుపడదు. వైశ్యులలో ఇట్టి ప్రజ్ఞ

సామాన్యంకాదు. ఏమోబాబూ! ఏయగాధసాగర గర్తాంత రాళమున నెట్టియుజ్జ్వల మణిరాజముల దాచియుంచితివో! నీ జగత్సంతానముల యనంతవిభూతి నీవెరుగుదువుగాని మాకరయదరమా!

ఇట్లెరుక పరచుకొను,
విధేయ నాట్యసంజయుడు,
నూరిశాస్త్రి.

శ్రీ రామ నాట్య లేఖలు.

XI

చంద్రహాస - నటలోక సంచారము

దశరథరామా!

బందరులో ముత్తరాజు సుబ్బారావుగారనే బ్రహ్మణ్యులుండేవారు. ఇంగ్లీషులో యమ్. ఏ. ప్యాసయి తెలుగులో కవిత్వం చెప్తూ, "శ్రీకృష్ణ తులాభారం" మొదలయిన మంచి యాటలు రచించి, చల్లనిచూపుతో నాటకసమాజాలన్నిటికి ప్రాపును ప్రోపును దానయి బందరు పాలెటిక్సు వీధుల జేరనీయక, నేస్తమై మెలగుచుండెను. పేదరికంలో పెనుగులాడుతూ, వితరణశీలుడై విద్యార్థి కల్పవల్లియై, సద్గుణ వారాసియై, నిరాడంబర నిష్కపట కరుణాపరిపూర్ణ సచ్చరిత్రమున దినములు గడపి, 'సుకృతిర్గతాయుః' అనునట్లు మిసిమిలూరెడి శతవయస్సులో రాఘవాశ్వమేధ రచనమునకు పారితోషిక మందికొన నీచెంత జేరినసంగతి నీవెరుంగనిది కాదు!

సుబ్బారాయుడు నీ పాదసాన్నిధ్యమున నిత్యానందమనుభవించుచుండ, భవబంధముల సడలింపనేరని కొందరు

మిత్రులు వారునడుపుచుండిన చిత్రకళాభివర్ధనినే వారిపేర ప్రవర్తింపజేసిరి. బయటి నటులను రావించి బందరులో నాడించి పారితోషికము లొసంగి, నాట్యకళా వైదుష్యమును విస్తరింపజేసి, సుబ్బరాయని కుటుంబమునకు కొంతయుపవృత్తి నేర్పరచి యావల నటసభను రావించి, నాట్యకళ కమేయ సంస్కార మొనగూర్చిరి. ఈ యుద్యమమునకు ప్రాణపోషకులై, బందరు చవిటిలో సన్మిత్రులక్షణంబుల రుజువుపరచిన చిట్టా సాంబయ్యగారు, ఆంజనేయులుగారు, కష్టపడి ప్రతాప రుద్రీయము, ముద్రారాక్షసము, చంద్రహాస, హరిశ్చంద్ర, చిత్రనళీయము, రామరాజ్య వినాశనము, పాదుకా పట్టాభిషేకము మొదలైన మంచిఆటలు పెద్దనటు లభినయించగా జూచెడి యవకాశ మేర్పరచిరి. నాటకపరిషత్తు వీరిప్రోత్సాహ ప్రయాసమువలననే జనించినది.

ప్రతాపరుద్రీయములో యుగంధరుడు, పాదుకలో దశరథుడు, తల్లికోటలో పఠానువేషాలను నాగరాజరావు నిర్వహించిన తెరవు యిదివరకే ముచ్చటించియున్నాను. వీరు దుష్టబుద్ధి వేసినవాడు రొంపిగొని చూడబోజాలకుంటిని. చూచిన వారుదీనిని మిక్కిలిగా ప్రశంసించినారు.

చిత్రనళీయములో హరిప్రసాదరావుగారు నలుడైనారు. రాజవేషాల కీయన పెట్టినపేరు. ఆరూపు, ఆపొడుపు, ఆకులుకు, ఆచూపు, ఆతీరు, ఆడౌలు, ఆహొయలు, ఆవగలు, చెక్కుచెదరని బింకములో జెన్నారియున్నవి. ఏనాటి ప్రసాదరావు! యేనాటి కృష్ణమాచార్యులు! కాల మభినవ కళాప్రసూన శోభలతో జిలుకారుచూ, మెప్పటికప్పుడు కొత్త

రుచుల జనిజూంచుచున్నది. ప్రసాదరావు పెద్దవాడైనాడు. కాని
నలచక్రవర్తి రూపుదాల్చి, నాట్యరంగాన అడుగిడగానే, 'కాత
లనవద్యమూ దివ్యనానావిధ శ్రీసమాశ్లిష్ట భుజుడు', దమ
యంతీ మనోహరుడు, బుట్టయ్యపేట గ్రీన్ రూములో ప్రత్యక్ష
మవతరించినట్లు తోచుచుండెను. దౌత్యసందర్భాన ప్రసాదరా
విప్పటికీ మానవీయాభినయ మొనర్చుచున్నాడు. ఈ సంద
ర్భంలో చిరప్రతిష్ఠగల కోపల్లె హనుమంతరావుగారు దమ
యంతి వేషంకట్టి, నిర్వృద్ధదంపతుల చిరుపరు దేవియున్ దేవర
ప్రాలేనుండి, నాట్యజగతి పితృశ్రీ గౌరవ మందికొనిరి. ఈ
నాటకములో 'పాపుల్లాటులు గాఫు మూడయుగా' యను
సందియ మనుగంట బెకలించు రూపవిపర్యయము మరుపరచి
బాహుక చరిత్రమున అపూర్వరస నైపుణ్యముతో—హంగులం
బుల పూర్వపరిచితి కనికట్టువలె నప్పుడప్పుడు దెప్పరిల్లి
తిలజూప—నాగరాజరావు చూడవలసిన నేర్పు నొప్పుతో
నభినయించిరి.

నేజూచిన నట సభవారి చంద్రహాసలో చంద్రకళా
సంపూర్ణశోభన ప్రమింగినై చెడి కపటహాసముతో దుష్టబుద్ధిని
మరుగుపరచి కుంభీనసస్వభావమును నేర్పుమై ప్రకటించుచు
నట వృద్ధకేసరియనదగు నటలోకమాన్యుడు వెముకుమూడి
శేషగిరిరావుగారు ప్రధానపాత్రమును చమత్కారముగ నిర్వ
హించిరి. వీరిమాటలో దుశ్చింతలు చక్కని గోపనమొంది
భ్రూభంగములవల్ల స్ఫురించుచు యెప్పటికప్పుడు బాలకసహ
జమగు అమాయకపు నగవులో మరుగువడి సందర్భానుకూల
మగు రసవదభినయ విలాససంపద లగుపడుచుండెను. పెద్దలై

తరచుగ నాట్యరంగాన జింకలాడ నొప్పుకొనకున్నారు గాని నాట్యకళను నాట్యశాస్త్రమును సరసముగగుర్తించి వాచికాంగికగానాభినయ వైఖరులందు కొన్ని యభిమాన సిద్ధాంతముల నేర్పరచుకొని తమభావములను ప్రయోగించి దర్శన మొసంగగల కొద్దిమంది తెలుగు నటులలో పేరెంచదగి యున్నారు. వీరొసంగిన గంభీర వ్యాఖ్యానము సహృదయానాహ్లాద సంధాయకమై, రసవంతమై, నిర్దుష్టమై నానుకోటులమై సిద్ధచాతుర్య మగుపరచుచుండెను ... ...

వస్తాడు వస్తాడు అంటూ చివరకు వచ్చారు. పదేళ్ల నుంచి తెలుగునాటకలో నెలవరం వాళ్ళని చూచియెరుగని బందరు పౌరులెందరో కలరు. తెలుగుదేశపు మేటినాటక మేళాన్ని చూస్తామని గవాయని యువ్విళ్ళూరుతున్నారు. రంగపరికరాలు రెండు బండ్లలో దిగినవి. కాశీమేస్త్రీలు పేరిశాంముఖాన్ని [illegible] సూర్య [illegible] వచ్చి తెగచెప్పి సమర్పా [illegible] పూర్వ [illegible] నాట్యరంగాన [illegible] నటవ [illegible] టిక్కెట్ల [illegible] నడు [illegible] స్త్రీ [illegible] గా [illegible] యమునా [illegible] నూపిస్తా [illegible] వెళ్లించుచేస్తాడట' అని [illegible] ఆటను చూచిన [illegible] పోయిరెల్లవ. జనము కిటకిటలాడి, తోసికొని, రచ్చిసలాడి, కామూష్, [illegible]

నోగముఝుత్తి సైకెన్సు, హెచ్చరిక పులతో కూతలిడి, ఋూలలు వేసి, పోగాడి పెనగులాడి, గింజుకొని, చించుకొని యుబికిలు పొంగి, ఒకొక్కపెట్టున వృష్టివంతుల పోటువలె పెల్లుబ్బి నెల్లలోకట్టును దాటి సీమలపయిం చెరి' అన్నట్లు [illegible] లోకి దుమికి [illegible] కూడ [illegible] కట్టి నడుముకొన్నారు. [illegible] ఒకొక మూరెడు వెడల్పున [illegible] దారిచుండెను. [illegible] లోనే రామనాథశాస్త్రి సత్యవంతుని పాత్రను, సంజీవరావు సావిత్రిని, నాయుడుగారు యమధర్మరాజుపాత్రను జూపవలసి వచ్చింది. బజారులో పట్టుపీలిక [illegible] దారులవాలి చేగొని [illegible] బల్లెంబు [illegible] పుల్లాకు [illegible] గా [illegible], [illegible] వలె, [illegible] సింగములవలె, [illegible] వలె [illegible] నటకేళ్ళు [illegible]

రామనాథశాస్త్రి సత్యవంతుని [illegible]
[illegible] పద్యంలో [illegible] కంటె [illegible], దగ్గుల [illegible], [illegible] ముక్తాయింపులో, [illegible] ధమై [illegible] న్నది.

మైలవరంవారి తులాభారము చూచినాము. అందులో గోవిందరాజుల వెంకటరామయ్యగారు శ్రీకృష్ణవేషమును దాల్చి మనోహరంగా వేషగానాభినయ సౌష్ఠవ మొప్పార ప్రేక్షక నివహ మానందించి యుప్పొంగ నభినయించినారు. ఇందులోనే సంజీవరావు సత్యభామయై అసూయాహంకార సమన్వితంబగు మోహస్వరూపమును చక్కగ ముద్రించి చూపినారు.

విశాఖపట్నంలో విజయనగర వాస్తవ్యులగు ఆనాసవరపు గోపాలరావుగారి వాణీవిలాస సభవారు కుశలవ నాటకమును ప్రదర్శింపజూచినాను. ఇందులో గోపాలరావు రాముడు, చొప్పా సూర్యనారాయణ లక్ష్మణుడు. తాతావారి బాలుడొకడు కుశుడు. గోపాలరావుగారు చూపునకు కొంచెమించుమించుగ బళ్లారి రాఘవాచార్యులగారివలె నుందురు. దేహపాటవము, ముఖగాంభీర్యము, ధీరనాయక వేషముల కనుకూలముగ గన్పించును. పాడగలరుగాని, గుంటూరుబావిలో చేదలాగినట్లు, రైలుయింజను పయనమైనట్లు, వొకమాదిరిగా వుండును. కాని అభినయంలో కథాసందర్భాలను గ్రహించి ప్రకటనానుకూల ముఖముద్రలను వహించుటలో వీరినేర్పు మన్నింపదగినది. వీరి యభిమానపాత్రము హిరణ్యకశిపుడు. నేను చూచింది రాముడు. మొదటిపట్టున సీతపై బడిన యపవాదమును ఆకర్ణించి కర్తవ్య మాలోచించుచు, ‘ఉత్పత్తిపరిపూతాయాః కిమస్యాః పావనాంతరైః’ — ‘స్నేహం దయాంచ సౌఖ్యంచ యదివా జానకీమపి ఆరాధనాయ లోకానాం ముంచతో నాస్తిమే వ్యథా’ ‘వియోగో ముగ్ధాక్ష్యాః సఖలు రిపుఘా

కావధిరభూత్ కథంతూష్ణింసహ్యోస్య విరవధిరిహానీంతు విరహా
మున్నగు సాత్త్విర రామాయణభావము లన్నియు, సాగరసం
కాశసహజ గాంభీర్యములో వెలువడురీతి నత్యంతసామర్థ్య
ముతో ప్రకటించిరి. కుశలవుల నెదుర్కొనునప్పుడు కూడ
వీరినటన ప్రేమను, ఆశ్చర్యమును, ఔదాసీన్యమును గనుపర
చుచు రసవంతముగనుండెను.

తంజావూరులో సి. శ్యామన్న కంపెనీవారు ద్రావిడ
ములో 'జ్ఞానాంబాళ్' అను నాటకమాడ జూచితిని. అది
వరకు నొకసారి యీ సమాజమువారే 'డంబాచారి' నాటక
మాభినయించగా చూచినాను. డంబాచారిలో శ్యామన్న పది
పండ్రెండు హాస్యవేషములను ధరించును. జ్ఞానాంబాళ్‌లో
నీతడు డాక్టరు, లాయరు, పోలీసు యిన్‌స్పెక్టరు, కెలారి,
గాంధివాలంటీరు, మున్నగు వేషాలలో నగుపడి జనుల రంజిం
పజేసెను. శ్యామన్న యేహాస్యవేషమును దాల్చినను, అత్య
ద్భుతమైన స్వభావవైచిత్ర్యముతో, పాత్రజాతీయత కీషద్భే
దమైన లేకుండ రూపసాదృశ్య మొందగలడు. వాక్సాదృశ్య
ముకూడ మిక్కిలి సహజంగా చమత్కారంగా వుంటుంది.
ఏవేషంవేసినా ఆజాతిలో మన మెరుగున్న యెవరోనొక వ్యక్తి
వలె దోచునే కాని, వీనిలో నేత్రమాత్రము శ్యామన్న
అయ్యరగు నిజస్వరూపము స్ఫురించదు. ఇంత అద్భుత నైపు
ణ్యముతో హాస్యపాత్రముల నాకూపసాదృశ్య మొందగలి
గియు, శ్యామన్న, నీతి ప్రబోధము, దేశాభిమానము, గాంధీ
తత్త్వోపదేశము, జాతీయవిద్యాభిమానము, మున్నగు ప్రబోధ
ముల జేయనెంచి, ప్రతిహాస్య భూమికలో నొక వుపన్యాస

మును జేర్చుకొని మితిమించి లెక్చరు కొట్టుచున్నారు. హాస్య ప్రసంగాలవల్లా నాటకకథాసందర్భాలవల్లా ఆధునిక సమస్యలు ధర్మములు స్ఫురించవలెను గాని ధర్మప్రబోధన మొక పెద్ద పనిగా నాటకాదులందు నిష్పాదించకూడదు. ఈ మాట శ్యామన్న నటనలోనే తేలినది. అతను స్వదేశీ వలంటీయరు గను డాక్టరుగను చూపిన జాతీయాభినయ సామర్థ్య మపార మైనను వానిలో ఆయుర్వేదము మీదను హిందూ మహాత్మ దీయ సమ్మేళనము మీదను వోసంగిన యుపన్యాసాలు కథకు అతకకుండా- రక్తికట్టకుండా- జాగుసేయుచు, విసుగు గలిగిస్తూ నాటకముయొక్క కళాస్వరూపానికి కొంతలోటు తెచ్చినవి. ‹ ఈలెక్చర్లు వినడానికి డబ్బు ఖర్చుపెట్టుకుని తెల్లవార్లు మేలు కుండట మెందుకు? ఏబజారులోనో ఏచెట్టుక్రిందనో వినలేమా అనుకున్నారు చూచిన వాళ్ళందరూ. నాట్యకళ ప్రత్యేక రామణీయకము కలదై రమణీయసందర్భ ప్రతిపాదనమే ముఖ్య ధర్మముగా కలదనీన్నీ, సమకాలిక రాజకీయ సమ స్యల నుద్బోధించుటకు నాటకము లంతగా నుపయోగపడ వనిన్నీ, అట్లా వాడుటవల్ల కళాసౌందర్యము నాసిదప్పుననీ, నేననుకొనే సిద్ధాంతము అనుభవానికి వచ్చినవి.

ఇట్లు,

నటలోకవార్తా ప్రచురణ కుతూహలుండగు,

నీపాద సేవకుడు,

పురాణం సూరిశాస్త్రి

వ్యాస ప్రసూనములు.

I

మృచ్ఛకటిక.

ఈ రూపకమును దొలుదొల్త గీర్వాణ ప్రాకృతంబుల రచించిన మహాకవి, శూద్రకుడను భూపాలుఁడు. ఈతని, కాళిదాసునకు పూర్వుడని కొందరు పండితోత్తము లభిప్రాయ పడుచున్నారు. దరిద్రచారుదత్త మను పేరిట భాసకవి కృతి యొకదాని మాతృకగ గైకొని, పెంచి, సర్వజనాహ్లాద సంజనకంబుగ మార్చి, రచించినట్లగపడును. దీనిని గీర్వాణాలంకారికు లంతగ గొనియాడకున్నను, పాశ్చాత్యపండితు లపూర్వ కృతిభాగి రాజితంబుగ నెంచుచున్నారు. హెచ్. హెచ్. విల్సను, మున్నగువారు దీని నాంగ్లభాషలోనికి గద్య పద్య సమన్వితంబుగ సంతరించి ప్రాచ్యరూపకములలో నెల్ల ప్రశస్తముగు దానిగ నుగ్గడించిరి. హిందీ, కర్ణాటకాది భారతీయ దేశభాషలలో దీని యనువాదములు రచించి ప్రదర్శించు చున్నారు. తెలుగున తిరుపతి వేంకటేశ కవిపుంగవు లిద్దాని సరసముగ నైజరసస్ఫూర్తి నిండు వెలుగున రాజిల్లునట్లు రచించి యాంధ్రుల కృతజ్ఞతకు పాత్రులై యున్నారు.

—♦రూపక పాత్ర స్వభావము♦—

మృచ్ఛకటిక భారతీయ నాటకము లన్నిటిలో ప్రదర్శనానుకూలమై సకల సామాజిక సంతోషదాయకంబై, నిరుపమానమై, యపూర్వమై పాశ్చాత్యరంగాలంకార భూతంబులగు నుత్కృష్టరూపక రత్నములతో నెన యగుచు పండితపామర జనంబులచే సమానగౌరవంబున మన్నింప దగియున్నది. ఇతర నాటకములలో నద్దియో యొక ప్రధానరసము మొదటనుండి తుదివరకు కథాభారమును దాల్చుచుండ, నచ్చటచ్చట నలంకారలక్షణసంతృప్తికొరకు నవరసస్ఫురణ గిలికింపబడుచుండ మృచ్ఛకటికలో నవరసములు సమానప్రవృత్తి నొందియున్నవి. భాసకృతులు కోమలసద్భావభరితములై లలితపదాలంకృతములై సాధురసముల లేతతళుకులతో, జందురునినావరించు పరివేషమం దగుపడెడి మెత్తెంపు వెలుగు జిలుకులతో, జెన్నొందుచు, పాఠకులకెంతయు ప్రీతికరముగ వినబడుచుండును. కాళిదాసునాటకములలో పనివడి మెరుగు పెట్టిన కావ్యశిల్ప మగుపడును. భవభూతిలో గరుణాభయానకంబు లుదారభావవిస్పష్టతో పొంగిపొర్లుచుండును. వేణీసంహార ప్రసన్న రాఘవాదులం దుద్భటపదపటిష్ఠత భారతీయ మహావీరులదండిగుండెను జాటుచున్నది. కాని వీనియన్నిటిలో నేదో యొక గాథ ప్రధానమై తక్కుంగల వృత్తాంతమును మ్రింగివైచును. ఈ సందర్భమే మనదేశమందా పడబడు నాటకము లన్నిటి నావేశించి యున్నది. ధీరనాయకులగు కొని వారిని కష్టపరంపరలో దేల్చి యార్చి తుదకు ధీరత్వముచే వారు కంటకశతంబులదాటి మిన్నలై నిజసత్వమును సమర్థించి, యాప్సితార్థమును సంపాదించిన

సుఖాంతములు భారతీయ నాటకకవు లభిమానించుచుందురు. కథాసరళిలోఁ గొన్ని భిన్నవ్యక్తు లగుపడినను వీరందరు ఆధికారిక వృత్త పరిణామమునకే తోడ్పడుచుందురు. కథాంశము నాయికానాయకుల సర్వస్వ మని చెప్పవచ్చును. అందు శాకుంతలోత్తరరామచరిత్ర రత్నావళి హరిశ్చంద్ర ప్రహ్లాద సావిత్రీ నలాదినాటకములు కూర్పులో నెంత సమంజసముగ నున్నను ప్రదర్శనమం దొకింత విసుగొందించుచుండును.

—ఫలబాహుళ్యము—

మృచ్ఛకటికలో వసంతసేనా చారుదత్తుల ప్రణయ వృత్తాంతమే యాధికారిక కథాంశమైనను—జూదరియై, తప్పిదారుల నడుగుచు దీనదశంజిక్కిన సంవాహకుడు పశ్చాత్తాపమొంది బౌద్ధశ్రమణముని ద్యూతక్రియానైజ మగు మనశ్చాంచల్యమును వదలి సుస్థిరమగు భక్తి విశ్వాసము లలవరచుకొని భూతదయాసిద్ధుఁ డగుటయు; సద్వంశ సంభూతుడై పండితాశీర్వచన పాత్రుడై పలువిద్దెల ప్రోడయై యెల్లరిచిల్లరి సంగడీలతో దిరుగ నేర్చిన శర్విలకుఁ డాపత్కాలమున దనమిత్రుడగు నార్యకుని బంధవిముక్తు గావించి గద్దియ నెక్కించి యుదార స్నేహస్వరూపమును బ్రకటింప గల్గుటయు; గొల్లడై పుట్టిన ఆర్యకుడు రాజధానిలో విశ్వాసపాత్రులగు మిత్రుల సంపాదించి వారితోడ్పాటున నాచరిక మొంది, యిట్టి యచింతిత మహాద్దశా ప్రాప్తి గల్గిన వెనుక కష్టకాలములో చేయూత నొసంగిన వారిని మఱవకుండుటయు,—మొదలగు ఫలము లీనాటకములో నగపడును. ఫలసిద్ధి చారుదత్త వసంతసేనల దొకరిదే కాదు—సంవాహకుడు

బుద్ధుడైనాడు; శార్వలికుడు మదనిక పొందుగెలచి, తన మిత్రుడగు ఆర్యకునకు రాచరిక మేర్పరచెను; ఆర్యకుడు రాజ్యాభిషిక్తుడాయెను. చారుదత్తునకు గల్గిన లాభము వసంతసేన కాదు. కథారంభము నుండి కథాంతము వరకు వసంతసేన వానిదే. శకారుని జీర్ణోద్యానమున వసంతసేన ప్రాణాపాయమునకు బాలైనను, ప్రథమ ప్రవేశము నుండి శకారునిచే దరుమబడినను, వసంతసేనా చారుదత్తులకు వియోగమెన్నడును కలుగలేదు. నిరపాయముగ నిరాటంకముగ నను వలపు పొగరుల దీప్తులోను నవకాశము చిక్కుటయే వీరి శృంగార కథాంశపు పరిణామము. వియోగము చారుదత్తునకును, నాతని గృహలక్ష్మికిని గల్గెను. కథాంత్యఫలితముగ చారుదత్తుని గృహలక్ష్మి మరల నాతని చెంత జేరినది. శకారుడు పరమనీచుడై యబలామారకుడై శిక్షార్హుడయ్యెను, క్షమాఫలమొంది సంతసమున గంతులిడగల్గెను. ఈ పాత్రము లన్నియు తొలుదొల్త గోపభ్రష్టములై చిక్కులబడినను భక్తివిశ్వాస సుహృల్లక్షణాది సద్గుణంబులు కనుపరచై కథాంతమున నిజస్వభావ ప్రకాశనమున సద్గతి నొందియున్నారు. వల్లురైదుగురు పాత్రలకు వేర్వేరు ఫలసిద్ధు లమరుటయు, వీరి భిన్నవృత్తులు ప్రత్యేక కథాంశములు నాటకాంశమున జేరి యుండుటయు నీనాటకమునకొక ముఖ్యవిశేషము.

—♦ కాల్పనిక వైచిత్ర్యము ♦—

ఇంతకన్నను గొప్పసంగతి యేమన వీరందరు నాయికానాయకులకు సంబంధించినవారు కారు. వీరి ప్రవృత్తులు ప్రయత్నములు ఆధికారిక కథాసందర్భమున జనించినవి కావు.

దానికి తోడ్పడుటకుగాని దాని నడ్డగించుటకుగాని సంకల్పింప బడినవి కావు. సంవాహకుడు, శార్వలికుడు, ఆర్యకుడు, చందనకుడు, సూతుడు, మొదలగువారెవరిగోలలో వారుండి తమ తమ కార్యముల నయముగ నిర్వహించుటలో నధికారికవృత్తాంతమునకును, పరిణామ కళ్యాణమునకును, తలవని తలంపుగ దోడ్పాటులైరి. చారుదత్తుని మహనీయ సద్గుణములందాదరణయు, ప్రతినాయకుండగు శకారుని వెకిలిచందముల కేవగింపు తప్ప వేరొండు సామాన్యసంఘీకరణ సందర్భములిందున గానుపింపవు. ఆధికారికవృత్తాంతమున కుపాంగములుగాక, దానికి దోడ్పడు నుద్దేశ్యములతోగాక, స్వకీయములగు స్వంకల్పముల నొనసాగింపజూచు తెరవులనాచరించుచు నీప్సితార్థము ప్రబడయుచు నిజచారిత్రవిభ్రంశములో కూడ, సదాచార పాతివ్రత్యములో కూడ నుదాత్తస్వభావముల ప్రకటించుకొనుచు నాటకపాత్రలు పేర్వేరు తెరవుల వర్తించి, కాకతాళీయముగ ప్రధానకథాసంతోష సమాప్తికి నస్వంకల్పముగ దోడ్పడిరి. వసంతసేన ప్రతుకుట సంవాహకుని సన్న్యాస మాధారమాయెను. చారుదత్తుడు మరణదండనము తప్పించుకొని, జీవించి, భాగ్యోపేతుడై, ప్రమ్మర వెలుగొందుటకు, ఆర్యకుని రాజ్యాధికార సంప్రాప్తి హేతువాయెను. ఇందుకు శార్వలికుడాదిగాగల సంగడీల సుహృల్లక్షణములు సహాయభూతములాయెను. ఈ కారణములచే మృచ్ఛకటిక నాటక ప్రపంచములో నెల్ల కల్పనచాతుర్యమందును, కథాపాటవమందును, నిరుపమానమైయున్నది.

—◆ పరిదర్శనానుకూలత ◆—

శకారునివంటి విపరీతపాత్రము ఎందునను గానరాదు. వారి వికిలితనము, పిరికితనము, మేకపోతుగాంభీర్యము, కత్తిర్ఘుళిపింపు, నీడల కులికిపాటు, నీచశృంగారము మున్నగు భగినీభగభాగ్యసంభూత వైభవసహజంబులగు మన్నయ దుర్నీతిపరిచారము లన్నియు ననామాన్యముగ, నసాధారణముగ, నవ్వుబాటుల కునికిపట్టులై, చదివినవారికి జనువనేరని తేతమనస్సులను పరికట్లుబ్బ నవ్వింపజేయును. దొంగలొస్తారు, జూదరులొస్తారు, ముండలము తాళ్ళోపలొస్తారు, కోర్టుసీను వస్తుంది, వురి దీయడం, వానకురియడం, మేడలమీదనుండి దూకడం, సంకెళ్లు తెంచుకోడం, కన్నాలు వేయడం, దప్పులబాదడం, పాడుగుళ్లు, పేదయిళ్లు, రాజభవనాలు, పాతకోటలు, నవ్యానేకసుమాలంకృతంబులగు విహారోద్యానములు, బండ్లు, ప్రోలీసులు, రాజ్యాలు తల్లకిందులవడం, వున్నవారికి లేకుండపోవడం, లేనివారికి రావడం, మైత్రేయుడి అవలింపులు, అబ్బో! యివన్నీ యెంతచిత్రంగా, యెంతతమాషాగా, కొత్తగా పోకీగా ఒక్కచోట, ముత్యాలపేరు లల్లేరత్నాలు పొగిడినట్లు కూర్చబడ్డయి. రెప్పవాల్చుటకు, అవలించుటకు, కళ్లి సిగరెట్టులనైన నాస్వాదింప బయటకు పోవుటకు. శ్రీలోనంగి కల్పనచాతుర్య మీనాటకమున విలసిల్లి ప్రేక్షకులందరిని మంత్రనిబద్ధ భుజంగంబులవలె గట్టివైచెడి నేర్పు పెంపు లీనాటకమున నగపడుచుండును.

—◆ పాత్రస్వభావ వైపరీత్యము ◆—

ఇందలి ప్రధానపాత్రలందరిలో విరోధాభాస మగపడు

చుండును. 'దారిద్ర్యదోషో గుణరాశినాశీ' అని పెద్దలు చెప్పుచుండ దరిద్రపీడితుడైన చారుదత్తుడు మంచితలపుల పుట్టయై మహోదార స్వభావసంపద నెల్లవేళల గోల్పడు చుండ గీర్వాణరూపక నాయకులలో నిస్తులధీరుడై వాసి కెక్కు చున్నాడు. తనయింట దొంగలుపడి వసంతసేనయాభరణ ముల దొంగిలింప నీసంగతి తెలిసినచో యామె రత్నాల పేరును స్వీకరింపగను నూహతో జూదములో తాను బోగొట్టు కొంటి ననియు ప్రతిఫలముగ రత్నమాలికను గ్రహింపవలె ననియుం బంపెను. శార్విలకుడు, చతుర్వేదపారంగతుడగు నప్రతిగ్రహీతుని పుత్రుడైయు జ్జలగొలిచి చోరగాదివిద్యల నార్జించి "సహాహసన్తి చ రుదన్తి చ విత్తహేతోః విశ్వాసయన్తి పురుషం న తు విశ్వసంతి, తస్మాన్నరేణ కులశీలసమన్వితేన వేశ్యాః శ్మశానసుమనా ఇవ వర్జనీయాః" మున్నగు ధర్మముల నెరింగి యు రండకోసము దొంగతనమూని దానితో తనయోగమహి మను, చౌర్యక్రియానైపుణ్యమును, వెల్లడించి మదనికాస్వాతం త్ర్యసంపాదనమునకు వలయు ధనమును దొంగిలింప సాహసిం చెను. ఆపైమీద మోహమింతటి యస్వాభావిక కార్యనియం త్రునిగ జేయు సమర్థమైనను యిన్ని చిక్కులబడి మదనికను సం పాదించుకొనినను, మిత్రుని యాపద్వృత్తాంతమును వినినంతనే నవవధూసమాగమసౌఖ్యాలాపముల వర్జించి మిత్రావన దీక్షితుడై నెచ్చెలి జేరనరిగెను. చారుదత్తుని కూర్మిచెలి కాదు, మైత్రేయుడు, సదుద్దేశములతో, నారని భక్తి ప్రేమ లుండియు, తత్తరపాటున నవివేకియై, పెక్కుచిక్కుల దెచ్చి

పెట్టుచుండును. వసంతసేన నగలు చోరగ్రస్త మగుటకును, అధికరణుని వద్ద నిస్సంశయమగు సాక్ష్యమును చారుదత్తునకు ప్రతికూలముగ కూర్చుటకును, ఈతని యవివేకము అన్యాయకము, తొందర, ప్రేమాతిశయము కారణమైనవి. శకారుని విటుడు, దుస్సాంగత్య కలుషితుం డయ్యును మంచి వివేకి. పెద్దచిన్నలను, యుక్తాయుక్తము తెలిసి, సదుపదేశముల నొసంగెడివాడు. ఇట్టి విరోధాభాస స్వభావము లీనాటకమున గన్పట్టుచున్నవి.

—కథాంశము—

ఉజ్జైనీ పురంబున చారుదత్తుడను బ్రాహ్మణుడు దయాసత్యాది సద్గుణాలంకృతుడు, వణిగ్వ్యాపారమున సమృద్ధైశ్వర్యమనుభవించినవాడు, అర్థిజనంబుల కీవల్లి, కాలవశంబున దొంగకరి జబ్బుచే నశ్మగిలిన యనుబుధమువలె పేదవాడై యిడుముల గుడుచుచుండెను. నాటకారంభమున నీతని దారిద్ర్యము, శీర్ణ గృహము, పేదరికమున నలంగు చెలికాడగు మైత్రేయుని కూడ ఆదర్శముగా చూపబడినవి.

ఆనగరిలో వారాంగనామణియగు భూషణంబును, అత్యంత భాగ్యోపేతయు, సుకుమారాంగి తన్వంగియునగు వసంతసేన కామోత్సవ సందర్భమందు చారుదత్తుని మనోహరాకృతిని గాంచి వాని గుణంబులు విమలములగ నాకర్షించి, బద్ధానురాగయై యుండెను. ఆనగరి రాజుయొక్క ఉంపుడుకత్తెతమ్ముడు, శకారుడను వాడు వసంతసేన పొందు నపేక్షించి కాముకుడై తిరుగుచుండెను. వసంతసేన వీనివెకిలి

వలవు నంగీకరింపలేదు. మైత్రేయుడు బలి నొసంగబోయెడి నిశాసమయమున వసంతసేన శకారునిచే దఱుమబడి చీకటిలో నిజదాసీజనంబులు గానరాకుండిన దత్తరిపడుచు దరి గానక భయార్తయై శకారుని దుండగముల సహించుకొనుచు, తిప్పలు పడుచుండ, శకారుడు నిజస్వభావోచితంబుగ తెలివితక్కువగ నామెకు చారుదత్తుని యిల్లు చూపించెను.

వసంతసేన విటశకార సంభాషణాంశముల విని యప్పుడే బలిప్రదానమునకై రదనిక వెంటరా, దలుపు తెరచుకొని మైత్రేయుడు వెలువడి చారుదత్తుని యింటిలోనికి దూరెను. ఈరంగమున కథాబీజము నెలకొల్పబడినది.

— విటుడు, శకారుడు —

విటుడు మృచ్ఛకటికా పాత్రములలో నెల్ల సముజ్జ్వల బుద్ధిశాలి, [illegible], సంచరించువాడు. [illegible] కలిసిన రాజు [illegible] కలియుదునా ? యని వసంతసేన కొప్పిదముగ సెలవిచ్చిన మాట [illegible] వర్తించుచున్నది. వసంతసేన చారుదత్తుని వరించినదని తెలిసినంతనే విటుడు దానికై సంతసించి గౌరవముతో యామెను కాపాడ దలచెను. శకారునితో [illegible] దుష్టవర్తనముల [illegible] సంసారము [illegible] సహాయము [illegible] సంతసించు వివేకి [illegible] మెచ్చుకొన దగు గుణాఢ్యుడు, [illegible].

గీ॥ [illegible], సమస్త జంతువులకు నీడనిచ్చి యొసగిన కొనుపగిది, రక్తులను బాత్రివసతము దరిమ్రింగెయ్య, గాని

నైశ్వర్యమదమునఁగాదు చూపె" ఇతని ప్రపంచ జ్ఞానమపారము. మర్యాదలు నిటజనాసాధారణము.

శకార పాత్రస్వభావము సంపూర్ణముగ జూపబడినది. రాచరికములేని రాచపోకడలు, సంపదలేని డంబము, ధైర్య మొదవని దుడుకుదనము, శీలనిగ్రహము లెరుంగని యధికారము, నిలుకడలేని యుత్సాహము, వలపు జాడలెరయని మోహావర్తనము, నీతిలేని తంత్రము, పిరికితనము, క్రౌర్యము, నైచ్యము మున్నగు కాపురుష గుణంబు లన్నియు, రాజ నామకుల కుంకనోపిసి, దుర్గుణంబు లన్నియు రాశీభూతమై శకారుని యందవతరించి, హాస్యఖేలనా వైదుష్య సామ్రాజ్యమున జిందులిడినవి.

మూడవరంగమున వసంతసేనా చారుదత్తుల సమావేశ మమర్చబడినది. కామదేవాలయములో మొదటిచూపున మొలకెత్తి గుణశ్రవణముచే బల్లవించిన వసంతసేనా ప్రణయ ప్రసవంబు లీరంగమున విప్పారి రాగపూరితములై రాజిల్లదొడ గెను. సెలవుగైకొని స్వగృహంబున కేగుతరి వసంతసేన దారిలో విట తస్కరాదులవలన మోసముదలంచి తన నగలను చారుదత్తున కొప్పగించి మైత్రేయపురస్కృతమై చనెను.

రెండవయంకవు మొదటిరంగమున వసంతసేన చెలి కత్తెలతో వరగుణనికరంబు నుగ్గడింపుచుండ సంవాహకుడు శరణు శరణన్నని భయాతురుడై బ్రవేశించి తాను తొల్లి చారు దత్తునకు సంవాహకుడై యుపచరించినదియు గాలక్రమంబున దుస్సంగతిచే దురోదరానురక్తుడై చెడుదాసుల ద్రిమ్మరి సర్వ

స్వమును గోల్పడి జూదరి సైదోడులచే తన్నులు తిని పరుమ బడినయుదంతమును తెలుపుకొనెను. వసంతసేన యాతని బాకీదీర్చి విడిపించి కృతార్థుని జేసెను. అంత నీతడు దుష్ప్రాగత్యమును వదలి బౌద్ధాశ్రమము నవలంబించెను.

వసంతసేనవద్ద మదనిక యను దాసి యొకతె కలదు. ఆకాలమున దాసీలను వెలకు గొనుచుండిరి. క్రయధనమును వాపసుచేసినగాని దానికి మరల స్వతంత్రి మేర్పడదు. శార్వలికుడను బ్రాహ్మణ యువకుడు మదనికను మోహించి ఆమె సేవాబంధమును విడిపించి యామెతో స్వేచ్ఛోపభోగముల ననుభవింపదలచి దాస్యవిమోచనమునకు వలయు ద్రవ్యమన్యథా తేజాలక నెవరింటనైన ముచ్చిలి దాని సంపాదింపబూనెను. ఈతడు రాత్రివేళ చారుదత్తుని యింట నజ్ఞాతవృత్తంబుగ ప్రవేశించెను. ఆయిల్లు చారుదత్తునిదని ఎరుగడు. ఆసమయమున చారుదత్తుడింట లేడు. వసంతసేన విడిచివెళ్ళిన ఆభరణములు మైత్రేయుని చేతికి ఒప్పగించి తాను బయటకు వెళ్ళెను. అందుచేత శకారుడు వెంబడించిన ప్రథమాంకకథ సందర్భము మొదలు శార్వలికుడు కన్నము వేసిన కథవరకు జరిగినవృత్తాంతమంతా ఒక రాత్రిలోనే కడచెనని తలచవచ్చును. లేనియెడల ఆనగలు మైత్రేయుని యొంటిమీద నుండవు. వసంతసేనను నిజావాసమునకు భద్రముగజేర్చి తిరిగి వచ్చి వెంటనేగాని, యా మరునాటి యుదయమేగాని చారుదత్తుడు న్యాసద్రవ్యముల నే పెట్టెలోనో, గోతిలోనో, వీభూది బుట్టలోనో భద్రపరచియుండును. శార్వలికుడు యిటునటు వెదకులాడుచుండ మైత్రేయుడు తనకొప్పగించిన నగలను జాగ్ర

త్తగా కాపాడవలెననుతలపు అదే ఆలోచనగ పురోహినుగదలింప నిద్రలో కలవరించుచు దొంగయే చారుదత్తుడనుకొని నగల నాతనికందించెను. వీటిని పుచ్చుకొని శార్వలికుడు మరునాటి యుదయమో, సాయంత్రమో మదనికను కలసి దాస్యవిమోచనశుల్కమును సంగ్రహించి తెచ్చితినని చూపించెను. ఆమె వెంటనే అవి తన యేలిక తొడవులుగ దెలిసికొని శార్వలికుడు వానిని చారుదత్తునింటనుండి దొంగిలించెనని చెప్పెను. అందు కాతడు మిక్కిలి చింతిల్లి యుత్తరకార్యోపాయముల నడిగెను. ఈనగలను వసంతసేనవద్దకు దీసికొనిపోయి చారుదత్తుడిమ్మన్నాడని చెప్పి యామె కర్పించుమని మదనిక తెరువు జూపెను. చాటుననుండి వసంతసేన వీరి సంభాషణము వినుచుండెను. శార్వలికుడు ప్రియాదిష్టముగ చేసెను. సరసురాలగు వసంతసేన మదనికా శార్వలికులసత్ప్రవర్తనకు సంతసిల్లి వీరినిర్ధన ప్రణయానుబంధములకు గరుణించి చమత్కారముగా "ఈనగలు నెవరిచేపంపెనో వానికే మదనిక నిచ్చి గౌరవించెదనని చారుదత్తునితో చెప్పియున్నాను. గాన మదనికను నీవు గైకొను"మని సేవావిముక్తగావించి వారియువురిని పంపివైచెను. వీరు పోవుచుండగా నార్యకుని బంధించి పాలకభూపాలుడు చెరనుంచెననువార్త శార్వలికునకు వినబడెను. వినినంతనే మదనికపొందు విడిచి మిత్రుడగు నార్యకుని రక్షింపబరుగిడెను.

దొంగతనము జరిగిననాటి రాత్రి, మర్నాడో చారుదత్తుడు మైత్రేయుడొనర్చిన తప్పు తెలిసికొని తనయింట వసంతసేననగలు పోగువందుకు చింతించి యీ సంగతి

నామె కొరకు పరచకుండ జూదములో నగల నోడితిననియు, వానికి బదు లీ రత్నాలహారమును గైకొనుమనియు, తన కంఠాభరణమును మైత్రేయుని కిచ్చి యా వేశ్యలలామను గంధించెను.

కొండొకనాడు వసంతసేన చారుదత్తుని యింటివద్దకు వచ్చినపుడు రదనిక యొక మనోహరాకారుడగు బాలుని నాడించుచుండెను. ఆబాలుడు దాసి యొసంగిన మట్టిబండికి (మృచ్ఛకటము) సంతసింపక బంగరుబండి తెమ్మని పట్టుపట్టి యేడ్చుచుండెను. ఈబాలుని చారుదత్తతనూజునిగ నెరింగి వసంతసేన తన సువర్ణాభరణముల దీసి దాసి కిచ్చి యొక బంగరు బండి తెచ్చి పిల్లవాని కిచ్చి తనియింపుమని యాజ్ఞాపించెను ఈ వృత్తాంతము నాటక సంవిధానములో నొక ముఖ్యాంశము కాకున్నను దీనినిబట్టియే యీప్రకరణాభిధేయ మేర్పడినది చారుదత్తుని కెప్పుడో తాళ్ళుపిసికిన సంవాహకుని గారవించి ఋణబాధావిముక్తు గావించిన వసంతసేనకు చారుదత్తునిపై గల ప్రేమాభిమానములను ఈ సందర్భమతిశయంబుగ వర్ణింపనేరను. కాని సామాన్యముగ వేశ్యలు విటజనంబుల సర్వస్వమును పీల్చి పిప్పి చేయుచుందురు. విటులు మహాధనికులను ప్రతీతియున్నచో వారిని మెప్పించు కొరకు వేశ్యలు కొన్నిపట్ల వారి దాన దాసీ జనంబులను మన్నించి పారితోషిక మొసంగుచు వారి పిల్లలకు మోదక ఫలాదుల బంపు వాడుక కలదు. తాము వెచ్చించిన దానికి పదిమడుంగులు హెచ్చుగ స్వీకరించెడియాశతో నీపని చేయుచుందురు. కాని యీయెడ చారుదత్తుడు నిరుపేదయనియు

గ్రిష్మర భాగ్యశాలియగు నాక లేదనియు వసంతసేన యెరుంగును. వేశ్య లితర కారణములచే నొక పేదయువకుని జేరదీసి వానితో చిత్తసంభవక్రీడల దేలుచు ద్రవ్యార్జనకు యే సుబ్బిశెట్టినో చేరబెట్టి కాలము గడుపు సందర్భములు తరుచుగ గోచరించును. కాని వసంతసేన యిట్టి మదనివారణోపాయముగ చారుదత్తుని వరించలేదు. కులకాంతలను వెక్కిరించు చిత్తనైర్మల్యముతో సర్వసమర్పితబుద్ధితో నాతని వరించెను. ఇట్టి నిర్మలప్రణయానుబంధమును యీ పట్టు చాటుచున్నది. అందుచేతనే మృచ్ఛకటమును తొలగించి బంగరుబండి నొసంగిన కథాంశమును బట్టి నాటక నామ మేర్పరచబడ్డది.

ఇంతలో ఒకనాడు సాయంకాలము చారుదత్తుడు తన పాతబండిలో నెక్కి యచటికి బోవుచుండెను. ఆర్యకుడు శార్విలకాదిసన్మిత్ర సహాయమున బంధవిముక్తుడై తప్పించుకొని పరారగుచువచ్చి రాజభటులు వెంటదరుముగా తల దాచుకొనుటకు చారుదత్తుని బండిలో ప్రవేశించి శరణు వేడెను. చారుదత్తుడు బండిరెక్కలు మూసి లోన నాడువారుండినట్లు చెప్పెను. చందనకుడు ఆబండి చారుదత్తునిదనియు, సందులో ఆడంగులున్నారనియు, దానిని వెదుకగూడదనియు, తక్కడు రాజోద్యోగుల వారించి నిజమెఱింగియు నార్యకుని యసువుల గాపాడెను. ఆర్యకుడీరీతిగ సురక్షితుడై పాలక భూజాని బారి తప్పించుకొని పోయెను. ఈ కష్టసమయములో చందన చారుదత్తు లొనర్చిన మేలు మరువ లేదు.

శకారుడు తొల్లి కబురంపిన రీతిగ చారుదత్తు నెటు లయిన భంగపరచి వసంతసేన పొందు గెలువవలెనని యోచించుచుండెను. ఇట్లుండ దైవవశమున నొకనాటిరేయి వసంతసేన తనయిల్లు వెడలి భర్త్రునివాసమున కేగవలసినదై వాన గురియుచున్నందున చారుదత్తుని బండిలో పోవలసి వచ్చెను. ఆసమయమున బండివాడు బండిని గొంచెము దూరముగ నిలుపుటయు, వసంతసేన వాకిట ప్రమాదవశమున శకారునిబండి వచ్చి నిలుచుటయు తటస్థించెను. చీకటిలోని మార్పు తెలిసికొనలేక వసంతసేన పొరపాటున దానిలో కెక్కినది. బండివాడు శకారుని జీర్ణోద్యానమునకు దోలుకొనిపోయెను. వీనిపేరు సంస్థానకుడు. జీర్ణోద్యానములో శకారుడు విటసమేతుడై బండికొరకు గాచియుండెను. దానిలో వసంతసేనను చూచి యామెను దొల్లి దయ్యముగ నెంచి యావల రక్కసిగ దలంచి తుదకు చిరవాంఛితయగు వేశ్యకామినిగ గుర్తించి వలపుచేష్టల నతిశయించి లాతివారలుండిన సిగ్గుపడునని విటసంస్థానకుల దొలగిపొమ్మని యాజ్ఞాపించి అప్పటికి వసంతసేన యాతనిపొందు నేవగించి దవ్వున బరిభ్రమించుటచే విసిగి యామెగొంతు పిసికి పడవైచి కొంంటిమీద యెండుటాకుల గప్పి నిజగృహంబున కేగెను. సంస్థానకుడు మరుగుపాటున నీచుదంతయెల్ల గాంచుచుండెను. వీనిచే మంత్రిబలగము వాటిల్లునని యెంచి శకారుడు తన రథసారథిని బంధించి తన మేడమీది గోపురాంగణమందుంచెను. ఉంచి వెంటనే నధికారకులయొద్ద చారుదత్తునిపై నగలకొరకు వసంతసేనను జీర్ణోద్యానమునకు మోసగించి తెచ్చి

మఱియుంచి నగలపహరించినట్లుగ నేరముమోపి చర్యజరిపెను. చారుదత్తుని రాజసభకు పిలిపించిరి. శకారుడు సాక్షిబలమునుగూర్చి నేరారోపణ స్థిరపరచెను. ఇంతలో మైత్రేయుడు చారుదత్తుడు రాజసభ కేగెనను వృత్తాంతమాలసియాతనినన్వేషించుచు నచ్చటకు జేరెను. అంతకుముందు చారుదత్తుడు బంగరుబండికై వసంతసేన బాలకున కొసంగిన యాభరణములను మైత్రేయున కిచ్చి వసంతసేన కీయవలసినదిగ యేర్పరచెను. ఆనగలను చంకబెట్టుకుని వచ్చుదారిలో రాజసభ జేరి యచ్చటి యన్యాయ విషాదసందర్భమున కులికిపడి తత్తరపాటున నగలమూటను జారవిడిచెను. చారుదత్తుని నేరమునుగూర్చి సంశయించుచుండిన యధికరుణులకిందువలన నిక్కంపు రుజువేర్పడినది. చారుదత్తుడు డిఫెన్సు పెట్టుకోలేదు. అధికారులు మరణశిక్ష విధించి తలారుల కొప్పగించిరి. వారు చారుదత్తుని తప్పిదము చాటుచు వీధులవెంట నేగుతరి శకారమందిర గోపురాంతమునుండి సంస్థానకుడీ యన్యాయ సందర్భమును గాంచి నిక్కమెరుకపరచదలచి సంకెళ్ళుల నడలించుకొని క్రిందికి యుఱికి తలారుల వెంబడించెను.

ఇంతలో దొల్లి వసంతసేన శరణమొసంగ దురోదర దుర్వ్యసనమును వీడి బౌద్ధాశ్రియు మవలంబించి దిరుగుచుండిన సంవాహకుడు విధివశంబున జీర్ణోద్యానములో సంచరించుచు యెండాకు ముసుగులో, గురగురలాడుచుండిన జీవుని జూడగాంచి కదలించిజూచి వసంతసేనగ గుర్తించి ప్రత్యుపకారమొనర్చునవకాశ మొదవెనని సంతసించి యోషధిప్రయోగ

మున బ్రతికించి వెంటగొనివచ్చుచుండెను. వీరును, దారిలో చారుదత్తుని మరణశిక్ష సంగతి విని దండ స్థానమున కేగిరి. ఇంతలో శార్వలిక చందనకాది మిత్రులతోడ్పాటున నార్యకుం డొక పెద్ద తిరుగుబాటు కలరేపి పాలక భూపాలుని స్థానభ్రష్టుగావించి రాచవీటనెక్కెను. రాజ్యాధికారము గైవశమైనం తనే యార్యకుఁడు చారుదత్తుని దుస్థితి నెరింగి క్షమాపణాసందేశ మంపెను. అందరూ కొరతకొయ్యచెంత మూఁగిరి. శకార చారుదత్తునిచావు జూడఁదలఁచి వేడుకతో వచ్చి సంబరపడుచున్న శకారుఁడుకూడ నచ్చటనే యుండెను. నిజము బయటపడ్డది. ఆర్యకనరపాలుఁడు చారుదత్తుని విపులైశ్వర్యసంపన్నునిగఁ జేసెను. వసంతసేన దాదాపు పోయిన యసువుల మరల దెచ్చుకొని నిరాటంకముగ విపులైశ్వర్యవిరాజితుండగు సద్గుణానీకభూషితుండగు మనోహరునితో యథేచ్ఛాసంభోగ సుఖాలాపముల దేలగలిగెను. శార్వలికుఁడు మదనికఁ గూడి రాజోద్యోగ గౌరవమనుభవించుచు సుఖింపఁగల్గెను. చందనదాసాది భృత్యకటకంబెల్ల నెత్తువడియ 'నా కాలగోపాల ముఖసద్ధ్వజము నానందమున మున్గి యతిశయిల్ల' మృచ్ఛకటికాప్రదర్శనపు తుదిరంగము ముగియుచున్నది.

—♦ మోతేవారి ప్రదర్శనములు ♦—

20-9-24 శనివారము రాత్రి ఏలూరులో శ్రీ సీతారామానుజేయ నాటకసమాజము వారీయాటను తొలుదొల్త ప్రదర్శించిరి. దీనిని బ్రదర్శింపఁ జూడవలెనని యాంధ్రకోవిదు లువ్విళ్ళూరుచుండ, నింతవరకు దీనిప్రాశస్త్యమెఱింగి రంగస్థలంబున

చూపిన సామాజికులు కానరాకుండిరి. నాట్యకళపాలిటి కృష్ణరాయ లనందగు శ్రీ మోతే నారాయణరావుగారియపూర్వ ప్రాచీనరూపకము సభయానించి ప్రదర్శింపజేసినందున కొంతయు మెచ్చుచున్నాము. జిడ్డు లింగయ్యగారిని, శ్రీరాముల సత్యానందశాస్త్రిగారిని సామాజికులకు నిర్దుష్టమగు శిక్ష నొసంగి సర్వాంగసుందరమగు ప్రదర్శన మేర్పరచినందునకును, రంగపరికరాదుల గడుంగడు నేర్పుతో సమకూర్చినందుకు శ్రీ సీతారామాంజనేయ నాటకసమాజశిల్పకులను బహుభంగుల స్తుతింపవలసియున్నది. ప్రదర్శనమందు శ్రీ కొచ్చెర్లకోట రంగారావుగారు శకారపాత్రమును, లక్ష్మీనారాయణగారు చారుదత్తభూమికను, ఆరణి సత్యనారాయణగారు వసంతసేనగను, పట్టాభి రామయ్యగారు మైత్రేయుడుగను; ఆంజనేయులుగారు విటుడుగను; నేర్పొప్ప నభినయించిరి. ముంజులూరి కృష్ణారావుగారు చందనకమ్యాత్రకారుల భూమికల దాల్చిరి. ఆచార్యులుగారు శార్వలిక వేషమును దొడగిరి. తెనాలి రామవిలాస సభవారు కన్యాశుల్క ప్రదర్శన మెట్టి నిర్దుష్ట సర్వాంగసామగ్ర్యమున రసికోల్లాస ముప్పొంగ నిర్వహించిరో, అట్టి శిక్షాసౌష్టవమును, స్వాభావిక రామణీయకమును, పాత్రవహాకార సౌకర్యమును కళానైపుణ్యమును, మృచ్ఛకటికా ప్రదర్శనమందీ మోతేనటు లారబోసిరి. రంగపరికరములు, దుస్తులు, సింహళ నాట్యమందిరములందువలె చిత్రసామంజస్య మేపారంగూర్చబడినవి: మరల జనేవరి 25 వ తేదీన గుంటూరు నంటీనాటక మాడజూచితిని. ఇందేనటులు తమ నిర్దిష్టపాత్రముల నేగతి నిర్వహించిరో వ్యాసక్రమంబున దెలియగలదు.

ఈ కథాసరళినిబట్టి చారుదత్తుడు, శకారుడు, మైత్రేయుడు, విటుడు, శార్వలికుడు, చందనకుడు, సంవాహకుడు, సంస్థానకుడు, రదనిక, మదనిక, వసంతసేన మున్నగు నాటక పాత్రముల స్వభావములు స్పష్టపడును. కథాక్రమములోని రసవత్సందర్భములు విశదమగును. ఈఆటలో బాల్గొను రకరకాలప్రకృతులు, చూడబడిడి వివిధరంగములు తేటపడును. ఇందే సందర్భమున నెవ్వరేరీతి నభినయించిరో వ్రాగూపమున జనువరియుల్లములర జిత్రింపజాలము. మోతే వారి నటులు మిక్కిలి పాటుపడి యేవేషమునకు తగిన నటునాభాగమునకు నియమించి సాధనకాలములోనే విద్వద్విమర్శక సహాయముబడసి జాగరూకతతో నభినయించిరని చెప్పగలను. వీరి నటన గుంటూరు ప్రదర్శనములో పరిణత నట సిద్ధినొందినది. శకారుని పాట్ట చాలాపెద్దది. వాని స్వభావము విపరీతమైన వెకిలితనముతో లోకముందెట్టడను గావరాని దుర్గుణసాంకర్యవిదూషితమై యసామాన్య హాస్యఖేలనా వైచిత్ర్యమున నుండును. కాని యిట్టిదగుటచేతనే దాని నభినయించు రీతులను, నియమములను, సంభావింప దరముగాదు. రంగారావుగారు మహాద్భుతముగ నిర్వహించిరి. కాని వీరు డాల్బెడి వేషము లన్నిటిలో పాత్రస్వభావపరిజ్ఞానము, భావాభినయ సామర్థ్యము విశదమగుచున్నను, కొంత నిగ్రహ మింకను అలవడవలసి యున్నది. నిగ్రహమంతే యౌచిత్య పరిగణనందే, సామాన్యజీవితావస్థల పేలవపు పట్టులకు కావ్యనాటకాది సత్కళాలక్షణంబగు సరససాధుత్వములు సిద్ధించుచున్నవి. కళల సౌందర్యమంతయూ నిగ్రహములో

కూడిన స్వభావప్రకటనము జేర్చుచున్నది. శకారసందర్భములో సరసనిగ్రహ మెట్లుండవలెనో నిర్ణయించజాలము. కాని ఆటంతా చూచిన వెనుక ఆంజనేయులుగారి నటన తెరవులందీ కళా సంసిద్ధి యనుభవించినాము. ఆరణి సత్యనారాయణ గారు కొన్నితావుల చిత్రసౌందర్య మేర్పడినపట్టులు చూపియుండిరి. ముఖ్యంగా చారుదత్తునితోడి ప్రథమసమావేశమందును సంవాహకుని యుదంత మాకర్ణించునప్పుడును, శకారుడు తరుమ మున్మోదలుపరుగెత్తి వచ్చునప్పుడును సందర్భానుకూలముగ ముచ్చటగ నాడిరి. కాని వీరి వేషము వసంతసేనయొక్క నవలావణ్యవయోవిలాసముల నందకుండెను. జూదరుల భాగము నాకు రుచించలేదు. ఇందు కనకయ్యగారొక్కరే కొంత గురజపోకడలు చూపినారు. కాని తక్కుడుద్యూతకారులు స్వభావచమత్కారములో వర్తించలేదు. మొత్తముమీద మోతేవారు మృచ్ఛకటికా ప్రదర్శనమందు వన్నెగనిరనియే చెప్పవచ్చును. తెలుగురంగాన నీకొత్త రూపకమును ప్రవేశపెట్టి రసికజనముల కృతజ్ఞతకు పాత్రులైనారు. గీర్వాణ నాటకములలో మిగుల బ్రదర్శనీయమై బయల్పరచు విజ్ఞులులేక గుందుచుండిన మృచ్ఛకటికా ప్రకరణ మీనాడు సీతారామాంజనేయ సామాజికుల రసికోత్సాహముచే వీధుల నెక్కినది. రత్నావళీ మాలతీమాధవము మున్నగు ప్రశస్తగీర్వాణ నాటకములు మఱికొన్ని చక్కగ నాంధ్రీకరింపబడినవి కలవు. వాటినిగూడ సత్వరముగ గద్దెకెక్కించి యపూర్వ నాట్యసేవాప్రసిద్ధులై మోతేవారు చెన్నారనీశ్వరు డనుగ్రహించుగాక !

వ్యాసప్రసూనములు.

II

రాధాకృష్ణ.

నర్మదాపురుకుత్సీయమును రచించినందుకు పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావుగారు తెలుగుదేశపు కాళిదాసనిపించుకొనినారు. రాధాకృష్ణ విరచనంబున నీకవిపుంగవునకు భాససమానగౌరవ మేర్పడుచున్నది. ఈరూపకము భామాకలాపవిశేషముకాని నిక్కంపు నాటకమనజెల్లదు. నవీనాంధ్రరూపకములన్నిటివలె నాంగ్లగీర్వాణరాంగిక కావ్యమర్యాదల ననుసరించి రచింపబడినదికాదు. బొంబయి టోపాల ముంగురు సొబగులతో, జిడ్డువన్నెల మోము తళుకులతో, పణ్యవనితల వలపుటక్కులతో గులుకులాడు నటనాయకులచే నభినయింపదగిన నిశావినోద విశేషముగాదు. తిరుపతికవుల పాండవకథలవలె కమ్మని పద్యములతో జదువ ముచ్చటించదు. మృచ్ఛకటికా ప్రతాపరుద్రీయములవలె నాటపట్టున డాబులీని రక్తికట్టించదు.

కాని నాట్యోచిత పాకవైఖరు లెఱింగిన పలుకుటల్లికలందును — గాలిమూటలో చంద్రకాంతోపల శిల్పితరూప-

సౌభాగ్యమును గూర్చుటందును—మాటమాటకు బట్టియున్న భావపరాగ సౌరభసంపన్నత యందును—అన్నిటికన్న సభ్యతానేక సంపర్కభారమున వెన్నువిరిగిన భారతీయ జీవిత సమస్యలకు నిర్ణయపులక్ష్యమేర్పరచు టందును—రాధాకృష్ణ నాటక మాంధ్రనాటకకవుల యాశాంకురము లన్నిటికిని యాదర్శమై, పోషక సాధనమై, రూప నిరూపణ హేతువై వెలుగుచున్నది. ఇందలి పాత్రసంభాషణములు భారతీయుల ప్రస్తుతాధ్యాత్మిక పరితాపమును పుచ్ఛ్వసించు వేదవాక్యము లనవచ్చును.

పానుగంటివారి రాధాకృష్ణయందాధునికాంధ్ర నాట్యాదర్శములన్నియు జీవస్ఫూర్తి నొందినవి. పారేపల్లి భరత భక్తుని దృగ్హస్తవిన్యాస భంగీవిలాసములందివి రూపవికాస ప్రకాశ మొందినవి. రాధాకృష్ణుల ప్రేమాలాపముల యంత రార్ద్ర మాంధ్రనాటక రంగమున దృశ్యమానమై, సామాజిక హృదయాంతరాళములజొచ్చి చల్లగ నెగబ్రాక హిమాలయ తుషారములవలె నాస్తికపాషాణముల దుమ్ముజేసి సాధక వ్యవసాయ మొనగూర్చి స్వారాజ్యఫల విపాకము జేయు చున్నది.

ఆంగ్లవిద్యా సంపర్కమున భారతీయ సభ్యతకు వాటిల్లిన గొప్పయాపద శ్రీకృష్ణుని యధఃపతనము మరల గాల వశమున పరనాగరిక పద్ధతులందలి వ్యామోహమంతరించి, జాతీయభావము లావిర్భవించి, విప్పొందినకొలది రాధామనోహరుని దివ్యతేజము మనకు జ్ఞానహేతువై పరమలక్ష్యమై యుపచరింప మొదలిడినది. భారతీయుల జాతీయతావిర్భా

శము, జాతీయతా వికాసము శ్రీకృష్ణుని లీల ననుభవించిన నైచ్యోన్నతుల ననుసరించి నడచినదని చెప్పవచ్చును. 19వ శతాబ్దారంభమునకైస్తవమతబోధకులు భరతఖండ మందలి దివ్యక్షేత్రములందు కైస్తవతత్త్వములనుబోధించుచు పాశ్చాత్య హేతు వాదమును వెదజల్లుచు పౌరాణిక మహాపురుషుల జీవితోదంతములకు అసంభావ్యతను, అసత్యమును, నైతిక పాతిత్యమును ఆరోపించుచుండిరి. ఆంగ్లప్రభుసత్తములు మహమ్మదీయ సేనానుల దాడిదోపిడి దప్పించుకొని నిలచియుండిన గీర్వాణవిద్యాలయములను, మత ప్రతిష్ఠాపనములను దోసి పుచ్చి యాంగ్లవిద్యా ప్రచారము నవర్పసాగిరి. వైదిక మతాచారములు దుర్దశజెంది కుందుచుండెను. ఇట్టియెడ వంగదేశమున రాజారామమోహనరాయలు, వెల్లువిరిగిముల్లోకముల ముంచుచు బ్రవహించి వచ్చెడి కాలతరంగ స్వరూపమును గుర్తించి నవీన హేతు వాదములో నిలువదగిన యుపనిషదర్థములనే వైదికమత సర్వస్వముగ నెంచి జ్ఞానప్రధానమగు బ్రహ్మమతము నేర్పరచెను. జ్ఞానయోగము, ధ్యానయోగము, నైతికపారిశుధ్యము యిందలి ముఖ్యాంశములు. దీనికి తోడు కొంత సంఘ సంస్కరణ ప్రణాలిక నేర్పరచి బ్రవర్తింపజేసెను. ఈశ్వరచంద్ర విద్యాసాగరుడు, కేశవ చంద్రసేను, దేవేంద్రనాథ ఠాకూరు మున్నగు వారలీబ్రహ్మ మత సిద్ధాంతమును విస్తరించి వంగదేశమున విపులముగ వ్యాపింపజేసిరి. కాని వీరి వైదికమత సంరక్షణోద్దేశ్యము అంతకుముందు గంగాతీరములందు వర్తిల్లుచుండిన భక్తి తాత్పర్యములతో నేకీభవించలేదు. వైష్ణవభక్తి, శాక్తేయా

పాసనము వంగదేశీయుల చిరాభ్యస్థమత వ్యవహారముగ నుండెను. మఱియు, బ్రహ్మమతము చాతుర్వర్ణ్య వివక్షతను త్రుంచి, పెద్దగొప్పలను భేదము నంతరింపజేసి, తత్సార్థమున విశిష్టాద్వైత పూజా విధానముల పునాదులను భంగపరచెను. మరియొక చెంప సింధునదీతీరమందు దయానంద సరస్వతులు ఆర్యమతమును నెలకొల్పదలచి వైదికకర్మకాండలను, ఆశ్రమ చతుష్టయ మర్యాదలను లక్ష్యములుగగైకొని కులభేదములు పాటింపక హిందువుల నందరిని యజనపరులుగావింప యత్నించెను. దక్షిణాదిన యింతటి మతోద్ధారకులు బయలీకలేదు. కొంత కాలము క్రైస్తవమత బోధలను ఆంగ్ల విద్యాప్రభావమును యందికొని చదువనేర్చినవారలెల్ల తమ తాతల పూర్వాచారములను మరచి కర్మవిహీనులై జ్ఞాన దూరులై, ఉదయకాఫీలు, కచేరీ బజారులు తక్క వేరొండు ధ్యానాసన నియమము మెరుగకుండిరి. ఇంతలో మహా బ్లా వట్స్కీ [illegible]గ్సులు ఆల్కాటు, అనిబిసెంటుల దివ్యజ్ఞానప్రబోధములు వ్యాపింపదొడగెను. భారతీయుల వేదశాస్త్రపురాణములందు గౌరవ మెల్లరకును చచ్చిపోయెను. తమ సాంప్రదాయమందవిశ్వాసమేర్పడెను. సమస్తవిషయములందు పాశ్చాత్యసాంఘిక మర్యాదలే, విజ్ఞానప్రదీపికలే మార్గదర్శకములుగ దోచుచుండెను. భారతీయ సభ్యతానిర్మూలనమునకు కావలసిన పరిస్థితులన్నియు నేర్పడినవి, ఆశ్రమ మర్యాదలంతరించినవి. కులక్షయమారంభించినది. సనాతనధర్మములు నశించినవి: హిందూమతము కుంకుమ వేశ్యతో పెల్లగిలి నేలకూలెడి నవీనవిద్యా ప్రభంజనవాతోత్పాత

మేర్పడినది. స్వధర్మముల మఱచి నిరసించి యభీష్టదేవతల తిరస్కరించి భయావహంబగు పరధర్మముల బ్రజలందరు స్వీకరింప మొదలిడిరి. అప్పుడు "తదాత్మానం సృజామ్యహం" అను వాగ్దాన మనుసరించి వేదపురుషుల తపస్సిద్ధి రామకృష్ణ పరమహంస రూపమున నవతరించినది. ఈయోగి సత్తముని దివ్యోపదేశములను వెదజల్లుప్రచారక సాధనంబుగ శ్రీవివేకానందు డుదయించి తోడ్పడెను. రామకృష్ణ పరమహంసచే నుపదేశింపబడి వివేకానందునిచే దిగంతముల వ్యాపింప జేయబడిన సూత్రార్థములే నవీన భారతజాతీయోద్యమమునకు పాదులై, బీజములై యుపచరించినవి. రామకృష్ణునిమతము, కులాచారములను, వర్ణవివక్షతను ఖండించ లేదు. కాని బ్రహ్మసామాజికులు, ఆర్యసామాజికులు, దివ్యజ్ఞానప్రబోధకులు, ప్రారంభించిన సంఘసంస్కరణ ప్రణాలికను తిరస్కరించలేదు. రామకృష్ణ పరమహంస మ... నొకడు. మంత్రివేత్త, యుగకర్త, మహాత్ము... కాలవశమున నరుదెంచు భావపరంపరలను, ఆచా...పము లను నవ్యవిద్యా విలాసములను, దూరోన్మాన యత్నించకుండ నదివరకు హిందూమత సంరక్షణార్థము జరుగుచుండిన వివిధ ప్రయత్నముల యంతరార్థమును గమనించి వానినన్నిటి నేక ముఖములను గూర్చి ముఖ్యాంశములను దేటపరచెను. "నీవే మో నీవు తెలుసుకో—నీస్వజాతీయ సంప్రదాయములందును ఆత్మీయపౌరుషమునందును గౌరవాదరములు గలిగి వర్తింపుము. నీస్వధర్మాచరణమువలన నీవు తరింపగల్గుదువుగాని ఐహికాముష్మిక సంపత్తి బడయగలవుగాని పరధర్మమాశ్రయించి

యొక్క టికిని యొంమనను మిన్నగాజాలవు.—భారతీయులకు లౌకికాధ్యాత్మిక విజయమొసగూర్చునది భారతీయ సాంప్రదాయమే. అందలి భక్తివిశేషమే. దాని నాచరించుటయే". ఇవియే రామకృష్ణ వివేకానందులు నాటిన జాతీయ భావబీజములు. వివేకానందుని దిగ్విజయము వీరి భావములకు మరింత ప్రోద్బల మేర్పరచినది. స్వసాంప్రదాయ విస్తరణముచే స్వదేవతారాధనముచే నైహికాముష్మిక ఫలసిద్ధిగలుగునను ధర్మమును, మహామంత్రమును వీ రుపదేశించిరి. భారతీయుల ఆచారవ్యవహారములు కాలస్వభావము వంటి నడచుచున్నను, హిందూమతము ప్రాచీన యాజన పద్ధతులకును వర్ణవివక్షతకును కడుంగడు దూరమై పోవుచున్నను, రామకృష్ణ వివేకానందుల యుపదేశప్రభావముచే నాత్మగౌరవము, స్వీయ సంప్రదాయములందు విశ్వాసము ఆత్మశక్తిచే విజయమొందెడి కార్యక్రమము యిరువదియవ శతాబ్దపు భారతీయాదర్శములుగ నేర్పడినవి. ఇందుకుతోడు ఆంగ్ల ప్రభువుల యుద్దేశ్యములందును, ఆంగ్లవిద్యల యుపయోగమందును నమ్మకము తప్పిపోయినది. మరల భారతరామాయణాదులందు ప్రశంసింపబడిన మహాపురుషులు, భీష్మార్జున కృష్ణకర్ణాదులు మనకు జీవితమర్యాదలను సూచించు లక్ష్యములైరి. స్వదేశవస్తువులనే యుపయోగింపవలెననెడి యభిమానమేర్పడినది. జాతీయమర్యాదల నాశ్రయించిన విద్యాప్రణాళికలే యాదరణీయములైనవి. అజంతాచిత్రములే యనుసరణీయములైనవి. కలిజాడ్య భేషజంబుగ నూంతాదులచే నాదేశింపబడిన భక్తిప్రశంసలే తారక సాధనము